

Politikai
röpiratok.

23.

23

165

ERDÉLY

MAGYARORSZÁG KIEGÉSZÍTŐ RÉSZÉ.

IRTA

SÁNDOR JÓZSEF.

2.

PEST,

KIADJA PFEIFER FERDINÁND.

1865.

Speciosa verbis, re inania aut subdola, quantoque majori libertatis imagine tegebantur, tanto eruptura ad infensius servitium.

Tacit.

DE BALLAGI GEZA.

Az együttesen „Erdély“ nevezet alatt ismeretes magyarországi megyék és székek complexumának eddig lefolyt állami élete három fő korszakra oszlik.

Az első korszak a magyar birodalom alapításával, tehát a 904-ik évvel kezdődött, midőn Tubutum, egyike a honszerző hét magyar vezérnek, a „hegyentúli vidéket“ meghódította s a magyar államba bekebelezte, — illetőleg 1002-től fogva, midőn Sz. István ez országrészt még szorosabban kapcsolta birodalmához, és tartott — nem mint némelyek állítják, az 1526-ban történt mohácsi szerencsétlen csatáig, midőn a fiatal II. Lajos a vegyes házbeli utolsó magyar király a csatatéren maradt, hanem — I. János választott és koronázott utolsó nemzeti király 1540-ben bekövetkezett haláláig, illetőleg az 1556-ki tordai, szászsebesi és kolosvári országgyűlésekig, mikor az addigi „erdélyi részek“ s velök több Királyhágón inneni (tiszai) magyar megye, független nemzeti választó fejedelemséggé alakult.

A második korszak, 1556-tól 1688-ig illetőleg 1691-ig, a Lipóti hitlevél keltéig lefolyt éveket foglalja magában; mikor „Erdély és kapcsoló részei“ külön önálló fejedelem-

ség lenni megszűntek, s visszateértek a magyar koronához.

A harmadik korszak 1691-től 1848-ig, az „unio“ létrejöttéig, terjed; mikor az „erdélyi kerület“ s azzal az úgynevezett „részek“ (partium) Magyarország többi megyéivel teljesen viszont egyesültek.

E három korszak elmozdíthatlan zárkövel örökre be van rekesztve. Az első alatt Magyarország „erdélyi részeivel“ együtt egységes államot, egy elválaszthatlan politikai testet képezett, s a harmadik bezártával azzá lett ismét; de a második alatt sem szűnt meg „Erdély“ Magyarország része lenni.

Vegyük sorban mindegyik korszakot.

I. AZ ERDÉLYI RÉSZEK VISZONYA MAGYARORSZÁG TÖBBI MEGYÉIHEZ, AZ 1526-KI MOHÁCSI VÉRNAP ELŐTT.

Árpádtól, illetőleg Sz. Istvántól kezdve I. Jánosig, — mely korszak körülbelül 627—652 évet, következőleg kétszer annyit foglal magában, mint a más kettő, s nem csak tartamánál, hanem azon egységes alapnál s alkotmánynál fogva is, melyre a magyar királyság elejétől fogva fölépítve lön, azok felett irányadó elsőséggel bír — Erdély egyetlen közokmányban sem fordul elő mint „társország“ vagy „tartomány“; ez idő alatt az erdélyi részeknek sem közigazgatása, sem igazságszolgáltatása, törvényhozása pedig már épen nem volt különválva Magyarország többi megyéinek kormányzatától s törvényhozásától; hazánk királyhágontúli részére is érvényes minden országos törvények közös magyar országgyűléseken hozattak*), hova nem csak az erdélyi nemesek, mint a magyar korona tagjai, az erdélyi vajdák, mint zászlós urak, a r. kath. püspökök, mint egyházi főméltóságok**), hanem a székelyek és

*) Verbóczy IIk. III. R. 2. cz. 2. §. ezt mondja: „Transylvanienses contra generalia statuta et Decreta Regni hujus Hungariae nil quidquam c o n s t i t u e r e p o s s u n t, n u l l a m q u e s t a t u e n d i h a b e n t f a c u l t a t e m.“ —

**) Országos levéltárainkban, valamint a gyula-fehérvári káptalan és kolosmonostori apátság levéltáraiban s több más magán okiratgyűjteményben számtalan okmányok találhatók, melyek bizonyítják, hogy az erdélyi magyar nemesség s a székelyek meghívottak és szavazattal bírtak a közös magyar országgyűléseken. A sok közül csak kettőt idézek. A III. András alatt 1298-ban hozott országos törvények előszava így szól: „Anno

szászok is *) mindig hivatalosak voltak és mindnyájan meg is jelentek. Hogy az erdélyi részeknek 1526—56 előtt külön törvényhozó hatalmuk nem volt, és csak egyik kiegészítő tényezőjét képezték az egyetemes magyar törvényhozásnak, azon tény bizonyítja mindenekfelett, hogy Erdélynek az állítólagos elváláskor külön Codex, avagy csak egyetlen köz vagy magán jogra vonatkozó törvényzikke sem volt, hanem a közösen alkotott törvényeket: Verböczy „Hármaskönyvét“ s a többi országgyűlési végzéseket vitte magával.

Azon százados s a teljes egység alapelvéből folyó eljárás, miszerint az erdélyi részek a magyarországi országgyűlésekre mindig meghívták, s azok nélkül országos ügyekben misem vé-

Domini Millesimo ducentesimo nonagesimo octavo, in festivitate Beati Domini Confessoris cum omnibus Nobilibus Hungariae (a II. k. I. R. 4. cz. szcint az erdélyi nemesek époly tagjai a magyar koronának, mint minden más magyarországi nemes) Siculis et Saxonibus, Comanis in unum convenientes accepta autoritate et consensu Domini Regis et Baronum totius Regni, prouti et aliorum, invocata spiritus sancti gratia tractare cepimus, de his per quae Regiae munificentiae et Statui Regni totius, ac etiam ipsarum Ecclesiasticarum personarum et Ordinum aliorum consuleretur, ideo statuimus etc. Lásd Fejér, Cod. Dipl. Tom. VI. Vol. 2. 131. l. Kovachich, Suppl. ad Vest. Comit. Tom. I. 89. l. — Hogy az „omnes Nobiles Hungariae“ nevezetben az erdélyi nemesség is benfoglaltatik, mutatja az 1463-beli magyarországi gyűlésen hozott törvények előszava, mely így hangzik: „Nos Praelati et Nobiles Regni Hungariae, Dalmatiae, Croatiae et Partium Transilvanarum in praesenti congregatione nostra, per Serenissimum Principem Dominum Mathiam, Regem Hungariae, Dominum Nostrum gratiosissimum indicta, constituti considerantes, periculosum statum nostrum et continuas turbationes, quas patimur ex continua invasione Turcarum et aliis ex causis, de infrascriptis articulis concertavimus etc. Acta musei nationalis Hungarici T. I. 190—204. l. — Kovachich, Sylloge Decret. Comit. Tom. I. 178. l.

*) Hogy az erdélyi szászok is mindig meghívták a közös magyar országgyűlésekre, tanúsítják a n.-szabeni szász nemzeti levéltárban ma is meglevő számtalan kir. meghívó parancsok; ime ezekből is egy. 1521-ben II. Lajos király ezt írja az erdélyi szászoknak: „Quum autem vos quoque sitis Membrum hujus Regni, et non minus ipsa defensio vobis quam aliis fidelibus necessaria sit, Fidelitati vestrae harum serie firmissime mandamus, ut ad dictum festum B. Elisabeth proximum Oratores vestros quot-quot volueritis, ad praedictum conventum Budam ad Majestatem nostram mittere cum pleno mandato debeatis etc.“ Gr. Kemény József „Arpa dia“ honi történeti zsebkönyv, III. év, Kassán 1838. 8. l.

geztetett, még az 1526-ki évben, a vesztett mohácsi esata utáni napokban is, megszakítás nélkül megtartatott; ugyanis Mária királyné, II. Lajos özvegye, a Komáromba hirdetett országgyűlésre meghívta az erdélyieket is*), mit bizonyára nem teszen, ha az erdélyi Rendeik nem lettek volna régi idők óta tagjai az egyetemes hazai törvényhozó testületnek; sőt több évvel azután, 1552-ben, I. Ferdinánd is meghívta az erdélyieket a Pozsonyban tartott országgyűlésre**); de még 1553-ban, kevéssel a külön erdélyi fejedelemség megalapítása előtt is, elismerte Magyarországnak Ferdinánd birtokában levő része, Erdély s a vele külön vált magyar megyék jogát a közös törvényhozáshoz, midőn arról levén szó, hogy Verböczy István „Hármaskönyve“ megvizsgáltassék s a helyett más törvénykönyv hozassék be, e revisióra és codificatióra, a 15. t. cz. által, az erdélyiek is meghívattak^{3*)}.

De azt mondják némelyek, hogy Erdélynek a különválás előtt is voltak „külön gyűlései“ s ezeket „tartományi gyűléseknek“ keresztelik, a nélkül, hogy állításukat bebizonyítani bírnák. Igenis, tartattak az „erdélyi részekben“ némely gyűlések, de azok törvényhozással legkevésbé sem foglalkoztak, különben csak maradt volna fenn bár egy árva törvényezikkelyök. Azok merőben más természetűek voltak, más működési kör volt számukra kijelölve, mint minőt jelenleg a „tartományi“ elnevezés alatt érteni szoktunk, és ők értetni akarnak.

A ki a magyar jogtörténelemmel csak némileg ismeretes, tudja, hogy hazánkban a XVI. és azelőtti században mozgó ítélőszékek „forambulatoria“ voltak szokásban. Az országbíró „iudex curiae regiae“, sőt igen számos esetben a király maga — bejárta az ország különböző vidékeit, az ottani nemesség tagjaiból „törvényszékeket“ alakított, melyeken minden, kinek pere, panasza volt, a fel- és alperes tanúival együtt megjelent, a szünyegen levő ügyek megvizsgáltattak, ítéletek hozattak s ezekről a szokott okmányok kiadattak. Tudjuk továbbá, hogyan volt ama korban szervezve az adózás és honvédelem; hogy akkor rendes adó nem volt, de nem is kellett, mert az országos háztartás, a kormány-

*) „Ungarisches Magazin“ IV. k. 366. l.

***) Schaesens „Ruinae Pannoniae“ III. k.

3*) Katona, XXII. köt. 428., 429. l.

zat és közigazgatás különböző ágaiban, s a királyi udvar fenntartásának költségei, a korona jószágok, arany-, ezüst- és sóbányák, vámok, szóval: a közjavak és jövedelmek bevételeiből kivettek; hogy a kapuszám szerinti róvatal jobbadán, sőt kizárólag hadi célokra vétetett igénybe; innen van az: hogy a pénzbeli adó nálunk még csak kevéssel ezelőtt rendesen hadi adónak „subsidium bellicum“ neveztetett. Ép így ismeretes mindenki előtt az is, hogy állandó hadsereg nem lévén, az ország védelmére megkivántató katonai erőt a zászlós urak, püspökök, főpapok, káptalanok s a nemesség állították ki, ezt pedig — kivéve a csekély számú várőrséget az ország belsejében s a véghelyeken, valamint a király személye körül tartatni szokott disz- és testőrséget — folytonosan talpon tartani nem lehetett, következésképp a megkivántató banderiumokat mindig a szükség és veszélyhez képest, különböző szám- és arányban, koronként kelle kiállítani; az úgynevezett nemesi fölkelés is kétféle volt: részletes és általános.

Ha már most számba vesszük a magyar birodalom nagy kiterjedését s a hiányos, sőt rosz közlekedési eszközökből eredő tetemes akadályokat, és meggondoljuk azt is, hogy az akkori zavaros időkben, midőn a gyakori véres háborúkat, melyeknek hazánk annyiszor vala színhelye, nem előzték meg hosszas diplomatai tárgyalások, mint most, sőt még formaszerinti hadüzenetek sem mindig, nem fogunk esodálkozni, ha a királyi székvárostól messze, s az ellenség közvetlen közelében fekvő erdélyi részekben, igen sokszor gyors segélyre lévén szükség, az erdélyi vajdák és alvajdák kénytelenek voltak, sőt kötelességökben állott annyi erőt, a mennyit hamarjában összegyűjthettek, a határok védelmére s az ellenség lehető feltartóztatására táborba szállítani, míg a kir. seregek, a had zöme megérkezhetett. A ki ezek után azt is figyelemre méltandja, hogy hazánkban hadi adót kivetni, vagy nemesi fölkelést elrendelni törvényhozási úton kívül akkor sem lehetett, s az érintett sürgős eseteket a rendesen Rákos-mezején, Budán, Pesten, Szegeden vagy épen Péterváradon tartatni szokott közös országgyűlésre halasztani késő lett volna: — önként rá fog jöni azokra, mely miatt az erdélyi részekben olykor részletes gyűléseket kellett tartani. Ilyen gyűlések tehát kétfélék voltak, olyanok t. i. melyeken polgári, hűnvádi sat. perek láttattak el, s olyanok, melyeken a hadi adó „subsidium“, s a nemesi fölkelő seregek száma,

„insurrectio” szavaztatott meg, a mely utóbbiakon a harezba indúló csapatok gyakran harezra felkészülve jelentek meg.

Ezek valának az „erdélyi részeknek” a mohácsi ütközet előtti külön gyűlései, melyek közül egy sem volt „törvényhozó tartományi gyűlés”, s ha némely régi oklevelekben e szó „Diæta”, — „Congregatio Nobilium generalis” — „Conventus”, — „Colloquium” elő is fordul, az ezen gyűlésekről kelt oklevelek tartalma tisztán bizonyítja, hogy nem foglalkoztak törvényhozással, hanem perek ellátásával s a szorgos honvédelem rendezésével*);

*) A gyulafehérvári káptalan és kolosmonostori apátság levéltárában található több ily oklevélből is csak néhányat idézek. „Nos Andreas Vojvoda Transilvaniae et Comes de Zonuk (Szolnokmegye főispánja) — mond az egyik okirat — significamus . . . quod cum Nos secunda feria proxima post festum Conversionis B. Pauli Apostoli Universitate Nobilium et cuiusvis Status et Conditionis hominum Partis Transilvaniae Thordae celebrassemus generalem, tandem Ven. in C. C. D. Dominico D. et Apost. Sedis gratia Episcopo Transilvano ab una parte, ab altera iisdem Nobilibus universis Partis Transilvaniae coram Nobis in eadem Congregatione constitutis confessum existitit per eundem D. Episcopum et per nobiles antedictos relatum: quod super decimis, perceptione et iuribus earundem inter praedictum D. Episcopum et Nobiles praenotatos disceptatio et discordia mota et exorta existitit etc.” Datum Thordae tertia feria proxima post festum Purificationis Virginis gloriosae A. D. 1358. Eredetije a gy-fehérvári káptalan levéltárában. Cista. Capit. fasc. 6. N. 31. Egy 1342 ben kiadott okmányból kiviláglik, hogy a Tordán tartott „generalis congregatio” Fodor Lászlónak szentmiklósi birtokára nézve hozott ítéletet. Ugyanott fasc. 5. N. 39. Egy más 1365-ben kelt okmány egyik „generalis congregatio”-t világosan „judiciarium tribunal”-nak nevez. Találatik a Bethlen grófok családi levéltárában. És isnét a mondott káptalan levéltárában meglevő eredeti okmány Gr. Kemény József által közlött kivonata így szól: „Quod Dionysius Vojvoda litem, quam ratione possessionis Ujvár in „congregatione generali” universis Nobilibus Siculis et Saxonibus partis Transilvaniae An. 1365 Thordae indicta Joannes Filius Nicolai et Ladislaus Filius de Doboka contra Duum Episcopum Transilvanum movisset . . . finaliter dirimerit. A. D. 1366. Cista. Capit. fasc. 2. Nr. 42. Lásd: „Arpadia” III. 1838 év. 65—68. l. És így tovább. Ilyen gyűlést tartott Zsigmond király személyesen Földvárt (a Barcaságon) 1427-ben, melyen a földváriak és höltevényiek közt fenforgott pert látta el. Eredetije a brassói levéltárban, másolatát lásd „Arpadia” III. 32—34 l. Ilyen gyűlést tartott Mátyás király 1467-ben Tordán, midőn az erdélyieket, kik a folytonos háborúk miatt követelt vér- és pénzbeli áldozatokkal túlterhelve felkeltek—legyőzvéen és megfenyítették, előbb Kolosvárra s azután Tordára ment s ott a pártosokat megbüntette.

— de a kifejtett mostani közlekedési eszközök mellett, s az előrehaladott czélszerű reformok korszakában, észszerűen senkinek sem juthat eszébe, amaz elavult törvénykezési és honvédelmi formákat ismét szokásba hozni; s így a fennebbiekben bemutatott külön erdélyi gyűléseknek, melyekre némelyek még mindig szeretnek hivatkozni, ez idő szerint épen semmi gyakorlati értelmök nincs.

De tán az erdélyi vajdák, az alvajdák és a vajdai szék hatósága a külön erdélyi legfőbb törvényszék eszméjét foglalja magában? Ez sem áll. A vajdák és alvajdák szolgáltattak ugyan igazságot, s elnökölték a fenn leírt törvénykezési gyűléseken, és a rendszeren 4 tagból álló vajdai törvényszékeknél; hanem azért a perek mégis utolsó folyamodásban a királyhoz, illetőleg a királyi udvarban levő országhíróhoz föllebhezettek az erdélyi részekből is, csak úgy, mint Magyarország többi részeiből; sőt: királyaink a vajdák mellőzésével, Magyarhon többi részeiből gyakran küldöttek királyi biztosokat a már említett mozgó székezek meg tartására*).

Bonfin, Dec. IV. k. 566 és 570. l. — Hlyent, II. Ulászló 1491-ben Nagy-Szebenben, hova a hadi segély „taxa extraordinaria“ gyorsabb felszedhetése végett személyesen ment vala.

Hasonló, részint törvénykezési, részint pedig honvédelmi gyűléseket tartottak Szentiványi György és Gebarth Bencdek alvajdák 1461-ben Radnothon, melyen peres ügyek intéztettek el. Eder, *Observ. Critic. ad Hist. Trans.* 216. l; — továbbá Pongrácz János vajda 1470-ben Tordán, a király által kért hadi segély tárgyában. Eder, *Excurs. in Schaes.* 161. 162. l. — 1524 az oszman hatalom mind fenyegetőbb alakot öltvén s az erdélyi részek sorsát veszélyeztetvén, sietve kellett tehát rendelkezni ez országrész védelméről, Zápolya János erd. vajda az erdélyieket a király parancsából „Vobis itaque Regia in Persona strictissime committimus“ Tordára hívja össze. *Datum in Civitate nostra Lippa, in festo Conceptionis beatissimae Virginis Mariae A. D. 1524.* Az eredeti a szász nemzeti levéltárban. „*Arpadia*“ III. k. 59—60 l. Ép ily gyűlést tartott Zápolya az emlékezetes 1526-ki évben, még mint vajda, ismét csak az országos védelem dolgában. *Ex Zas-Sebes ao. 1526. Ungariches Magazin* IV k. 190. l. sat.

*) Így küldötte ki például Lajos király 1366-ben Széchi Miklóst, Horvátország és Dalmatia bánját és Jári Pétert, az erdélyi vajda helyettesét, mondván: „quos nos in medium Nobilium, Siculorum et Saxonum terrae Nostrae Transilvaniae ad reformandum et componendum universarum litium et discordiarum materias ratione terrarum et metarum inter eos litigiose vigentes pro specialibus in nostra persona hominibus Nostris deputantes confidenter transmisimus cum Nostro pleno Mandato etc. „Dat. in Alba-Gyula in die S. Margarethae Virg. A. D. 1366. „Arpa-

Azonban, ha a vajda — a mellett, hogy legfőbb bíró csakugyan nem volt, — részben gyakorolta is a főbírói hivatalt, ez nem volt rendszeresen és mindig a vajdai tisztséghez kapcsolva, sőt maga a vajdai állomás általában nem egyszer volt valamelyik magyar központi méltóság járuléka. Báthory István és a szentgyörgyi és bazyini gróf sajátképi hivatala az országbírói volt, e mellett a vajdai csak mint mellékes tűnik fel*). Hunyady János, Magyarország főkapitánya s egyszersmind erdélyi vajda volt; és Ujlaky Miklós, az ország főkapitányi méltósága mellett, az erdélyi vajdai czímet szintén viselte**). — Egyébiránt az erdélyi vajdák nem egyesítettek személyökben az egész erdélyrészi főbírói hatáskört sem; a vajdai szék vagy tábla hatósága alól ki voltak véve a székelyek, a kik csak akkor tartoztak a vajda bírósága alá, ha az egyszersmind székelyek grófja is volt, a mi ritkán fordult elő: ki voltak véve továbbá a szászok, kiknek szintén külön törvénykezési gyűlésök „Universitás-“uk volt; így a püspökség- és apátságok területe is. A vajda bíraskodása többnyire a megyei nemességre s azok

dia“ III. 68., 69. l. — E végre küldötte Lajos király 1371 körül az erdélyi részekbe Lászlót, a veszprémi püspököt, ekkép: „quem . . . Partibus Transilvanis pro rectificatione et separatione terrarum Castrorum Nostrorum, Oppidorum et Civitatum Nostrarum a iuribus Possessionariis Nobilium Nostrorum facienda, de ejus ad plenum confisi fidelitate, inibi dimiseramus“ etc. Dat. in. Wysegrad, in oct. festi B. Laurentii Mart. A. D. 1371; — a Bethlen grófok levéltárából. „Arpadia“ III. 69., 70. l. Így tartott Imre erdélyi vajda 1372-ben a király megbízásából „cum Regio Mandato interveniente“ törvényes székeztést Tordán, Congregationem generalem pro compescendis malefactoribus et unicuique justitia imponenda“ sat. Ugyanott 70., 71. l. Így végre 1377-ben Demeter zágrábi püspök, a király udv. kancellárja és Széchi Miklós horvátországi bán hasonlóan Tordán „pro nonnullis factis reformatis et dirimendis causis incolarum Nostrorum Partis Transilvaniae“ sat. A kolosmonostori apátság levéltárában „Arpadia“ III. 71., 72. l.

*) Ekkép találjuk Kovachichnál, Suppl. ad. Vest. Com. Tom. II. 270. l. II. Ulászló egy oklevelében, Dat. in Castris prope villam Farkashyda Sabatho proximo ante festum S. Petri ad vincula (31 julii) A. 1490, melyben Mátyás király fiának, Corvinus Jánosnak dotatiója állapítatik meg — e czímet: Comes Stephanus de Báthor, Judex curiae nostrae regiae et Vayvoda Transilvanus.“ — Így olvassuk ugyanazon királynak egy 1507-ben kelt oklevelében ezen kitételt: „Comes Petrus de S. Georgio et Bazyn, Judex curiae Nostrae nec non Vayvoda Partium Regni nostri Transilvanarum et Comes Siculorum.“ Ugyanott 343. l.

***) Kovachich, Suppl. ad Vest. Com. Tom. II. 1., 2. l.

jobbágyaira szorítkozott, a nemesség azonban, mely közvetlen a király alatt állott, öt eseten kívül a vajdai szék előtt megjelenni nem tartozott^{*)}; látható tehát, mi esekély körre terjedt a vajdának még főbírói hatalma is, és hogy e szerint, abban az időben csakugyan híjában keresnök egy külön erdélyi legfőbb igazságszolgáltatási hatóság nyomait. Sőt mi több, azt, hogy e korszakban az erdélyi részeket illető legfőbb igazságszolgáltatás valósággal Budán a király mellett volt összpontosítva, mindennél világosabban bizonyítja, hogy Verbőczy István a különválás előtt Magyarországnak, az erdélyi részeket is oda értve, egyetlen országbírája volt^{**)}.

Az erdélyi vajdák minden más — mint látni alkalmunk vala, korlátolt — működési körön kívül, főleg hadvezéri tisztet gyakoroltak; ez volt az ő tulajdonképi feladatuk, épen mint a temesi báné, a szintén szélbeli vidéken fekvő temesi hánságban — (a vajdai és báni elnevezés ugyanazt jelenti, ú. m. vezért, főkapitányt, tábornokot^{***)}), — a nélkül azonban, hogy akár az erdélyi részek, akár a nevezett temesi hánság külön társországi vagy tartományi minőséggel bírtak volna. Egyik úgy, mint a másik Magyarország zászlós ura volt, de valamint a báni méltóság megszűnt az Aldunánál, úgy a jelen körülmények közt a vajdai tisztség is tökéletesen nélkülözhető a királyhágöntuli részekben, ha csak egy-egy vezénylő tábornokkal nem helyettesítettnek az ottani kizárólag hadi ügyekre nézve.

Nem volt az erdélyi részeknek II. Lajos, illetőleg I. János halála előtt külön kincstári igazgatásuk sem; ez is összesítve levén a király közelében létezett együttes kir. kincstárnokok kezében, a kik azon korban a királyság pénzügyminiszterei valának. Kétségtelen bizonyossággal kitetszik ez Ernst János, pécsi püspök s kir.

*) Lásd: Dózea Elek Erdélyi közjogát.

***) Ulászlóknak az 1505-ben a Rákos-mezején tartott országgyűlésről szóló okmányában, Dat. in Campo Rákos in profesto B. Michaelis Archangelis e címzet: „Stephanus de Werbőcz, iudex curiae regiae et partium Regni Transilvanarum.“ — Kovachich, Suppl. ad. Vest. Com. II. 334. l.

*) Bánoknak nevezték Mátyás király alatt a jatezai, nándorfehérvári sat. sat. végvárak parancsnokait; vajdáknak a lugosi, karánsebesi, monostori, esőkei parancsnokokat, sőt még a huszár kapitányokat is. Kovachich. Suppl. ad. Vest. Com. Tom. II. 311—319. l.

kinestárnok most is meglevő számadásából, a ki 1494-ben II. Ulászló királyljal személyesen jött be Erdélybe a hadi adó felhajtásának sürgetésére. E célból a király N.-Szebenben gyűlést tartván, a vele jött kinestárnok a megajánlott hadi segélyadót az egyes hatóságokhoz kiküldött futárok által szedte be, s azt az egyetemes országos számadásba tételenként, a felhajtási költségekkel együtt, bevezette*). A sürgős honvédelmi segélyadón kívül pedig más, nctaláni róvatalok az erdélyi részekre nézve is a közös magyar országgyűlésen szavaztattak meg**).

A mi végre a „Princeps Transylvaniae“ ezimet illeti, azt a magyar nemzeti királyok kiadmányában Sz.-Istvántól le I. Jánosig sehoh sem találjuk meg. Erdélyre nézve a „Partes Transylvaniae“, — „Partes ultrasylvaniae“ a legszokottabb kifejezés az akkori okmányokban; a „királyhágoántúli részek“ vagy „megyék“ ezim szerint újat nem tartalmaz, ez csak magyarított ósrégi elnevezése az erdélyrészi megyék tömegének.

A fennebiekből kitetszik e szerint, hogy a magyar királyok a vajdai intézmény által az erdélyi részeket sem mi tekintetben nem akarták külön provincia gyanánt kormányozni, s hogy a hatalom, melyet egyes nagyravágyó vajdák, a távolság és földirati fekvés előnyeit felhasználva, s a kezeik alatt levő katonai erőre támaszkodva, némelykor magokhoz ragadtak, nem az intézmény szabályszerű kifolyása, hanem törvénytelen visszaélés volt, a mely mindannyiszor megfenyítést vont maga után, valahányszor erélyes király ült a trónon.

Mindezek után többé kételkedni nem lehet, hogy Erdély ez első korszakban nem volt társország, mint Horvátország, hanem tökéletes és szoros kapcsolatban álló alkotó része a magyar királyságnak, és hogy Budáról, a királyság központjából, királyi főtisztviselők által kormányoztatott minden közügyekben. Nem áll tehát az sem, mintha az erdélyi részeket a mohácsi ütközet előtti mintára szervezni annyit tenne, mint ez országrészt hármii néven nevezendő önálló polgári, katonai, igazságszolgáltatási és pénzügyi igazgatással, ilyenemű földicasteriumokkal s e felett még külön tartományi gyűlésekkel is ellátni.

*) Kovachich, II. 293. 1.

**) 1523: 26. t. cz. — Kovachich, Suppl. ad Vest. Com. II. 534. 1.

II. ERDÉLY EGYMAGA SOHASEM VÁLT EL MAGYARORSZÁGTÓL.

Hogy e tétel alaposságát kellő világossággal kimutathassam, röviden bár, vissza kell idéznem a t. olvasó figyelmébe az úgynevezett elválás történetét, s rá kell mutatnom azon mélyebb politikai indokokra és történelmi előzményekre, melyek a mohácsi véronapon odaveszett magyar király halála után Magyarország összes lakosságát, az üresedésbe jött hazai trón betöltése kérdésében két ellentétes nézetre indították.

II. Lajos örökös nélküli gyászos kimulta után a hazánkban régóta előkészített két párt, ú. m. a szabadválasztás és örökösödés hívei csakhamar szemben álltak egymással. Azok Zápolya János erdélyi vajdát és szepesi grófot, az ország dúsgazdag oligarcháját, — ezek Ferdinánd ausztriai főherceget jelölték ki az Árpádok trónjára. Az előbbieket a Rákos mezején 1505-ben oct. 13-án kelt azon országgyűlési határozat következtében, melynél fogva Magyarország összes főméltóságai, nemesei, követei, az erdélyieknek, köztök a szászoknak, közbejöttével egyetértelműleg végezték, hogy királylyá idegent többé nem választanak*), magyar királyt kívántak a magyar trónra emelni, miként emelték volt I. Mátyást 1458. január 24-én; — az utóbbiak, az 1506. mart. 20. és 28-án Ulászló magyar király és Maximilian német-római császár között Pozsonyban kötött, 1507. nov. 12-én újból megerősített és 1515-ben tettleg végrehajtott kettős házassági szerződés alapján, mely által egyfelől Ulászló leánya Anna, Maximilian öcsésének Ferdinándnak, másfelől Maximilian leánya Mária, Ulászló fiának II. Lajosnak nejéül jegyeztetett el, és a melynek értelmében Ulászló örökösök nélküli kihalása esetében Magyarország Fridrik és Maximilian utódainak lön biztosítva**), Ferdinánd részére toborzottak.

A két párt, illetőleg két trónkövetelő közti küzdelem megkezdődött. 1526. nov. 5-ére Székesfehérvárra királyválasztó s az ország dolgait visszaállító országgyűlés hirdettetvén, először is a rákosi végzés olvastatott fel, s újból helybenhagyatván, az általános nagy többség — kivéve azon keveseket, a kik II. Lajos halála

*) Pray, *Annal. Reg. Hung.* IV. k. 313—316. l.—Istváuffy, *Hist.* III. 20., 21. l.

**) *Casp. Urs. Vel. de Bello Pannon. Indic.* 324., 325. l. Ugyanannál, *Auctuar.* 276—281. l.

után mindjárt az özvegy királynéval és ennek részére állt nádor cesedi Báthory Istvánnal, Zápolya személyes ellenével, eltávoztak volt, — Zápolya Jánost Magyarország királyává választotta, és Sz. Márton napján, ugyanott, a magyar szent koronával megkoronázta^{*)}; azt, kit az ország közvéleménye már több idő óta kiszemelt volt e méltóságra, kit a rendek a pozsonyi kettős házassági szerződéssel szemben Anna magyar királyi hercegnő férjéül ajánlottak, s a kinek már az 1514. évbéli pórlázadás lecsendesítésekor megígérték, hogy ha Ulászló örökös nélkül halna ki, őt emelik a kir. székbe. Míg az újonnan választott magyar király az ország külvédelmét s a beligazgatás szervezését tárgyazó intézkedésekkel foglalkozott, egyfelől Mária királyné és Báthory István nádor Ferdinánd érdekében előbb Komáromba nov. 25-ére, ennek a királyi seregek által történt elfoglalása után pedig Pozsonyba dec. 1-jére új országgyűlést hirdettek, — másfelől Ferdinánd Hainburgban német tanácsosaival értekezletet tartott, kik az örökösödés elvének föltétlen érvénycsítését tanácsolták^{**)}. A kihirdetett új országgyűlésre nagyon gyéren jelenvén meg a meghívottak, a gyűlés dec. 11-ére halasztott; végre, miután Ferdinánd az ország némely befolyásos egyéniségeit, főurait, különösen az addigi kir. főhivatalnokokat ajándékok, adományozások és ígéretek által maga részére térítette^{3*)}, s nov. 30-án két formaszertinti okmányt adott ki, melyben részint Mária királyné minden hivatalnokait, harátait és szolgálait, ezek nejeit és rokonait biztosítja: hogy őket minden javaikban, vagyonukban és hivatalaikban meghagyja, részint kötelezi magát az egész országnak, hogy annak jogait és szabadságait fentartja, a hivatalokat és főpapi méltóságokat idegeneknek nem adományozza, II. András király Decretumát a szabad királyválasztásról megtartja s elismeri, hogy maga is ezen alapon kíván élni, végre mindkét szerződés pontjainak szentül tartása iránt magát és örököseit saját kezének aláírásával és pecsétjével megerősített okmányban kötelezi^{4*)}; — az országgyűlés dec. 15-én — ekkor is csak kevés résztvevő jelenlétében — megnyitott, s a királyválasztás más napra ünne-

*) Jászay Pál „A magyar nemzet napjai stb.“ 168. l. — Bethlen Farkas, I köt. 51—72. l.

***) Jászay. 190., 240., 241. l.

3*) Jászay, 305., 306. l.

4*) Bethlen Farkas, II. list. 1. 76—79. l. — Jászay, 261—264. l.

pélyesen kibirdetve lön. Ferdinánd biztosai által ismét megígérte, sőt azután kiadott több kiáltványban ismételte: hogy az ország régi alkotmányát, törvényeit épségben tartandja, tanácsába idegeneket nem alkalmaz sat. Legelől Báthory nádor adta szavazatát Ferdinándra, a kinek személyében aztán, ugyan e napon, ú. m. dec. 16-án, meg lett választva Magyarország második királya is *). Az országgyűlés küldöttsége 1527. január 13-án nyújtotta át Ferdinándnak, a megválasztásáról szóló oklevelet; megkoronáztatása pedig ugyanez év nov. 27-én ment végbe, miután Perényi, a koronaőr, a magyar szent koronával együtt hozzá állott.

A két fél közt folytatott vita előbb a diplomatiái téren mozgott; országgyűlési végzések és ellenvégzések, királyi nyilatkozványok és ellennyilatkozványok válták fel egymást; a francia udvar, a lengyel király, a német birodalmi rendek stb. közbenjárása kéretett fel, az alkudozások azonban semmi sikert sem eredményeztek, miután egyik fél sem akart visszalépni. Ferdinánd császári bátyjára, ennek birodalmi hatalmára s crejére, valamint a pápa támogatására számított; János pedig az ország akaratára s a többség szabad választására hivatkozott. Végre fegyverhez nyultak. I. Ferdinánd a határt átlépte, a támadást megkezdte s a készületlen talált I. Jánostól az ország nagyobb részét, tetemes magyar seregektől segítetve, elfoglalta, mire ez török segélyhez folyamodván, Szolimán török szultán nagy sereg élén személyesen megjelent, Budát bevette, az országot visszafoglalta és Jánost királyi székébe visszahelyezte **). Azonban alig tudta meg Ferdinánd Szolimán hazamenetelét, Magyarország aprónkénti visszaszerzéséhez kezdett; a két koronás fő közötti harc s a polgárháború ismét kitört, melyet egyelőre a pozsonyi fegyverszünet esillapított le. Szolimán mindazonáltal új haddal indult Ferdinánd és Károly császár ellen. Most Ferdinánd kért fegyverszünetet, s követei által becegyezett, hogy János bírhasa Magyarország azon részét, melyet kezén tart, csak ne nősüljön meg; Pozsony, Óvár, Sopron, Győr, Komárom, Trenesén valamint a horvátországiak is, Ferdinánd kezén maradjanak, János halála után pedig Magyarország egészen Ferdinándra szálljon^{3*)}

*) Jászay, 325, 326. l.

***) Zermegh, 398. l.

***) Szalay László, Magyarország Tört. IV. k. 121. l.

Szoliman nem fogadta el a föltételeket, hanem büszkén Bécsfelé indult, de hallván Károly és Ferdinánd készülleteit, visszatért Konstantinápolyba. Az alkudozás Ferdinánd és János között ismét kezdetét vette, végre 1533-ban fegyverszünetet kötöttek, s Ferdinánd Szolimánnal is békére lépett Magyarországnak a két király közti felosztása alapján, mire az alkudozás a két ellen-király közt tovább folyt, mindenik a másikat akarta rábírní, hogy a királyi jogról, czínról s az ország hatalma alatt levő részének birtokáról mondjon le; utóvégre a töröktől való félelem benyomása alatt létrejött a nagy-váradi béke 1538. febr. 24-én 42 pontban. E békének, kérdésünkre vonatkozó pontjai ezek: Károly és Ferdinánd leveleikben Jánost Magyar- és Horvátország királyának nevezik, ez amazokat és utódaikat szintűgy; mindkét király a mit most bír, szabadon és a királyi hatalom teljességével bírja, azon határok között, melyeket a két felség által kinevezendő nyolcz magyar biztos ki fog jelölni; Sclavonia, Horvátország és Dalmatia azonban maradjon Ferdinánd kormánya alatt, Erdély pedig János király birodalmában és hatalmában élethossziglan; János halála után egész Magyarország menjen át Ferdinándra és utódjaira; a pénzverés joga közös legyen; nádort együtt egyet válaszszanak stb.*).

Az egyességnek még sok elemét tartalmazó e szerződés azonban végrehajtva nem lett; János még mindig bírta Budát Magyarország tetemesen nagyobb részével; ez tehát csak kezdete volt a külön helyesebben szétválásnak. Sőt János, hogy az általa csak szorultságból kötött n.-váradi szerződés gyakorlati keresztülvitelét meghiúsítsa, s magának dynastiát alapítson, egy évvel később, 1539. febr. 13-án nőül vette Izabellát, Zsigmond lengyel király leányát, s azt a birtokába visszakerült sz. koronával Magyarország királynéjává koronáztatta. Ámde János a következő évben, épen midőn Erdélyben a megzavart rendet helyreállítaná s hírt vett volna Budáról, hogy kir. hitvesének jul. 7-én fia született, Csehországból pedig, hogy a cseh, morva és sziléziai Rendekek közakarattal királyukká választották, Szász-Sebesen 1540. július 21-én véletlenül meghalt. Az ország nagyjai a király holttestét sept. 15-én Budára s onnan Székesfehérvárra kísérték, ott ünnepelesen eltemették, s utolsó akaratához képest fiát, a csecsemő

*) Bethlen, Hist. I. 303. I

János-Zsigmondot a jelenlevők közakaratóval Magyarország királyává választották; az ország kormányát azonban az özvegy királynéra bízták, úgy mindazonáltal, hogy a nyilvános okmányok mindkettejük nevében keljenek *). Ebben Jánosnak végrendeletileg nyilvánított kérésére, a szultán is megegyezett, valamint azt is helyben hagyta, hogy ha I. János-Zsigmond örökösök nélkül halna meg, szabadságában álljon az országnak magának más királyt választani **). De I. Ferdinánd a n.-várad béke föltételeinek teljesedésbe vételét követelte, s Magyarországnak Izabella birtokában levő részét elfoglalni ismét megkísérelte. Visegrádot, Vácot, Pestet bevette, Budát pedig ostromolni kezdte; hanem hasztalanul: mert Szoliman megint nagy táborral érkezett Buda alá, s azt fölmentvén, maga számára foglalta el, azon ígérettel, hogy ha az ifjú János-Zsigmond felnő, ennek átszolgáltatja; Izabellának pedig átadta Erdélyt Magyarország azon részével, mely a Kassától kezdve Mármarosig és Temesvármegyéig terjedő egész vidéket magában foglalja ³*). Grondszyk ez országrész megyéit névszerint megírja; Izabellának — úgymond ő — át lón adva Erdély, Szathmár, Zaránd, Bihar, két Szolnok, Mármaros Kassától kezdve Erdélyig, nemkülönbén Temesvár és Lippa ⁴*). Hogy Erdély alatt mit értettek abban az időben, megmondja Veranez; értették, úgymond, azon országot, melynek határai: keletről Havasalfölde, nyugotról, ott, hol a Körös mellett N.-Várad felé — mennek, Magyarország; éjszak felől a Kárpátok azon része, mely Podoliát, Lengyelország egyik tartományát, Erdélytől elválasztja; délről felső Mysia — a mai temesi bánóság — és a Tisza, Szegedtől kezdve a Dunába szakadtáig ⁵*). Izabella királyné kincseit s a királyi jelvényeket magával vivén, Erdélybe költözött, s ezzel a magyar birodalom súlypontját Budáról Gyula-Fehérvárra tette át.

Itt kezdődik sajátkép az egységes magyar monarchia szétagolása. Több tényező készítette elő, és folyt be elhatározólag e gyászos eseményre. Ezek egyike: a magyar királyságnak két nagyravágyó s folyvást növekedő erejökben az ország

*) Katona, 1394—1399. l.

***) Szalay L., Adalékok stb. 195—197. l.

*) Bethlen, Hist. I. 389., 390. l.

*) Gr. Kemény József, Collect. Scriptor. minor. I. 23. l.

*) Kovachich, Scriptor. minor. II. 92. l.

birtokára egyaránt törekvő hatalmasság: a nemetrómai, és az Ázsiából betolakodó török császári birodalmak közötti sajátos földirati fekvésében, — másika: egyfelől a mohammedanizmus és keresztyénség közt általában, másfelől a katholicizmus és keletkező protestantizmus közt kitört küzdelemben keresendő. Ezek között középen állt a magyar nemzet önfentartási ösztöne, melylyel hazája függetlenségét, ősi alkotmányát, a lelkiismeret és vallásgyakorlat szabadságát védni s megóvni törekedett. Egyfelől a Német- és Spanyolország, s ekként csaknem a világbirodalom élén álló osztrák uralkodóház, az akkor még rendkívüli pápai hatalomtól s más katholicus uralkodóktól támogatva, — másfelől a Báthory István nádorral élőkön saját önző érdekeket kereső magyar oligarchák által pártokra szakgatott, belviszály és külharcban kimerült Magyarország, s a protestans fejedelmek s előbb a lengyel, később a francia király által több ígérettel, mint tettlegesen segélylyel gyámolított, szám- és akaratban még elég nagy, de buzgalomában meglankadt, önbizalmát elvesztett nemzet tömege, néhány lelkes hazafi vezetése alatt. A szabad királyválasztási és örökösödési jogok e szerint politikai s egyszersmind vallási tusájába harmadik tényező gyanánt a török erőszak lépett. A küzdelem nagy volt, változó szerencsével folyt, s másfél századig tartott, míg egyik a másikat kisebb-nagyobb mértékben alávetette.

Budának a török által történt elfoglalása után Magyarország nak már nem csak két, hanem három uralkodója: I. János-Zsigmond, I. Ferdinánd és Szolimán török szultán, — három fővárosa: Gyula-Fehérvár, Buda és Kassa váluának; maga az ország szintén három felé volt szakítva. E három rész területét és határait lehetlen pontosan megjelölni, miután ezek a folytonos foglalás és visszafoglalás által szüntelen változtak és tisztán kijelölve sohasem is voltak. Míg a török Budát el nem foglalta, addig a két magyar király birtokai között a különben szintén változó, természetes válaszfalat többnyire a Tisza képezte; Buda elvétele után a Duna volt a határ Ferdinánd Magyarországá és a török által elfoglalt terület közt, másfelől a török birtokot és Erdélyt szintén a Tisza választá el egymástól. Később azonban mindez megváltozott, előbb ugyan csak Ferdinánd és utódai, de majd János-Zsigmond és utódai hátrányára is. A nevezett

három birtokrészt mindazáltal a következőkben lehet körvonalozni: A) I. János Zsigmond Gy.-Fehérvárral, mint fővárossal, birta az ország délkeleti részét ú. m. a) Erdélyt, vagyis a Meszesen belüli egész földterületet, Kra sz na-, Közép-Szolnok-, Zaránd vármegyékkel és Kövár vidékével, b) Lugos és Karansebes tartományokat, c) Mármaros - (Husztal, Szigettel) d) Szathmár - (Erdőd, Csenger m. városokkal) e) Bereg - (Beregszász mező-várossal és Munkácsal) f) Abaúj - (Szikszó, Göncz m. városokkal) g) Szabolcs, h) Bihar - (Böszörmény, Debreczen, N.-Várad városokkal) i) Zemplén, k) Ugocsa, és Ung megyéket*). Következéleg a sajátképi Erdélyen kívül a tiszántúli tizenöt törvényhatóságot, Tiszán innen pedig négy, összesen 19 azaz: tizenkilenc magyar vármegyét, és így az összes Magyarországnak csaknem felét; — B) A török Budával lefoglalva tartotta az ország második részét vagyis közepét; Buda és Pest bevétele után ugyanis folytatván, hódításait, 1543-ban magáévá tette Valpót, Siklóst és Pécsét. Ezután elfoglalta Székes-Fehérvárt és Esztergamot, 1544-ben Visegrádot és Vácot. Birta Péterváradot, Eszéket, Simontornyát, Szegszárdot, Nógrádot és Hatvant. E várak közvetlenül uralkodtak a Dráván innen Baranya, Tolna, Fehér, Esztergom, Pest északi, Nógrád déli, Heves éjszaknyugoti részei s a Jász-Kunság egy része felett. A Tiszán túl az egy Szeged volt a töröké. Kevéssel utóbb Temesvár s ezzel 1552. a temesi bánóság Lippával és Solyossal együtt került a félhold alá, a mely még ez évben uralmát Csanádra és Szolnokra is kiterjeszté. Ekkép elveszett Erdélyre nézve a tiszántúli részekből Temes-, Csanád-, Csongrád- és Külső-Szolnokvármegye. Nógrádmegye felől éjszaki irányban is kijebb terjeszté hódításait a török, elfoglalván Drégelyt, B.-Gyarmatot, Ipolyságot, Hollóköt, Szécsént és a Dunán túl Veszprémet. A következő évtizedben nevezetesebb hódításai a töröknek a Dunán túl Szigethvár, az erdélyi határok felől Gyula és Jenő, melyek 1566-ban estek a mozlim kezébe. 1590-ben Egert és Kanizsát, végre több mint félszáz év múlva N.-Váradot (1660) s Érsekújvárt is meghódította a szultánok hadserege. A törökök bírták ennél fogva a magyar megyei elnevezés szerint: Csanád-, Csongrád-, Békés-

*) Jakab Elek, Keresztyén magvető II. 192—194. l.

Szörény- és Krassómegeye egy részét, Temes-, Torontál-, Pozsega-, Bács-, Pest-Pilis- és Zsolt-, továbbá Heves-, Fehérvár-, Esztergom-, Tolna-, Baranya-, Zalavármegyéket, Kis- és Nagy-Kunságot, a Jászságot, stb. Az ország török uralom alatt álló e második része, melyet köznéven „hódoltság“-nak neveztek, a XVII. század elején 1610. körül I. Ahmed szultán alatt következő négy ejaletre (helytartóságra) és 25 szandzsákra (kerületre) volt hivatalosan felosztva : I. Budai ejalet. Szandzsákjai: Szendrő, Szerém, Kubán, (Koppán) Simontornya, Sz.-Fehérvár, Esztergam, Nógrád, Szécsén, Szegszárd, Mohács. Azaz : 10 szandzsák, s a budai kerülettel 11. — II. Temesvári ejalet. Szandzsákjai: Lippa, Csánád, Gyula, Medova, Jenő. Azaz 5 szandzsák és a helytartósági kerülettel 6. — III. Kanizsai ejalet. Szandzsákjai: Szigetvár, Pécs, Pozsega, 3 szandzsák s illetőleg 4. — IV. Egri ejalet. Szandzsákjai: Szeged, Szolnok, Hatvan, 3 szandzsák s illetőleg 4. — Összesen 25 pasa és bég alatt*). A mi hazánk területének körülbelül egy negyedrészt tette. C) Magyarország harmadik vagyis felső részét Kassával és Pozsonnyal, több felvidéki megyével s Horvát-Tótország egy részével az osztrákházbeli magyar királyok tartották kezükön. — Kassát egyébiránt váltva Bocskai István, Bethlen Gábor és I. Rákóczy György erdélyi fejedelmek is birták.

Az elősoroltakból három tény derül ki napnál világosabban, egyik az : hogy az említett időben Magyarországnak csak körülbelül egy negyede volt az osztrákházbeli magyar királyok kormánya alatt; másik az : hogy Erdély nem folytatott függetlenségi háborút, mint Északamerika Angolország ellen, Belgium előbb az osztrák-spanyol birodalom ellen, később pedig Holland ellen, — Egyiptom, Szerbia és Görögország az ottoman porta ellen és így tovább; — végre harmadik tény az : hogy nem „Erdély“ vált el a magyar koronától, hanem az addig egységes országot három felé szakították, melyek közül épen Erdély volt a nagyobb rész; sőt ha valamelyik csakugyan elvált a másiktól, inkább mondhatnók : hogy Magyarországnak kisebbségben levő felső része tette azt. De sőt az is bizonyos : hogy a Tiszán és Királyhágón

*) Salamon Ferencz, Magyarország a török hódítás korában 84—86. és 247—284. l.

tüli rész nagy fájdalommal, hosszas küzdelem után szánta el magát a különválásra; kitűnik ez, többek közt, azon körülményből is, hogy Izabella csak 25 év múlva (1551-ben, júliusban, a kolosvári piaczi templomban) adta ki kezéből sz. István koronáját Ferdinándnak*), s hogy a mohácsi vénap (1526. aug. 29.) után a haza tisztán- és királyhágóntúli keleti fele 30 évig vajúdott és gondolkozott, míg Magyarország régi egységét helyre nem állítatván, végre 1556-ban január 23-án Tordán, márczius 8-án Szász-Sebesen és nov. 25-én Kolosvárott tartott országgyűléseken az „erdélyi új magyar választó fejedelemséget“ végleg decretálta, illetőleg 47 — mond: negyvenhét egész évig, a míg I. János Zsigmond kétszer megválasztott s a török által szintén kétszer elismert magyar király 1571. márczius 13-án bekövetkezett korai halála után, a gy.-fehérvári országgyűlésen ugyanazon év és hó 24-én somlyói Báthory Istvánt „első független erdélyi fejedelemmé s a magyarországi részek urává“ választotta. Bizonyára ép annyi lelki gyötrelmébe kerülhetett a haza e részének az is, míg szorongatott állapotában a kereszttyenség ellenségével a törökkel 1565-66-ban kötött és egy századnál tovább tartott kétoldalú véd- és dacszövetségre lépett. Mi több, maga, a külön nemzeti fejedelemséggé alakult Erdély e független állásában sem kívánt végleg s örökre elválni a magyar koronától, s az egyívé-tartozás erős és soha meg nem tört érzelmének tagadhatlan tanúbizonysága gyanánt szolgált az is, hogy a különválás után Magyarország állami önállósága, az ősi nemzeti alkotmány fentartása s a vallási szabadság érdekében folytatott huzamos, hétszer ismételt nagymérvű harcokat többnyire Erdélyből, az erdélyi fejedelmek kezdeményezték és vezették; mutatják ezt a bécsi, n.-szombati, nikolsburgi, második bécsi, pozsonyi, eperjesi, linczi, szathmári stb. stb. békekötések.

Magához, a másfél századnál huzamosb ideig fennállott erdélyi külön fejedelemséghez, mint ilyenhez, az úgynevezett erdélyi részeken kívül, mi n d i g több vagy kevesebb magyar megye tartozott, valahányszor erőlyesebb erdélyi fejedelem ült a fejedelmi palotában; oda számítottak a jogtörténelmünkben h é t magyar me-

*) Istvánffy, XVI. 185. 186 l. — Bethlen, I. 491. 492 l. — Forgách, Commentar. 16 l.

gye nevezet alatt gyakran előforduló vármegyék ú. m. Szathmár, Szabolcs, Ugoesa, Beregh, Zemplén, Borsod és Abauj. Az I. Ferdinándtól 1559-ben, Nikovszky nevű követe által I. János-Zsigmondnak ajánlott, de teljesezésbe nem ment feltételekből kitetszik, hogy János-Zsigmond Erdélyen kívül Abauj-, Beregh-, Ugoesa- és Máramarosmegyéket Munkácsal és Huszttal, általában Magyarország egész keleti részét bírta *). A Tiszán innen veszélyben forgott magyar alkotmány és vallás-szabadság védelmére kelt s Bécs falai alá nem egyszer diadalmasan előnyomult erdélyi fejedelmeknek, Boeszkai István, Bethlen Gábor és I. Rákóczy György egy ideig csaknem az egész Magyarország birtokában voltak, magyar királyoknak megválasztattak és így csak tőlök függött (?) a birodalom egységét viszont helyreállítani; de megelégedtek az erdélyi fejedelmeknek János-Zsigmond alatt megállapított birtokával. Boeszkai, a ki trónra-léptekor már annak egész birodalmát örökölte**), a közte és Maximilián között 1606. június 23-án kelt ^{3*)} bécsi békekötés 14. cikkének 3. §-a értelmében még Tokaj várát nyerte, ennek minden akkori tartozékaival; továbbá Ugoesa- és Bereghmegyéket, minden a Tiszán inneni és túli részeikkel, végre Szathmár várát a hasonnevű vármegyével együtt. Kassa és Magyarország többi felső részei Maximilián kezén maradtak ^{4*)}. Így bírta Bethlen Gábor is a II. Ferdinánddal 1617. jul. 31-én kezelt második n.-szombati békekötésben meghatározatván, hogy Erdély határai azok legyenek, a melyek Báthory Zsigmond korában voltak ^{5*)}. Az 1621. oct. 10-én Nikolsburgban kötött és Bécsben 1623. april 4-én megújított béke következtében, Bethlen Gábor Magyarország erdélyi s egyéb délkeleti részén kívül Szathmár, Szabolcs-, Ugoesa-, Beregh-, Zemplén-, Borsod- és Abaujvármegyéket, Kassa, Munkács, Tokaj és Ecsed várakat kapta élethossziglan. Ezeken kívül az 1620. január 16-ki egyezkedés folytán bírta, ép úgy, mint Boeszkai, Szepes-, Sáros-, Ungh-, Heves-, Gömör- és Arvavármegyéket is ^{6*)}. Az I. Rákóczy György és III. Ferdinánd kö-

*) Forgách, Commentár 230—231. l.

**) Bethlen, Hist. II. 224. l. Erdélyi Történ. Tára. I. 102—109. l.

3*) Toldy, Magyar birod. alaptörv. 31. l.

4*) Ugyanott 31. l. 6. §.

5*) Pray, Princip. Bethlen I. 31. l.

6*) Erdélyi, Tört. 231—232 l. — Pray, Princip. Bethlen II. 3 l.

zött 1645. dec. 16-án létrejött linezi békekötés következtében *), Rákóczy birta Erdélyen s részein kívül a fenn elősorolt hét tiszai magyar megyét — melyek Bethlen kezén is voltak, — továbbá Szabolcs- és Szathmármegyékkel Tokaj, Tarczal, Regécz, Ecsed és Szathmár nevezetű várakat stb.

Ha tekintetbe vesszük már most, hogy az „erdélyi fejedelemség“ míg fennállott, tartozékaival együtt a magyar királyság nagy részét magában foglalta, s ez idő alatt a török is folyvást nagy kiterjedésű tartományt tartott elfoglalva, újból kitünik, hogy az osztrák házbeli magyar királyok másfél századig sz. István birodalmanak jóval kisebb területét mondhatták magokénak. Ez arány csak később fordult meg; Budát környékével együtt a török csak 1686. sept. 2-án vesztette el, s 1687. aug. 21-én — tehát 161 év múlva, csaknem ugyanazon napon és helyen: Mohácsnál nagy csatát és ezzel ismét több várat: Eszékét, Péterváradot stb. veszítvén, csak ezután kezdődött meg a török hódoltság visszafoglalása a magyar korona számára; a temesi hánságot azonban, melyet a karloviezi béke Lugossal és Karansebessel együtt 1698-ban még török kézen hagyott volt, csak 1701-ben üritette ki a mozlím és takarodott ki végkép Magyarországi földről.

Midőn a szétdarabolás egyik oka, a török erőszak megszűnével, Erdély kapcsolt részeivel, I. Lipót és I. illetőleg II. Apaffy idejében, 1688—1691-ben visszament a magyar korona birtokába, az erdélyi udvari kancellária 1730-ban tett nyilatkozata szerint**), Erdélyhez a Királyhágón inneni magyar megyék közül a következők tartoztak: Kraszna-, Köz.-Szolnok-, Mármaros-, Zarándm. Kövárvidéke, továbbá Bihar- és Aradvármegyéknek a török által elfoglalva nem tartott részei. Ezen megyék még sokáig alkotó részét képezték a néhaivá vált erdélyi fejedelemségnek; Mármaros-, Bihar- és Aradmegyék csak 1733-ban VI. Károly császár és király egyoldalú rendelete által csatoltattak vissza Magyarországhoz; sőt: a többi úgynevezett „partium“-beli megyék is ü. m. Kraszna, Közép-Szolnok és Zaránd, Kövárvidékkel együtt — bárha ezeket még a pozsonyi 1836: 21. t. cz. visszakebeleztetni rendelte, valósággal mégis csak 1848-ban kapcsoltattak vissza a pozsonyi 6. t. cz.

*) Kemény János, Authobiogr. II. 231. l.

**) Kőlcsey, Minden munkái. IV. Histor. vázl. 204. l.

által, akkor t. i. mikor a szintén 1848-ki pozsonyi 7. és kolosvári 1. t. cz. folytán egyszermind magok az erdélyi részek is teljesen viszont egyesültek a királyság többi területével. Az „unio“ törvényszerű elhatározása előtt e szerint „Erdély“ mint ilyen, egy perezig sem állt egyedül. Merőben alaptalan, s a történelem dönthetlen tényeivel ellenkező állítás tehát az is, mintha valaha külön vált volna. A megtörtént, s fájdalom másfél századnál tovább tartott különlét csak ideiglenes volt és lehetett, azt a viszonyok kényszerűsége okozta, mely viszonyok elmúltával, jogilag megszűnt létezni, s tényleg és teljesen meg kellett volna szünnie. Miért nem jött létre a teljes viszont-egyesülés akkor mindjárt, mikor kellett volna, midőn az azonegy törvény szerint élő nép s az ország különböző darabjai ismét egygyűvé, egy király alá kerültek; — miért nem kapcsolattak vissza az „erdélyi részek“ is úgy, a mint a töröktől sokkal később visszaszerzett bánáti terület: erről legyen szabad külön cikkben szólanom.

III. MIÉRT NEM EGYESÜLT ERDÉLY 1848 ELŐTT ISMÉT TELJESEN A KIRÁLYSÁG TÖBBI RÉSZÉVEL?

Ugyanazon előzmények és indokok, melyek hazánk szétदारabolását előidézték, késleltették s nehezítették meg a szétszórt részek újbóli egygyé alakulását is.

A Bocskai István, Bethlen Gábor és I. Rákóczy György alatt a jólét és műveltség kiváló fokára emelkedett, s a nemzeti önkormányzat és alkotmányos szabadság jótéteményeivel megáldott, II. Rákóczy György szerencsétlen lengyelországi hadjárata után azonban török-tatár csordák prédájává, Kemény Jánosnak Segesvárnál történt elestével pedig csaknem török beglerbégséggé törpült, sokat szenvedett, kimerült Erdélyben a különválás óta tizenötödik, s a török által trónra ültetett fejedelem I. Apaffy Mihály uralkodott, — Telecki Mihály pedig korlátlan hatalommal kormányzott. Tököly Imre a magyar alkotmány érdekében forradalmat idézően elő a dunán- s tiszáninneri Magyarországhoz, ennek legnagyobb részét zászlói alá gyűjtötte, és török szövetségeseivel Ausztriába tört. Bécsset nagy török sereg vívta, de Szobicszky János lengyel király által az ostrom alól fölmentetett, mely vereség óta a

török hadi szerencséje Magyarországon végkép hanyatlani kezdett. Apaffy, — a ki ingadozó fejedelmi székén hol török segélyért, hol a magyar király pártfogásaért folyamodott, majd maga is vágyott a magyar királyságra, majd ismét Tököly terveit támogatta, szintén küldött seregeket Tökölynek Bécs alá szállt táborába, s kiáltványt is bocsátott ki Lipót ellen, azonban már kiindultakor titkon követet küldött a császárhoz, mentegtetőzni, hogy csak a kénytelenségnek enged, midőn a törökhöz esatlakozik és előterjesztést is tétetett a cs. kir. udvarnál, mikép, ha a török Bécsnél megveretik, ő a császár és király pártfogása alá hajoland, — az ostrom visszavetése után éhség és döghalál által felényire olvadt hadaival hazatért. Tököly szintén hátrálni kényszerült, Magyarország területének egy részét ismét elvesztette, s a kik zászlói alá gyülekeztek volt, részben visszatértek Lipót hűségére. A vert török sereget üldöző egyesült hadak mindinkább előnyomultak, de Buda s más erősségek bevételét akkor még hasztalan kísérelték meg, Lipót azonban a már kivivott sikertől s az ezután kivivandók reményétől felhátorítva, megemlékezett Apaffy ismételt ajánlatairól, s még 1684 folytában egy Dunod Artid nevű jezsuitát küldött Erdélybe, a ki egy 24 pontba foglalt kölesönös véd- és dacszövetségi, illetőleg védnökségi (protectoratus) szerződést mutatott be elfogadás végett. E szerződés több pontjai szerint „az erdélyi fejedelemség”-nek, mint a magyar királyság tagjának, Magyarország királyaitól, mint törvényes főuraitól való függése elismertetik, a fejedelemség örökösnek nyilvánittatik, s Apaffy és utódai számára biztosittatik; Apaffy kiskorú fia Mihály, a ki még az 1681-ki gyula-fehérvári országgyűlésen, mint 5-éves gyermek fejedelemmé választatott oly feltétel alatt, hogy 20-éves korában vehesse át az uralkodást, *) atyja utódául szintén elismertetik; atyja halála esetében nagykorúságáig kormánytanács kezelendi az ügyeket; a fejedelem örökös nélküli kihalása esetére a rendek szabadon választanak fejedelmet s a magyar király megerősíti: a fejedelem követeket küldhet a magyar országgyűlésre, külszövetségeket azonban a magyar király beleegyezése nélkül nem köthet; az ország törvényei biztosittatnak; a török vagy mások által elfoglalt várak és területek közös erővel

*) Gál L., Az erdélyi diaeták végzéseinek nyomdokai I. 98. l. 1681 : 1. t. cz.

fognak visszaszerettetni; a szerződő felek egymást kölcsönösen védeni tartoznak; a szövetséges sereget a magyar király fő tisztei vezénylendik, de a hadi tanácsban s a Magyarországot illető hadi ügyekben az erdélyi vezérek is részt veendenek; a töröktől visszafoglalt erdélyi várakba a fejedelem saját seregeit helyezheti be^u stb. A szerződési tervezet végére „articulus separandus” cím alatt még egy pont vala illesztve, mely szerint a protestans hitfelekezeteknek szabad vallásgyakorlat engedtetik^{*)}. Ez ajánlat az 1684. évi fogarasi országgyűlésen tárgyalatott ugyan, de el nem fogadtatott.

Azonban Lipót a hadmunkálatokat 1685-ben ismét megkezdette. A német szövetségesektől támogatott osztrák-magyar seregek Érsekújvárt bevették s az Esztergam visszavételére kiindult budai basát Budára visszahúzódni kényszerítették, hanem ez évben nem sokáig folyt a hadjárat a sajátképeni török seregek ellen, mert a fő erő Tököly ellen lön fordítva. Ónod, Eperjes, Tokaj elfoglaltatott, Kassa, Regécz és Sárospatak megadták magokat; a török segélyért N-Váradra ment Tökölyt az ottani basa elfogatta, hogy őt a bécsi udvarnak kiadván a békét megvásárolhassa, mire a kuruczok tömegesen tértek át Lipóthoz. E hírek benyomása alatt s miután pater Dunod 1685. őszén ismét megjelent Appaffy udvarában, őt arra bírandó, hogy Mármarosban a cs. kir. hadak egy osztályának téli szállást adjon, s a szövetség forma-szerinti megkötésére Bécsbe követeket küldjön, miután végre ez értekezlet következtében Veterani tábornok egy gyalog és négy lovas ezreddel be is vonult Mármarosba: Apaffy oct. 24-ére országgyűlést hirdetett Gyula-Fehérvárra, s e gyűlésből Haller János vezetése alatt felküldötte a kívánt követséget^{**)}. A követek félévi alkudozás után 1686-ban június 28-án egy 21 pontból álló s főbb határozmányaiiban következő szerződést kénytelenítették aláírni: I. Lipót, mint magyar király, elfogadja Erdély s kapesolt részeinek pártfogását; azok védelmére mihelyt a fejedelem és rendek által felhívatik, elégséges hadat küld, mely Erdélyben a fejedelem főparancsnoksága alatt álland; ennek zsoldjáról a császár és király, éllemezéséről a fejedelem gondoskodik, s addig marad benn, a míg a fejedelem kívánja. A mit Erdély a töröktől sa-

*) Szász Károly, Sylloge Tractatum stb. 3—9. l.

***) Szász, Sylloge 10. — Gál, Erdélyi diaet. I. 112 l. 1685: 1. t. cz.

ját erejével elfoglal, az övé marad, a közös erővel elfoglaltakból az lesz Erdélyé, mire régibb idő óta joga van. Erdély és fejedelme minden jogait csorbitlan megtartja. A bevett négy vallás jogaiban s birtokaiban háborítlan marad; a kegyúri s papi jogot ő Felsége soha sem fogja Erdélyre kiterjeszteni, sőt azt soha még indítványba sem hozatja. Szövetkezési jogát a fejedelem épességben tartja fenn, feltéve hogy szövetkezései ezen örökös szerződéssel, és Magyarországon a keresztyénség javával nem ellenkeznek. Apaffy Mihály és már megválasztott hasonnevű fia holtiglan háborítás nélkül uralkodnak, haláluk után Erdély szabadon választja fejedelmét. Nehogy Erdély e szerződés időelőtti nyilvánítása miatt török-tatár hadak prédájává legyen, e szerződés Temesvár és N.-Várad visszavételéig titokban marad, addig is azonban Erdély fegyverrel s eleséggel segitendi a határaihoz közel működő cs. kir. hadakat; Dévába és Kolosvárhoz a háború végeig az őrség két harmadát cs. kir. csapatokat fogad be. Téli szállásokra Erdély és részeibe cs. kir. hadak nem küldetnek, hanemha a fejedelem s a rendek megegyeztetével. Erdély a pártfogásért s védelemért évenként 25-ezer aranyat fizetend*). Azonban e szerződés, melynek szentesített példányai egy hónap leforgása alatt kicserélendők valának, életbe nem lépett, mert az erdélyi követek kinyilatkoztatták, hogy a dévai és kolosvári erősségekbe bocsátandó cs. kir. őrségről szóló 19-ik pont elfogadására felhatalmazva nincsenek, Lipót pedig a szerződés aláíratását következő napon (junius 29-én) s azután 1687. január 16-án és 1688. január 4-én kiadott kir. válaszaiban a nevezett pont elfogadását az egész szerződés szentesítésének főfeltételül tűzte ki**).

Míg a Bécsben időző erdélyi követek kívánt sikerre vergődni nem bírtak, a dolgok menete tovább fejlődött. Tököly visszanyerte szabadságát, török segélylyel ellátva ismét fellépett; de hasztalan, mert Lipót fegyvercit 1686-ban még nagyobb szerencse kíséré, mint a múlt évokban. Lipót seregei közt, melyek ez évben a kül segélylyel s mintegy 20—25 ezernyi magyar-horvát hadakkal együtt körülbelül százezerre tehetők, már most nem csak német birodalmi csapatok, hanem számos spanyol, francia és angol önkéntesek is

*) Bethlen Miklós Önéletírása, I. 551 stb. II. 17. 21. stb. Szász, Sylloge 11—17. Horváth Mihály, Magyarország Története IV. 170. l.

***) Szász, Sylloge Tract. 18—24. l.

valának. A hadjárat javában megindulván, Scherffenberg és Veterani tábornokok mintegy 10—12-ezernyi haddal Erdélybe küldettek, hogy, mint Bethlen Miklós mondja*), annyi ezer „orátorral“ vigyék be és mutassák elő azon szerződés okmányát, melyet Haller és követtársai elfogadni vonakodtak, s a melynek el nem fogadását később Erdély oly keservesen megbánta. Scherffenberg Erdélyben hasonló ellenzékre talált s nem sokára visszatért a derék hadba, utóbb Veterani is kiszóllított Buda vivására. A 145 évig török kézen volt királyi főváros s vele együtt az ország nagy része végre visszafoglaltatott. A következő évben a hadviselés hasonló erővel folyt, mint a múltban, és nagy előnyöket s nyereményeket eredményezett. Aug. 12-én a török nagy vereséget szenvedett Mohácsnál, ugyanott hol 161 év előtt a magyar nemzet virága elhullott, s a nemzeti függetlenség és jóllét sirba dőlt. Ismét több hely esett az egyesült seregek hirtokába s Károly hg. ezek egy részével Szegedről Szolnokra ment át, hogy onnan Erdélybe induljon, s ezt is hódolatra szorítsa. Apaffy megtudván a herczeg szándokát, követeket küldött Bécsbe, kik azonban oly válaszzal utasítottak a herczeghez, mikép ez a fejedelmet s a rendeket szerződés által fogja biztosítani vallásuk s törvényeik fentartása iránt, ha szépszerével hódolnak a császár és királynak**). Károly herczeg mielőtt Szolnokról útnak indult, tudatá Apaffyval, hogy a cs. kir. seregek csupán téli szállást kívánnak. Apaffy viszont százezer forint s nagy mennyiségű élelmiszert ajánlott, ha a szállásolásról megkíméltetik. Ez ajánlat ismételve lön, de hasztalan, a herczeg már erdélyi földön, Somlyón vala, és Scherffenberg tábornokot oct. 12-én azon határozott üzenettel küldé Apaffyhoz, hogy országa javát csak engedelmességgel eszközölheti. Somlyóba erős őrség vettetett; az előreküldött Veterani Kolosvárt és Szamosujvárt is megrakta cs. kir. hadakkal. Károly herczeg ünnepélyesen vonult be Kolosvárra; s a fejedelem bár mennyire szabadkozott, végre mégis kénytelen volt aláírni az 1687. Balázsfalván készült szerződést, melynek főbb pontjai következők: „a császári hadak Szeben, Kolosvár, Besztercze, Gyula-Fehérvár, Szász-Sebes, Szászváros, Déva, Vásárhely, Szamosujvár, Somlyó, Monostor és Tövis városok s várakba szállásol-

*) Önéletírása, II. 23. l.

**) Szász, Sylloge 37—39. l.

tatnak be; ezek élelmezésére Erdély 66,000 köböl búzát, 40,000 mázsa búst, 7000 hordó bort, 120,000 köböl zabot, 144,000 mázsa szénát s 480,000 kéve szalmát szolgáltat; pénzüil hét határnapon jun. 1-ig 700-ezer forintot fizet. Viszont a fejedelem s a rendek a császár és király részéről biztosítatnak, hogy a törvényesen bevett négy vallás szabad gyakorlatában, templomaikban, egyházi javaikban, iskoláiban háborgattatni nem fog. Apaffy és fia fejedelmi hatalmában a törvények szerint fentartatik s a katonai hatóságok a tartomány igazgatásába, az országgyűlések tartásába, a fejedelem jövedelmeinek, várainak, arany-, ezüst- és sóbányáinak, vámjainak s egyéb javainak kezelésébe nem avatkoznak. A polgári mind országos, mind megyei s városi tisztviselők hatóságaikban illetlenül fentartatnak. A fejedelem adományozási joga, a községek s magánosok tulajdona, szabad közlekedése biztosittatik. A cs. kir. hadak a jövő tavasszal kivezettetnek, ha a hadviselés egyebet nem kívánna, s ez esetben a fejedelemmel újab szerződés köttetik. A töröktől megtámadtatás esetében, az ország közös erővel védetik, s ekkor a császári hadak mellé erdélyiek is bevétetnek a megszállott helyekbe. Ha a császár és király ő felsége a törökkel békét kötne, abba Erdély is befoglaltatik *). Apaffy ezután csak árnyék-fejedelem udvarával s az urakkal Fogarasha, Károly herceg Szébenbe vonúlt, s miután az országot négy hadi kerületre osztotta, s alparancsnokai gondjára bízta, Bécsbe távozott.

Az ország nagyobb részének a török iga alóli fölmentése után Lipót eltökélte magát végrehajtani azt, a mi elődei több ízben tett kísérleteinek nem sikerült: a királyi méltóságot családjában örökössé tenni. Az 1687. oct. 18-ára Pozsonyba hirdetett országgyűlés II. Endre 1222: 31. czikkelyének az ellentállási jogról szóló záradékát el is törölte, s a királyi ház férfi ivadékanak örökösödési jogát megállapította. E végzés a bécsi kormánynak Erdélyt illető politikáját is megváltoztatta, s a fordulat azonnal kezdetét vette. Miután az ország tiszai vidéke is megszabadult a töröktől s Munkácsesai Tökölynck utolsó támasza is elesett, az Erdélybe telepített hadak főparancsnokává Caraffa a „debreczeni executio“ s „eperjesi mérszárlat“ hőse lön kinevezve. Caraffa, kinck jövedele

*) Szász, Sylloge 24—36 l.—Horváth, Magyarország Tört. IV. 192. l.

rendkívüli rémülést okozott egész Erdélyben, *) Szebenbe érkezvén, Fogarasba izent Apaffyhoz, küldené hozzá főbb tanácsosait, hogy velök értekezzenek. — Megjegyzendő, hogy Bethlen Miklós Erdélyben akkora legeszesebb férfiú, már előbb egy emlékiratot**) intézett volt a bécsi udvarhoz, melyben azt fejtegeté, miként lehetne Erdélyt a portától végkép elszakasztva, jogainak épségben tartása mellett is biztosítani a császár és király hatalmában. Ezen emlékirat közöltetett Caraffával is midőn Erdélybe küldetett, de ő most látván, hogy Telekinek, a tehetlen fejedelem mindenható tanácsosának önhaszonlesése segélyével Erdélyt merőben alávetetheti, szerződést kötni általában vonakodott, sőt ajánlatainak országgyűlés elé terjesztéséről sem akart hallani, bárha ez a fejedelemmel együtt Fogarasban éppen együtt volt, hanem 1688 május 9-én a felszólítására főhadiszállásán késedelem nélkül megjelent küldöttséggel a fejedelem és ország nevében oly értelmű nyilatkozatot fogadtatott el: „mikép Erdély magát a császár és király pártfogása alá helyezi, Lipótot, utódait, úgy, mint az a múlt pozsonyi országgyűlésen végeztetett, törvényes és örökös urául elismeri; lemond a török uralomról; adót neki többé nem fizet, s vele és ő felsége minden más ellenivel megszakit mindennemű összeköttetést; sőt fegyvereit ő felsége parancsára ellenök fordítandja; azon várakon és városokon kívül, melyekben már tényleg cs. kir. katonaság létezik, még Kővárba, Husztba, Görgénybe és Brassóba is cs. kir. őrségeket fogad, s bizik ő felsége kegyelmében, hogy a tartománynak mind vallási, mind egyéb szabadságait fentartandja^{3*)}). Mit Teleki unszolására a küldöttség Bethlen Miklós és Apor István ellenzése daczára, elfogadott, azt a fejedelem is megerősítette, s ugyancsak a Teleki „mindenható munkája által“ a fogarasi országgyűlés is végzéssé emelt^{4*)}). Ama nyilatkozat sebtében történt elfogadása után mind a fejedelem, mind a rendek jogaiknak szerződés általi biztosításáról kezdének gondolkozni. E végett egy folyamodványt küldöttek föl Bécsbe, melyben 13 pont alatt előadták kívánataikat, s ezeket formaszertint oklevélbe iktattatni kérték^{5*)}). Ezen pontok minden lényege-

*) Horváth, Magyarország Tört. IV. k. 202 l.

**) Önéletrása, II. 66. „Moribunda Transilvania stb.“

3*) Szász, Sylloge 40—45. l.

4*) Gál, Erd. diaet. I. 131. l.

5*) Szász, Sylloge 45—49. l.

sebb tárgyai befoglaltattak azon különben ezeknél is sokkal előnyösebb okmányban, melylyel a bécsi kormány 1684 ben maga megkínálta volt az erdélyieket,^{*)} melynek elfogadtatása mindazáltal a sereg élén előnyomult Scherffenberg tábornoknak sem sikerült. Most azonban, a fennebbi nyilatkozat megtörtént aláíratása után, már ezen sokkal csekélyebb biztosítást nyújtó pontokat sem akarta megerősíteni a bécsi kormány. Minden, a mit Apaffy követe kieszközölni birt, Lipótnak egy június 17-én kelt leveléből^{**)} állott, melyben, mintán az erdélyieket a töröktől való elszakadásukért és es. kir. oltalma alá hajlásukért megdicsérte, általában igéri, hogy védelmökről kellőleg fog gondoskodni, és biztosítja őket, hogy a bevett vallások gyakorlatában, lelkiösmereti szabadságában háborgattatni senki sem fog; gond leszen arra is, hogy a császári katonaság szigorú fegyelemben tartatván, a tartományt védje s ne zsarolja. Teleki mintegy 12 ezer forintot érő ezüst edényneműt s a római birodalom grófi czimét nyerte szolgálatai jutalmául^{3*)}; Caraffa pedig kitűzött feladatát, melynek megoldásában őt a kegyetlenségétől való félelem nem kevésbé segítette, mint ravaszsága s erőszakossága, ekként végrehajtván, a császári seregek egy részével Lippa ostromlása végett távozott, Erdély hadi parancsnokságát Heissler megérkezéig Veterani tábornokra bízvau.

Ismételve folyamodtak ugyan az erdélyiek Nagy Pál és Vay Mihály követeik által egy diploma kiadásaért, de siker nélkül; Lipót 1688. dec. 9-én és 11-én, valamint 1689. május 11-én kiadott^{4*)} leirataiban mind csak addigi ígéreteire utalt, s emlékeztette őket, mikép az 16⁸⁴/₈₆-ban ajánlott szerződés megghiúsulásának okai, magok az erdélyiek.

Az 1688-ki táborozás szintén sok szerencsével folyt, még voltak ugyan itt-ott elszórva több magyar várak török kézen, de ezeket elszigeteléssel s éhséggel vélte megvehetni a bécsi hadi tanács, mit hogy annál erélyesebben eszközölni lehessen, a hadjáratot a Száván túl a török birodalom beljébe tette át. Náudorfehérvár bevételével s a niszszai nagy győzelem után a török birodalom Európá-

*) Szász, Sylloge 3—9. l.

***) Szász, Sylloge 50—51 l.

3*) Horváth, Magyarország Tört. IV. 203 — 205. l. — Bethlen M. Önéletírás, II. 43. — Cserey, 182 l.

4*) Szász, Sylloge 52—59. l.

ban veszve lenni látszott, azonban az előre hatolt osztrák magyar seregek s kül szövetségeseik diadalmenete fel lön tartoztatva. Franciaország féltékenysége fölébredt, XIV. Lajos a túlsúlyra vergődő Ausztriától tartva, szintén sikra szállt ellene s Lipót kénytelen lön hadi erejének egy részét a Rajnához küldeni. A török területen hátrahagyott újabb osztrák vezérek ügyetlen vezérlete alatt a szép vívmányok egy része csak odaveszett s az 1690-ki hadjárat sem vala kedvező Lipótra nézve. Az addig féken tartott havasalföldi vajda, Brankován, töle ismét elhajolt, a török, a bécsi béke alkudozásokat felfüggesztvén, fegyverkezni kezdett, s az előbb siker nélkül működött és hozzá menekült Tökölyt megint felkarolta. Midőn ez egy erős hadosztály élén Erdélybe vala betörendő, hogy onnan a magával tehetetlen s a török szövetségéből kilépett öreg Apaffyt elűzze, ez 1690. ápril 15-én meghalt. A porta ennek híret vevén Tökölynek haladék nélkül kiadta az athnamét, mely által Erdély fejedelmévé neveztetett. A tatár khán ítasítást kapott, hogy fiát egy erős hadosztálylyal küldje melléje, az oláh vajdához pedig parancs ment, hogy Erdély fejedelmét minden erejével támogassa. Tököly malmára hajtá a vizet az is, hogy a bécsi kormány a 15-éves II. Apaffy Mihályt atyja örökségében megerősíteni vonakodott s a fejedelemség igazgatása egy kormánytanácsra bízott, melynek élén a hatalmas, de sokaktól gyűlölt Teleki Mihály állott. Tököly beittott, Zernyestnél Heisslert megverte és elfogta, Teleki pedig elesett. A kormánytanács ezen esemény következtében 1690. augusztus 24-én újabban esedezett Lipótnál. erősítne meg fejedelemségében az ifjú Apaffyt, biztosítaná az 1686-ik évben kiadott, de Erdélytől akkor el nem fogadott hitlevél által a vallási és nemzeti jogok és szabadságok fentartására nézve az országot, különben télni lehet, hogy Tökölynek hódol. De Lipót el levén határozva a fejedelmi méltóságot eltörölni s Erdélyt közvetlenül a maga kormánya alá vonni, sept. 4-én akként válaszolt, hogy e háborgó időben nem volna eszélyes dolog kiskorú egyént, kinek még magának is vezetőre van szüksége, helyezni az igazgatás élére; maradjanak tehát a köztügyek ideiglenesen a rendek által választott kormánytanács kezében. A mi a vallást s a rendek jogait és szabadságait illeti, általában királyi szavára fogadja, hogy azokat épségben tartja *). Az erdélyi hadak e közben jobbára Tökölyhez esatlakoztak,

*) Szász, Sylloge 59—64. 1.

ő sept. 22-én Szeben melletti táborában országgyűlést tartott, s a három nemzet által magát Erdély fejedelmévé választatta, az alkotmányra megesküdött s az ország rendei neki viszont letették a hódolati esküt*).

A koczka megfordult. Lipót fegyvereit a harez más tércin sem kísérte jobb szerencse, mint Erdélyben. A Szerb- és Bolgárországbau szerzett vívmányok még meglevő része is veszélyben forgott, mit látván a badeni herceg-fővezér, elhatározta, hogy mindekelőtt Erdélyt veszi vissza Tökölytől, mint a ki onnan a Tisza vidékére is könnyen átvihetné a fölkelést, és miután Niszzát és Viddint sorsára hagyta, némi előintézkedések után, a Heissler Orsovára hátrált sergeit maga mellé vette, a vaskapunál Erdélybe nyomult, s az erdélyieket felszólította, hogy Tökölyt késedelem nélkül hagyják el. Tököly Szeben alól a székely földre vonult s onnan, a császári sergektől szorongattatva, october végén a bodzai szoroson keresztül Havasalföldre menekült.

Azonban, míg Erdély ekként ismét birtokba vétetett, más nyemények jobbára mind oda veszték: a török visszavette Viddint, Niszzát, Galambóczot, Szendrőt, Orsovát és Lippát, Temesvárt pedig és N.-Váradot az ostromzár alól felmentette. A tatárok ismét beitttek Erdélybe, Tököly is be akart törni a töresvári szoroson, de csakhamar kiűzettek.

A csend helyreálltával az erdélyiek a kormánytanács által 1691. január 10-ére hirdetett országgyűlésre gyűltek össze Fogarasba, hol a császár-király hitlevele, melyet a diplomatai ügyekben jártas Bethlen Miklós az angol, hollandi és brandenburgi követek közbenjárására kieszközölt, közzététetett**). A bécsi kormány, mely előbbi hadi szerencsében bizakodva, a reudek minden sürgetésére sem akarta többé kiadni ama hitlevelet, melylyel 168³/₆-ban Buda megvétele előtt önként megkínálta volt az erdélyieket, sőt a melyet majdnem reájok akart erőszakolni, most midőn a török már Nándorfehérvárt is visszavévén, Magyarországot s az általa segélyzett Tököly Erdélyt ismét fenyegette, nem látta tanácsosnak megtagadni az ismételt kérelmet, s oct. 16-án végre kiadta az oklevelet. Apaffyt, kiskorúsága ürügye alatt most sem erősíté meg Lipót

*) Gál, Erd. diaet. I. 145 — 147. l. 1 — 22. t. cz. — Cserey, 199. l. — Bethlen M. Önélet: II. 160. stb. l.

**) Bethlen Miklós Önéletírása, II. 120 s a köv. l.

a fejedelemségben, Erdélynek azonban következő szabadságot biztosított a nevezett hitlevélben : 1.) A bevett négy hitvallás eddig élvezett jogait mindenben megtartja ; templomokat Kolosvártt, Gyulafehérvártt s másutt is, hol nagyobb számmal laknak, a katolikusok is mindenütt építhetnek saját költségeiken. 2.) A boldogult királyok és fejedelmek minden adományai és kiváltságai, melyeket akár egyes személyeknek, akár valamely hitfelekezetnek mind Erdélyben, mind a hozzá tartozó magyar részekben tettek vala, bár kié volt is elébb azon jószág, vagy javadalom, jelen birtokosaiknak ezentúlra is biztosíttatnak. 3.) Az Approbáták és Compiláták, Verböczy Hármaskönyve, (kihagyván mindazáltal Endre királynak az ellentállásra vonatkozó, s a múlt pozsoni országgyűlésen eltörölt záradékát) úgy a szászok municipalis jogai, teljes érvényben maradnak. 4.) A közigazgatás, a törvényalkotás és igazságszolgáltatás fennmarad eddigi alakjában. 5.) Tisztségekre, legyenek azok akár kormányiak, törvényszékiek, akár kamaraiak, egyedül belföldiek alkalmazhatók, minden tekintet nélkül a vallásra. 6.) Az ellenségtől visszaveendő javak elébbi birtokosaiknak vagy utódaiknak fognak visszaadni ; a magszakadási esetekben a fiscusra szállandó javak egyedül érdemes belföldieknek adományoztatnak. 7.) A tartományi főkormányzót — kit hajdan vajdának neveztek (?) — az erdélyi katonaság főkapitányát, ország kancellárját, belső tanácsosokat és ítélőmestereket a rendek országgyűléseiken szabadon választják, tekintet nélkül a vallásra, s csak megerősítés végett terjesztik a király elébe. 8.) A főispánokat, a székelyek kapitányát s a többi méltóságosabb hivatalokat a király — az urak és nemesek közül fogja választani. 9.) A 12 személyből álló belső tanácsban és a szintannyi tagú főtörvényszéknél három-három tag, az ítélő mesterek közül pedig egy katolikus leend ; a szebeni főkirálybíró mindig tagja leend a belső tanácsnak. 10.) A kormányzó évenként köteles egybehívni az országgyűlést, melynek végzései királyi megerősítés alá terjesztendőek. 11.) A kormányzó köteles folyvást az országban székelni, s tiszti beiktatásakor a törvényekre megesküdni ; mind ő, mind a belső tanács és ítélőszék tagjai a kincstárból húznak díjat. 12.) Az évi adó béke idején 50-ezer tallér, háború idején 300-ezer rhe-nusi forint leend. 13.) Az ország semmi szokatlan adóval nem fog terheltetni ; a harminczad nem fog felemeltetni. 14.) A székelyek adót nem fizetnek, hanem saját költségeiken katonáskodnak. 15.) A ke-

reskedés egész szabadságában fentartatik. 16.) A tizedet ezentúl is a földesurak bérlik a fiskustól. 17.) A szükséges őrségeket, melyek egy része belföldi zsoldosokból álland, német tábornok, de a kormányzó s a belső tanács és az erdélyi katonaság főkapitányának egyetértésével igazgatandja; a kormány egyéb ügyeire annak semmi befolyása sem leend. 18.) Az adózó nép az utasokat, bármi rendek is azok, s lovaikat élelmezni nem köteles; fogadókról, szállodákról gondoskodjanak a földesurak és a városok; postákat állítson a kormánytanács^{*)}. Az erdélyi rendek, most készségesebbek, mint 168^{1/6}-ban, az okmányt elfogadták^{**}), kormányzótul B a n f f y Györgyöt, az ország tábornokául Bethlen Gergelyt, kancellárul Bethlen Miklóst, akövetet és történetírót, kinestárnokul Haller Jánost, kormányzéki tanácsosokul pedig Gyulafi Lászlót, Gyerőfi Györgyöt, Keresztesi Sámuel és Toldalagi Jánost választották^{**}). Egyszersmind követeket küldöttek fel Bécsbe, kiknek feladatuk volt ezek jóváhagyását, különösen pedig ifjabb Apaffy fejedelemségében való megerősítését, s a hitlevélnek némi változtatásokkal ünnepeles formában kiadatását eszközölni^{4*)}. Mennyire ragaszkodtak az erdélyiek még ekkor is a szabad választás elvéhez, s választott fejedelmökhöz II. Apaffy Mihályhoz, kitetszik a követeknek adott utasítás 5-ik pontjából is^{5*)}, melyben ő felsége figyelmébe ajánlják, hogy ha ezt Tökölyvel szembe nem állítja „Erdélyt csendesen nem bírhatja, mert a fejedelemséget kívánja Tököly is.“ Lipót azonban csak 1691. december 4-én adta ki az ünnepeles okmányt^{6*)}; de Apaffy fejedelemségére nézve most is csak előbbi nyilatkozatánál maradt, köteleességükké tevén egyszersmind a rendeknek, hogy miután a katolikusok az oklevél első két pontja által vallási jogaikat sértve lenni panaszzolják, a 3-ik pontban pedig a szászok bővebben biztosíttatni kívánják szabadságaikat, ezek iránt egymásközt barátságosan egyeztessék ki a nehézségeket^{7*)}.

*) Szász, Sylloge 67—78 l. — Horváth, Magyarország Tört. 220. 221. lap.

***) Szász, Sylloge 78—80 l., 2. t. cz., Gál, Erdélyi diaet. I. 147. l. 1. p.

4*) Szász, Sylloge 80. 81. l., 18. és 19. t. cz., Gál, Erd. diaet. 149. l.

5*) Szász, Sylloge 83—99 l., 23. t. cz., Gál, Erd. diaet. 150. l.

6*) Szász, Sylloge 89. l.

7*) Horváth, Magyarorsz. Tört. IV. 222. l. Szász, Sylloge 118—129. l.

*) Szász, Sylloge 118—129. l.

A rendek e végett 1692-ben martius 15-én gyűltek össze Szebenben s a szászokkal meg is kötötték az egyességet, (Accorda-t); de a vallást illető 1-ső és 2-ik pontra nézve nem tudtak egymással megegyezni; miért is a gyűlés után Alvinczy Péter és Baranyai Gergely újabban Bécsbe küldettek, kiknek ismét kötelességökké tétetett egyebek közt Apaffy megerősítését is sürgetni*). De hasztalan; a bécsi udvar korlátolt hatalommal sem akarta többé helyreállítani a fejedelmi méltóságot, mely, ha töröknek kedvezne a hadi szerencse, könnyen újabb szakadás forrásává válhatnék. A vallás ügyét mindazáltal egy 1693. april 9-én kelt külön pótléklevélben akként intézte el a király, hogy: 1.) A bevett négy vallás mindenike megtartja a maga jogait s javait. 2.) A katolikusoknak átadatik Kolosvártt a reformátusok teploma s az unitariusok collegiuma, Gyula-fehérvártt a Báthory-féle templom; Kolosmonostorért, mely nekik szüntén visszaadandó, jelen birtokosának 15-ezer fnt váltságdíj fog fizettetni. 3.) A kath. ifjúság nevelésére oly egyháziak alkalmaztatnak, kik ellen a többi hitfelekezetek gyanúval nem viseltetnek; az egyházi kormány pedig egy apostoli vicarius kezébe tétetik. 4.) A katolikusok, a többi felekezetek rövidsége nélkül templomokat mindenütt építhetnek**). Ezen kívül május 14-én még egy más oklevél is adatott át Alvinczynak, (Alvinczyana Resolutio) mely válaszul a rendek egyéb kívánataira, Erdély összes ügyeit szabályozza, s Bécsben egy külön erdélyi udv. kanczellária felállítását helyezi kilátásba^{3*)}.

Látható mindezekből, hogy Erdély s a hozzá tartozó többi részek szivesebben megmaradtak volna még egy ideig fejedelemségi minőségükben, hogy ebben ezélt érni épen nem tőlök függött, s hogy a kormányzót és kormányzókat is csak II. Apaffy kiskorúsága idejére választották, és ezzel koránsem akartak — a mint akaratjokon kívül bekövetkezett — külön tartományt alkotni az ausztriai házbeli magyar királyok alatt viszont egyesült Magyarországbau, kitűnik ez, részint az ugyanazon 1691-ki fogarasi országgyűlésből Bécsbe küldött követeknek adott utasítás 7. pontjából, melyben határozottan kívánják, mikép: „ha Isten ő felsége uroknak és nagyságának (II. Apaffynak) a hász esztendőt elérni

*) Szász, Sylloge 130. stb.

***) Ugyanott 389. stb.

3*) Bethlen M. Önélet: II. 125. — Szász, Sylloge 378. stb.

engedi, akkor a Gubernator tartozzék resignálni eő Nagyságának a Guberniumot*)." Világos ez továbbá abból is, hogy a külön erdélyi udv. kancellaria eszméje is legelőször Bécsből indítványoztatott.

Nem külön-állási viszketeg, nem országos autonomiát játszani akarás, sem nem többi magyar testvéreiktől való idegenkedés ösztönözte az erdélyrészi hazafiakat a másfél századon át híven megőrzött ebbeli nézeteik melletti megmaradásra. Miért, azt könnyen megértheti az, a ki az akkori Magyarország közállapotait szemügyre veszi. I. Lipót alatt ugyanis, a vasvári békekötés után, a miniszterek által ismét kísérletek tétettek, a magyar alkotmány mellőzésére; a beküldött német zsoldosok féktelenkedtek, s a protestans vallásbeliek üldöztettek, miket a Wesselényi-, Zrinyi-, Frankepan-, Nádasdy-féle összeesküvés s a három utóbbi kivégeztése követett. A fogyasztási adó octroyaltatott, s az ebbeli rendeletek végrehajtására Kollonics püspök kamara elnöké neveztetett; az ország feljajdúlt, de hasztalan; nehogy a püspökök az új intézkedésnek ellenzéket csináljanak, Lobkowitz miniszter őket a protestansok üldözésére szabadítja fel, mire valóban meg is kezdetik az irtóháború a protestansok és lelkészeik ellen, sokan külföldre és Erdélybe menekülnek**). A bécsi kormány az elnyomott lázadásból okot merít Magyarországot egészen megfosztani alkotmányától. Ampringen, a német rend nagymestere, az ország kormányzójává neveztetik, s egy, felében magyarok-, felében németekből álló tanács rendeltetik melléje. Ez kiméletlenül működik; a bujdosók török segélyhez folyamodnak; az országban polgárháború és vallási üldözés dühöng, a Szelepesényi érsek primás elnöksége alatt működő pozsonyi törvényszék 1673-ban több száz protestans papot és tanítót halálra, fogságra, számkivetésre ítél, hivatalaiktól megfosztja, betvenen gályarabságra vitetnek Triestbe és Nápolyba; kurucz és labancz egyaránt dülja az országot, zsarolja a föld népét***). 1687-ben kir. bizottmány jár körül az országban, mely a protestansok templomait elszedegeti****); és Caraffa az eper-

*) Szász, Sylloge 90. l.

***) Horváth, Magyarorsz. Tört. 42—90 l.

****) Ugyanott 90—110. l.

*****) Ugyanott 182. l.

jesi gyászos mérszárlatot hajtja végre*). Az 1688. évi magyar országgyűlés elhatározza, hogy Tót- és Horvátországban jószágbirtoklási joggal csak a rom. katolikusok bírnak s a jezsuitákat, törvényes testületképen befogadja**) stb. stb. stb. És ezek akkor történnek, midőn Erdélyben még a különválás idejében, tehát Lipót kora előtt 130 évvel, a lehető leghabzsolóbb törvények hoztattak a lelkiismeret és szabad vallásgyakorlat érdekében^{3*)}. Csoda e mindezek után, hogy Erdély, hol a protestans hit csaknem állam-vallássá vált volt a fejedelmek idejében, a Lipóti hitlevél keletkezésekor következetes maradt, s azon viszonyokba, melyek miatt külön vált volt, beilleszkedni, s az akkori királyhágon inneni

*) Horváth, Magyarorsz. Tört. 185—189. 1.

**) Ugyanott 199. 1.

3*) A Tordán 1557. június 1-én tartott országgyűlés 5. t. cz. így szól: „Mi és méltóságos fiunk (Izabella és János-Zsigmond) az ország lakosainak legbuzgóbb kérésére megegyeztünk abban, hogy mindenki azon hitet vallja, a mely neki tetszik, az új vagy régi szertartásokkal; megengedvén, hogy a hit dolgában kiki szabad akarata szerint cselekedjék; de az új vallást követők a réginek követőit bossúsággal ne illessék.“ (Gr. Kemény József: Cod. Articular. I. 262.) A Szebenben 1566. nov. 30. tartott országgyűlés 16. t. czikke (Mike Sándor Gyűjteménye: Artic. Diaet. I. k. 424. l.) által nyilván kimondatott, hogy „ez országban az Istennek ígéje szabadon hirdettessék, s kiki azt a vallást követhesse, a melyet akar.“ — 1568. Tordán jan. 6-án, úgy 1571. jan. 6. án M.-Vásárhelyt a vallás ügyét Erdélyben szabályozó s maig fennálló ama sarkalatos törvény lőn hozva: „Minden helyeken (18. t. cz.) a prédikátorok az evangeliumot prédikálják, hirdessék, kiki az ő értelme szerint, és a község, ha venni akarja, jó, ha pedig nem, senkit ne kényszerítsenek, az ő lelke azon meg nem nyugodván, (a nép) oly prédikátort tarthasson, a kinek tanítása ő neki tetszik. Ezért pedig senki a superintendensek közül a predikátort meg ne bánthassák, se religiójáért senki ne szidalmaztassék; mert a hit Istennek ajándéka, ez hallásból leszen, mely hallás Isten ígéje által vagyon.“ Hasonló tartalmú a Tordán hozott 1571: 1. t. cz., melyben ez áll: „Isten ígéje pedig mindenütt szabadon hirdettessék, vallásáért senki meg ne bánthassék, se pap, se hallgató; a papok hibája felett a püspök ítéljen“ stb. — Különböző vallású tábori lelkészek már 1554-ben voltak alkalmazva az erdélyi nemzeti seregek mellett. 1557: 8. t. cz. (Gál, Erd. diaet. II. 17.) Az oláh clerus maga közül választhat püspököt. 1571: 25. 42., 1579: 5. t. cz. (Gál, Erd. diaet. II. 17. 31. 39.) A különböző vallások szabadsága megerősített 1600: 2. t. cz. (Gál, Erd. diaet. II. 62.) Prédikálásokban, egyik vallásbeli pap se gyalázza a más vallását. 1620: 3. t. cz. (Gál, Erd. diaet. II. 108.) A négy bevett vallás szabad gyakorlata a fejedelmi Conditio közt lőn iktatva. Comp. Const. 2. r. 1. fit. 1. art. stb. stb.

kormányzat alá hajolni másfél század múlva sem volt hajlandó, hanem eleinte azon volt, hogy az 1571. 1595. és 1615-ki szerződésekhez hasonló egyesség köttessék, s a külön fejedelemség, mely épen a politikai és vallási szabadság oltalmára lön megalapítva, s a mely alatt az események minden hullámozása mellett akkoriban ritka alkotmányos és vallási önkormányzatot élvezett, a magyar királyok török elleni védnöksége alatt még egy ideig fenmaradjon. Csoda-e, ha a Lipót-féle hitlevél kelte utáni évben 1692. dec. 15-én M.-Vásárhelyt tartott országgyűlésen, midőn a Bécsből indítványozott külön erdélyi udv. kancellária szönyegre került, ennek a már étezett magyarországi kancelláriával leendő egyesítése mellett lesupán a katolikus rendek nyilatkoztak? *)

Azonban e fontos közjogi indokokon kívül más magán természetűek is működtek közre. A hosszas különlet alatt létrejött és megszokott számos jövedelmes főhivatalok és méltóságok oly önzökké tettek némely egyeseket, nagyravágyásukat úgy felköltötték, hazafíú érzelmeiket annyira elaltatták, hogy a közhaza és nemzet javát saját énjök kicsinyes hiúságának föláldozni nem átalották. Való igaz, hogy az 1691-ben csak hat évre**) megválasztott, de azután állandóvá lett első erdélyi főkormányzóban és kormánytanácsban azon később valódi vár-árkokká esőkönösült érdekek csirája lön letéve, melyek az azután számtalanszor nyilatkozott egyesülési közóhajtás teljesülését még 157 egész évig voltak képesek megakadályozni. Az első erdélyi főkormányzóról és kormányszékről azt írja kor- és hivataltársuk Bethlen Miklós, kancellár^{3*)}, hogy semmittevő tunyaságukban vagy aludtak vagy kártyáztak; egyébire sem volt gondjuk, mint hogy Rabutinnál — az akkori cs. főhadparancsnoknál — hizelgéseik, árulkodásaik, minden jogsérelmek szórtan eltürése sat. által magokat a főméltóságban fentartsák; nagy részök pedig a szegénység verejtékéből, vagy közpénzekből gazdagítá magát sat.

Az 1699. évi Karloviezon kötött békében a porta végkép lemondott Erdélyről; Tököly Törökországba hellebbeztetett s ott meghalt 1703-ban mint menekült. II Apaffy élte 20. évét 1696 oct. 13-án érte el, a mikor a fejedelemséget át kellett volna vennie, de e he-

*) Veszely Károly, Gyulafehérvári füzetek II. 104—106. l.

**) Szász, Sylloge 90. l.

*) Önéletírása 190. 281. 356. stb. l.

lyett fegyveres fedezet alatt Bécsbe vitetett, ott vele is lemondattak a fejedelemségről, hercegi ezimel ruházták fel, hanem hazájába vissza nem tért soha; meghalt Bécsben 1713. febr. 1-én, s ezzel Erdélyben az 1691-ben ideiglenesen megállapított rendszer véglegessé alakult át; azonban idő folytával, valahányszor a közös magyar alkotmány fennállását és a korona hirtoklását illető valamely nagy közjogi tény került szőnyegre, Magyarország két felének egyesülése is mindig felmerült. Így látjuk ezt történni 1688-ban az örökösödési jognak a nő-ágra lett kiterjesztésekor; ez alkalommal ugyanis, hosszas idő után ismét szóba jött az unio, az egész credmény azonban csupán egy törvényezikk vala, melyben az erdélyi részeknek a magyar koronához tartozása újból kimondatott*). Ennek folytán Mária-Terézia 1741. aug. 30-án az erdélyiekhez intézett leiratában ugyan maga hívta fel Erdélyt a Magyarországgal szorosabb egyesülésre, s ezen ügyet az erdélyiek meghallgatásáig elnapolta; de huzamos ideig nem tartatván országgyűlés, a mindkét részen óhajtott egyesülés megint elmaradt.

Nagyrészt magán körülmények akadályozták az „unio“ létrejöttét 1790—91-ben is. II. József császár 1782-ben egyebek közt a magyar- s erdélyi udv. kancellariákat is egyesítette, s az akkori gr. Bánffy Györgyöt, a ki az addig fennállott külön erd. kancellariát, mint, egy évvel előbb kinevezett udvari tanácsos, vezette, alkancellárrá mozdította volt elő az egyesült magyar udv. kancellariánál; a mit az erdélyi kormányzék 1782. sept. 5-ki felterjesztésében megköszönt**). II. Lipót trónraléptekor ez volt erdélyi kormányzó.

II. József egyoldalú rendeleteit visszavonván, megindult az alkotmány visszaállítása, s a Királyhágón túl mint innen egyaránt élénk, általános unio-mozgalom vette kezdetét. Az erdélyi részekben a megyék, székely- és szász székek, valamint a kir. városok is visszaszervezett közgyűléseiken egyhangúlag és kivétel nélkül az anyaországgal szoros egyesülés mellett nyilatkoztak. Nagy-

*) Az 1741: 18. pozsonyi t. cz. így szól: „Publicis etiam constitutionibus Regni inserendum resolvit benigne Sacra Regia Majestas: §. 1. Quod Transilvania m veluti ad Sacram Regni Hungariae Coronam pertinentem, tam Eadem, quam Successores Sui, qua Reges Hungariae possidebunt et gubernabunt.“ —

***) Gál, Erd. diaet. III. 172., 173. l.

Szebenben, a kormányzék akkori székhelyén „Magyar Hir-Vivő“ cím alatt magyar lap indult meg, homlokán hordozva a magyarországi czímer középebe illesztett erdélyi czímert, mint az unio látható jelképét. Az 1790. július 6-kára Budára összehívott, később azonban a koronázás végett Pozsonyba áttett magyar országgyűlés megnyílt. Az erdélyiek közül a felső táblán jelen voltak: gr. Batthyány Ignác, erdélyi rom. kath. püspök, valamint a Teleki, Eszterházy, Csáky, Gyulai, Rhédey grófi és Kemény, Wesselényi, Huszár, Orbán, Splényi Vécsey, Inczedy bárói családok több tagjai*). A nevezett erdélyi megyék, székely- és szász székek szintén mindnyájan küldöttek követeket. Felérkeztek s ott mulattak még a kir. főkormányzó II. gr. Bánffy György, két kormányzégi tanácsos és két titkár is**). De ezek, mint alább ki fog tűnni, koránsem azért, hogy más hazafiak céljait előmozdítsák. Többek közt legelőször a partiumbeli három törvényhatóság: Középszolnok és Kraszna vármegyék s Kövár vidéke követei nyújtottak be kérvényt a magyar rendekhez, s törvényhatóságaiknak Magyarország államtestéhez való visszakapcsoltatását sürgették***). Második kérvény Kolos-, Hunyad-, Torda-, Küküllő-, Zaránd-, Felső- és Alsó-Fehér-, Belső-Szolnok- és Doboka vármegyéké vala****), melyben, miután I. József, VI. Károly és Mária-Terézia uralkodásuk kezdetén Magyarországnak adott hitlevelökbe Erdélyt be nem foglalták, az újonnan megkoronázandó II. Lipót hitlevelébe és eskümintájába, az említett 1741: 18. t. cz. értelmében Erdélyt is befoglaltatni kérték. A harmadik kérvényben Küküllő-, Torda-, Kolos-, Belső-Szolnok-, Hunyad- és Felső-Fehér-vármegyék, továbbá Udvarhely anya-, Keresztur és Bardócz fiók-, Maros-, Aranyos- és Háromszék (u. m. Sepsi, Kézdi, Orbai és Miklósvár fiúszékek) „Erdélynek Magyarországgal szorosabb összekapcsolásaért“ folyamodtak****). A negyedik kérvényen Alsó-Fehér- és Doboka megyék, Erdély és kapcsolts részeinek jogait és szabadságait a koronázási hit-

*) 1790-ki országgyűl. jegyzk. X. XV—XIX. l.

**) Gál, Erd. diaet. III. 112. l.

**) Országgyűl. irom. k. 3—14. l.

**) Ugyanott 49—51. l.

**) Ugyanott 52—60. l.

levélben és eskümintában külön czikkben biztosítani kéri addig is, míg az óhajtott egyesülés létrejönne*). Az ötödik, magyar nyelven írt kérvényben B r u c k e n t h a l Mihály a szász nemzet ispánja és biztosa, ugyanazokat kéri az egész szász nemzet, ú. m. Szeben-, Medgyes-, Szász-Sebes-, Nagy-Sink-, Köhalom-, Szerdahely-, Ujgyház- és Szászváros-székek, Brassó- és Besztercze-vidékek nevében. Praes. 18-a junii 1790**). Ezen kérvények a június 16 án tartott ülésben az elnöklő királyi személynök által a Karok és Rendek táblájának előterjesztettek; de mivel az ország Rendjei — a már is hosszúra nyúlt viták miatt, és mert a koronázást siettetni kívánták, — már abban megállapodtak, hogy a diplomának elkészüléscig új dolgot elővenni nem fognak, ezen kérések, hozzá tartozandó írásaikkal a kerületeknek általaladtak a végett, hogy minden törvényes és igazságos tekintetek szerint azokat meg vizsgálják**).

Azonban, csakhamar mutatkoztak a fenlevő kormányzékri urak működésének kártékony nyomai; de a hazafiak sem késtek megtenni az ezek elhárítására szükséges lépéseket: october 3-án, a 25. ülésben erdélyi püspök gr. B a t t h y á n y Ignác, mint Alsó-Fehérvármegye biztosa, továbbá b. Bornemissza János Hunyad-, Küküllő- és Zarándvármegyék követe, b. T h o r o c z k a y József Tordamégye követe, Z s o m b o r i Ádám Dobokamegye követe és G á á l Miklós Aranyosszék követe, mint a kik az erdélyi ügyek figyelemmel tartása végett Budán maradtak, egy kérvényt adtak be az alsó-táblához, melyben panaszojják, hogy némely meg nem nevezett erdélyi követelek megbizásuk s összes Erdély közóhajtsa ellenére ármánykodnak, és kéri az ország rendeit, kárhóztassák ezek eljárását, Erdélyt a hitlevélbe mindenesetre vegyék fel, s a két országrész szorosabb egyesülését siettessék. E kérvény felolvasása után az elnök magasb megbizás folytán kijelentette, hogy az erdélyi vármegyék azon eljárása, mikép országgyűlés nélkül követelek küldöttek fel Budára, ő Felsőégnek nem tetszett, mire ugyan e kérvény elintézése továbbra halasztatott³*). E közben azonban a hitlevél elkészítésére kirendelt vegyes bizottmány

*) Országgyűlési irom. k. 60—62. l.

***) Ugyanott 62—65. l.

3*) Országgy. jegyzk. 74., 75. l.

*) Ugyanott 263, 264. l — Irom. k. 254., 255. l.

munkálatát elkészítette. Két ily hitlevél készült. Az első 25 pontból állott s a nemzet szabadságait és jogait minden jogsérelem ellen való biztosítandó. Ennek 21. pontjában Erdély a következő szavakkal való befoglalva: „Transsylvania veluti ad Coronam Regni Hungariae pertinentem, verumque et inseparabile ejusdem membrum, cum eodem Hungariae Regno effective unituri, tam Nos ipsi, quam etiam Successores Nostri, qua Reges Hungariae possidebimus“*). Miután II. Lipót aug. 20-án udvari kancellár gr. Pálffy Károlyhoz intézett kéziratában e tervezetet visszaütöztette, egy más, csak 12 pontból álló rövidebb szerkezetűt előkészítve az e végre megbízottak által, melynek 10. pontjában Erdélyről következő említés tétetett: „Transsylvania autem velut ad coronam Regni Hungariae pertinentem, verumque et inseparabile ejus membrum, qua Reges Hungariae possidebimus, et juxta leges ipsorum municipales, more antiquo et indissolubili Regis Hungariae jure ac nomine, in sensu legum gubernabimus“**). A vegyes bizottmány az előbbi által magában a hitlevélben akarta kimondatni az egyesülést, s ekkép rövid úton óhajtotta teljesíteni az erdélyiek egyetemes közkívánatát; az utóbbiban pedig legalább az erdélyi részeknek a magyar koronához való elválaszthatlan kapcsolatát, mely I. Lipót hitlevelében és más számos közokmányok számtalan pontjaiban többszörösen biztosítva van, szándékozott újból kimondani; de hasztalan; mert ezen hitlevél-tervezetekre általában ismét két rendbeli leirat érkezett, september 20. és 21.-ről^{3*)}, melyekben tudokra adatik az orsz. rendeknek, hogy ő Felsége, valamint aug. 20-ki leiratában már tudatta, csak olyan diplomát fogadand el és irand alá, a mely a VI. Károly és Mária-Terézia által kiadottakhoz lesz alkalmazva, s ezektől semmiben sem különbözend, miután ő Felségének erős akarata úgyis megtartani a törvényeket. Erdélyt illetőleg különösen megjegyzi e leiratok, hogy arra nézve, a mi ezen hitlevél-tervezetben az 1741: 18. t. czikkben felül foglaltatik, az egybehivandó erdélyi országgyűlésnek is meg kell hallgattatni, s ennek a magyar országgyűléssel ismét közlendő kívánatai, csak azután fognak az országos törvények közé beirathatni, ha ő Felsége

*) Ugyanott 162. l.

***) Országgyűl. irom, k. 213. l.

3*) Ugyanott 244—253. l.

jóváhagyása is hozzájáruland*). Ekkép az unio ügye a két országgyűlés között folytatandó rendes tárgyalásra lön űtasítva. — A budai országgyűlés e kir. válasz következtében oct. 5-én újabb felirásában „a nemzet jogai tiszták és elvitázhatlanok levén“ kérte ő felségét, fogadja el a felterjesztett diplomát**), de a császár- király M.-Frankfurtból oct. 13-án kelt válaszában, sept. 21-én kiadott határozata mellett maradott^{3*)}. Az országgyűlés nov. 3-án Pozsonyba áttétetvén, a rendek a koronázást megelőző napon a királyhoz nov. 14-én tett újabb felterjesztésükben a diplomából kihagyott javaslatokat törvény alakjában kérték megerősíteni, s Erdélyről újból megemlékezvén, hogy úgyis csak az 1741: 18. t. czikk teljesedésbe vétele forog fenn, erre nézve pedig nem szükség az erdélyieket meghallgatni, az Erdélyt illető törvényczikk megerősítéseért esedeztek, egyszersmind helyeselvén az erdélyieknek a szorosabb egyesülés tárgyában leendő meghallgatását^{4*)}. De nem nyerték meg; a király 1791. január 8-án kelt válaszában múlt évi sept. 21-ki végzéséhez ragaszkodását ismételve kijelentette.

E közben az erdélyiekhez is érkeztek kir. leiratok, tudtokra adván, mikép az udv. kancellária ügye az országgyűlésig függőben marad. Maga az egyesült udv. kancellária elnöke, magyar főkorlátnok gr. Pálffy Károly türelemre inté az erdélyieket. Az erdélyi törvényhatóságok által a budai országgyűlésre küldött követeknek ajánlatot, hogy az azon országgyűlésen jelen levő kormányzó tudtán kívül semmi lépést se tegyenek; egy május 7-én kelt udv. elnöki rendeletben pedig oda űtasíttatnak az erdélyi követek, hogy a magyar országgyűlésen helyök nem levén, folytassák ügyeiket a nemsokára összehivandó erdélyi országgyűlésen^{5*)}.

Végre megérkezett a junius 30-ról kelt kir. leirat, s az augusztus 30-ára hirdetett, de december 12-ére halasztott várvavárt országgyűlés decemb. 21-én valahára megnyílt Kolosvártt. Az országgyűléshez leérkezett leiratok és előterjesztések mindegyike az egyetemes magyar főkancellár gr. Pálffy Károly és alkancellár gr. Majláth József által vala ellenjegyezve; de azokban szó sem

*) Országgyűl. irom. k. 250. l.

***) Országgyűl. jegyzk. 256—265. l.

*) Ugyanott 318—320. l.

*) Ugyanott 386—422. 403., 404. l.

*) Gál, Erd. diaet. III, 198. 206 és 210. l.

volt az „unio“-ról. Az 1791. január 18-ki ülésben szönyegre kerül-
vén az „*assecuratorium decretum*“ (koronázási hitlevél) tárgyában
a felséghez intézendő felirat, ebben megemlítendőnek határozták a
rendek, mikép a II. József alatt önhatalmúlág egyesített udvari
kancelláriát, addig is, míg annak igéjét bővebben tárgyalhatnák,
s a felett határozhatnának, egyesített állapotában meghagyatni ki-
vánják; mely kívánságuknak az e napról kelt felirat 6-ik szaka-
szában következő szavakban adtak kifejezést: „*non secus Cancel-
laria quoque Transilvanico aulica interea, quod circa eam animo-
rum nostrorum serta depromere potuimus in statu quo relicta.*“
E feliratban azt is kérték a rendek „hogy a koronázás előtt kia-
dandó magyar királyi hitlevélben Erdély jogai és törvényei is biz-
tosítottassanak, s a lipóti diploma megújítása a koronázás előtt tör-
ténjék;“ egyazon egyetemes cselekménnyel óhajtván az összes
magyar korona szabadságainak előleges biztosítását eszközölni;
fenhagyták mindazáltal „Erdélynek az anyaországgal való s z o
r o s a b b egyesüléséről a bővebb tanácskozást, ebbeli kívánataik-
nak ő Felsége elébe leendő terjesztését és annak idejében beczik-
kelyezését“*). A febr. 11-ki ülésben sürgették az unio feletti érdem-
leges tanácskozás megkezdését, mind azért, mivel a vármegyék és
székek követeinek adott, s a kir. előterjesztésekkel és országos sé-
relmekkel kapcsolatos útasításokban az unio kieszközlése közgyű-
lésileg meghagyatott, mind pedig azért, mert híre járt, hogy a kan-
celláriák elkülönítése el lenne határozva; sőt az erdélyi külön
kancelláriához a hivatalnokok is ki lennének már nevezve; sietni
kellene tehát ezen ügy tisztába hozatalával, nehogy halogatás köz-
ben a magyarországi rendek eloszoljanak, s az ország a kancellá-
riák nem óhajtott elkülönítése által meglepessék. Ez elhatáro-
zás következtében a rendek az egyesülés módjának kidolgozására
egy bizottmányt neveztek ki, s ezt az unio ügyében 1791. február
15-én tett külön feliratban jelentvén, megkérték ő felségét, hogy te-
kintetbe vevén a pozsonyi 1741: 18. t. czikket, s ennek folytán az
erdélyiekhez 1742. aug. 30-án intézett kir. leirat szavait, melyek-
kel Mária-Terézia maga hívta fel Erdélyt a Magyarországgal s z o
r o s a b b egyesülésre, s a melyek folytán ő felsége ezen ügyet az
erdélyi rendek meghallgatásáig elnapolta, — az udvari kancellá-

*) Erd. országgyűl. jegyzk. 107. 111. 114. l.

riákat, az említett bizottmány munkálatának bevégeztéig egyesített állapotjukban meghagyni, s az országgyűlés ebbeli felterjesztését bevárni méltóztassék, azokat az országos rendek tudtán és beleegyezésén kívül bárki tanácsára el nem választván. A rendek lelkesült egyesülési törekvéséről tanúskodik az is, hogy az említett bizottság elnökévé az unio mellett buzgalkodó akkori jeles hazánkfíát h. Kemény Simont választották*). De a reactio nem tűrhetette, hogy az erdélyi összes nemzetiségek öszhangzó buzgalmával megindított, s az országrész közóhajtásaként közösen pártolt ügy diadalra jusson; — s elkezdődött az izgatás az unió ellen. Számtalan izgató röpirat jelent meg s lön országszerte elterjesztve. A rendek meghízásából h. K e m é n y Simon írásba foglalta volt azon okokat, melyekkel az országgyűlésnek mindjárt kezdetén az unio szükségességéről mondott jeles beszédében elősorolt vala, mely iromány közrészvéttel fogadtatott és sok példányban lemásolva forgott közkezen s a követek között. Ez ellenében egy latin és német nyelven készült röpirat nyomtatott Bécsben, és küldetett le kellő elterjesztés végett*). Ez volt az, melyet a háromszéki főkirálybíró előbb saját neve aláírásával ellátva többekkel közölt és aláíratott, oly szándékkal, hogy azt, mint külön véleményt, az országgyűlés előre ismert unio melletti végzésével szemben, az udvarhoz felküldje. A nevezett főtiszt, mint látszik, felsőbb megbízásból járt el; de megtudták a rendek: a febr. 11-ki ülésben he lön jelentve, hogy az udv. kanczelláriák elkülönítése tárgyában készült névtelen irományt házról házra hordozzák s a követek közül némelyeket annak aláírására csábítgatnak. A vélemény szabadságát veszélyező, s az országgyűlési szavazatok előleges elkötelezésére czélzó ez alkotmányellenes eljárást roszalván, azonnal elhatározták a Rendek, hogy az említett munka íróját, valamint azokat is, a kik azt aláírták, kinyomoztatják; sőt a vármegyék és székely-székek követei azt kívánták: hogy azon követek, a kik a nevezett iratot törvényhatóságaiktól vett utasításuk ellenére aláírták, követségökből legott kitétessenek. Egyszersmind küldöttség lön kinevezve, mely az említett főtisztet a nevezett munka, aláírásokkal ellátott, eredeti példányának kiadására, s a gyűlésben személyes

*) Erd. országgyűl. jegyzk. 176—178. l.

**) Szacsvay „Magyar Kurir“ Bécs 1791. mártius 8-ki sz. 298—298, l.

megjelenésre kérje fel, de az említett gróf úr, betegségével mentegőzvéni, se megjelenni, se pedig a kért eredeti példányt kézbesíteni nem akarta, e helyett annak — mint mondá — magyar fordítását adta át a biztosoknak; az újból hozzá küldött küldöttségnek azonban végre kiadta az eredeti példányt is*). E merőben burocratikus szellemben írt férczmű írója maga is elismeri: „hogy az erdélyiek országrészeknek a magyar királyságba leendő tökéletes bekebelezését és beolvastását óhajtották, de romlásukat (alkalmasint az officiosus capacitorok előadásából) látva, kívánságaikkal a két kanczellária egyesítéséig szállottak le.“ Usodálatos, hogy az író e devalvált országos óhajtság teljesülését is ellenzi; mert ezáltal — mint mondja: — „Erdély egészen elveszítne nyomatékát — (mintha csaknem Petitions-Landtagokká összezsugorodott országgyűléssel már gyakorolt is volna!) — mert nem igaz, hogy egyesített erő nagyobb (!); a külön kanczellária tagjait könnyebben lehetne feleletre vonni, ha valanit az ország szabadságai ellen véténe; az unio a székelyek és szászok polgári jogainak hátrányára volna, mivel a magyarországiak csak feudalis intézményeket ismernek; az egyesítés az Erdélyben létező vallási egyenlőség kárára lenne, s a magyar udvari kanczelláriánál többségben levő katolikus tanácsosok mindig leszavaznák a más vallású erdélyi tanácsosokat; a kanczellária egyesítése első lépés lenne az unióra, ez pedig maga után vonná a kormányzék egyesítését is a magyar kir. helytartótanáccsal, a mi veszedelmes lenne; a két kanczellária különböző hatáskörrel bír: a magyarországi csak politikai ügyekkel, az erdélyi ellenben törvénykezésekkel is foglalkozik; a két ország (?) érdeke nem ugyanaz (!); az erdélyi ügyek sebesebben folynak, ha külön erdélyi kanczellárián tárgyaltatnak; az sem igaz, mintha az egyesített kanczellária inkább meg bírná akadályozni a törvénysértéseket, sőt a mi legfőbb a kanczelláriák egyesítése sok erdélyit megfosztana hivatalától.“ (?) stb. Hinc illae lacrimae! — Egy más röpiratot az unitariusoknak tulajdonítottak, mintha ezek azon okból, mivel hitvallásuk a Királyhágnon innen nincs elismerve, az unio ellen izgatnának, de ők e vádat a febr. 15-ki ülésben magoktól komolyan elutasítván, szer-

*) Erd. országgyűl. jegyzk. 179—182. l.

zöjettl egy regalista vallotta magát, csupán saját egyéni véleményének nevezvén a kérdéses irományt *). A szászok nevében szintén készült egy hasonló tartalmú névtelen röpirat; sőt egy, a József-féle szebeni guberniumhoz behozott „Beischlag“ nevezetű idegen hivatalnok is irt egy ily munkát, melyben a negyedik (román) nemzetiség felállítását indítványozta. A Rendek fölszólították a kormányzékot, hogy a forgalomba hozott kártékony irományokat adja ki az országgyűlésnek, s azok szerzőit nyomoztassa ki; a kormányzék azonban azt válaszolta, hogy a kívánt irományokat különös udvari parancs folytán felsőbb helyre terjesztette, és így nincs honnan elővegye **). Végül a román nemzet nevében is jelent meg egy, közvetlen a felséghez intézett kérvény, melyben elvesztett jogaikat az országgyűlés mellőzésével kibocsátandó rendeletek útján kérik visszaadni ***).

A rendek, hogy egyesülési törekvéstüknek annál nyomatékosabb tanubizonyságát adják, Mária-Terézia azon diplomáját, melylyel némely egyesek nagyravágásának táplálékául, és hogy a két országrész közt annál magasb válaszfalat emeljen, Erdélyt „u a g y f e j e d e l e m s é g i“ czímmel ruházta fel, vizsgálat alá vétetni rendelték, s e czím ellen óvást tettek[†]). Nemsokára a vegyes bizottság is beadta az egyesülés módjáról kidolgozott munkálatát, azt a rendek tanácskozás alá vették, megállapították, s a mellett mártius 7 ki kelettel nem csak ő felségéhez egy hazafias érzelemtől áradozó feliratot intéztek, hanem irtak a magyar országgyűléshez, s a magyar főkanzellárhoz is[‡]). Mind hiába, míg a kormányzék ez okmányok felküldését húzta-balasztotta, s ajánlata folytán arról folyt a vita, futárral vagy gyorspostával küldessenek-e fel, megérkezett a kir. hitlevél tárgyában tett felterjesztésre kiadott, február 8-án keltezett, s e szerint akkor már aláírt királyi válasz, tudatván a ren-

*) Erd. országgyűl. jegyzk. 184. l.

***) Ugyanott 185—189. 215. 216. l.

†) *Supplex Libellus valachorum Transilvaniae, jura tribus receptis nationibus communia post liminio sibi adseri postulantium, cum notis historico-criticis Josephi Caroli Eder, civis transilvani. Claudiopoli, sumptibus et typis Martini Hochmeister caes. reg. dicast. Tipographi ac pr. Bibliopolae MDCCXCI.*

‡) Erdélyi országgyűl. jegyzk. 221., 222. l.

§) Ugyanott 234—255. l.

dekkel, hogy ő felsége az erdélyi kancelláriát a magyarországitól elválasztotta s az egyesítés előtti állapotára visszavitetni rendelte. Felszólítottak egyszersmind a rendek, hogy a kancellári méltóságra a szokott hármassal felterjesztést küldjék fel, addig is gr. Teleki Sámuel, a magyar egyetemes kancellária egyik alkancellárja, levén az ügyvitel vezetésére ideigl. elnökül kinevezve. A másik ugyane napról kelt kir. leiratot, — melyben oda útasítottak a rendek, a kormánysszék és törvényhatóságok, hogy ezután minden felterjesztéseiket ezen külön erd. kancellária útján juttassák ő felsége színe elé — már az újonnan kinevezett ideigl. kancellária elnöke gr. Teleki Sámuel írta alá *). E közben fölrtek az unio érdekében tett fölterjesztések is, de hasztalan, mert II. Lipót király mártius 8-án kiadott kir. válaszában megmaradt előbbi határozatánál. Hiába irtak fel a rendek újból is, és kérték ő felségét, hogy a két kancelláriát egyesített alakjában továbbra is hagyja meg, s esedeztek: „hogy ily nagy fontosságú dolgokban nem mások tanácsát és feladásait, hanem az ország rendéinek — a kiknek híre s megegyezése nélkül, valamely dicasteriumnak felállítása, mint a törvényszerző hatalomhoz tartozó tárgy, törvényesen véghez nem mehet — kívánságát és végzéseit méltóztassék meghallgatni“ **). Hasztalan folyamodtak a nádorhoz, Leopold főherceghez, a magyar főkancellárhoz, s kérték közbenjárásukat; hasztalan irtak magának az újonnan kinevezett ideigl. erdélyi kancellárnak, tudtára adván, hogy az „unio“ ügyében nyilvánított közakarataknál megmaradnak; az ő, és az elkülönítendő erd. udv. kancelláriához kinevezett más hivatalnokok kinevezésében meg nem egyeznek, s kötelességükké teszik, hogy saját egyéni nézeteiket és érdekeiket ne válaszzák el a haza közérdekétől és közóhajtasától, hanem inkább ennek létesítését előmozdítani ügyekezzenek“ ***). A hitlevél tárgyában mártius 28-án megújított felterjesztésükben szintén tiltakoztak a rendek a kormánysszék önkényes túlkapásai s a kancelláriának akaratuk ellen célbavett elválasztása ellen, valamint a feletti fájdalomukat is kijelentették, hogy ő felsége ebbeli előterjesztésüket be nem várva, nélkülök határozott, — ismételve kérvén: ne hajtassa végre a kancelláriák elkülönítését ****).

*) Erdélyi országgyűl. jegyzk. 258—262. l.

***) Ugyanott 231—270. l.

****) Ugyanott 274—278. 285—291. l.

****) Ugyanott 282—298. l.

Tudtára esvén a pozsonyi országgyűlésnek, hogy az erdélyi kancellária az egyetemes magyar korlátnokságtól elválasztatni rendeltetett, 1791 mártius 5-én maga részéről is hathatósan felírt, s föllejtette, hogy e hírnek annálinkább meg kelle döbbsenteni a rendeket, mivel épen ez országgyűlés alatt lón indítványozva Erdélynek szorosabb egyesülése az ország többi részeivel. A helyes egyesítés iránti buzgó óhajukat a lehető leglelkesebb rokonszívvel toluácsolták a magyar rendek, mondván: „*Transylvania velut membrum Hungariae inseparabile a prima dum adhuc institutione, Regnique Ungarici fundamentis possidebatur et gubernabatur, et partem Civitatis seu Status Hungarici efficiebat.*“ S előadván, hogy az ország kétféle joggal követeli teljes és szoros összekapcsoltatását, így végzik az uniót sürgető felterjesztésüket: „*Quod publica, adeoque Majestatis Vestrae ac Regni utilitas eam svadeat, populi Transylvaniam incolentis ejusdem nobiscum originis, iisdem fundamentalibus juribus ac praerogativis gaudentis indoles ostendit; et praesertim tristia fata, quae post separationem utramque Provinciam premebant, satis testantur; — Oramus Majestatem Vestram, ut accedente praesertim Transylvanorum desiderio, unum origine et jure populum non sinat per separationem Cancellariarum sejungi, sed potius benigne in id annuat, ut juxta desideria, quae jam 5-ta septembris anni praeterlapsi proposuimus, a rectius conjungatur*“ *). A kormány azonban azzal igyekezett szépitni e cselekményét, hogy az 1791. mártius 8-án kelt királyi válaszbau kijelentette „hogy a két kancellária elválasztásával s az erdélyinek helyreállításával egyebet nem tett ő felsége, mint a mire magát Erdély alaptörvényeinél s egyszersmind a szerződéseknel fogva kötelesnek vélte, s miután ő felsége csak Erdély törvényeinek teljesítését eszközölte, hiszi, hogy a rendek annálinkább megnyugosznak, mivel ez által az 1741: 18. t. cz.-nek, mely szerint ő felsége és utódai Erdélyt, mint a magyar szent koronához tartozót fogják bírni és kormányozni, se most, se jövődöben legkisebb rövidsége sem fog történni“ **).

A pozsonyi országgyűlés eloszlott, s a szintén nem sokáig

*) Erd. országgyűl. jegyzk. 300—311.

***) M. O. országgyűl. irom. k. 909—913.

együtt maradt erdélyi rendekhez is megérkeztek az oly nemes ki-
tartással védelmezett ügyben keletkezett utolsó válaszok. Trónörö-
kös Ferencz főherczeg, kit a Rendek egy, egyenesen a királyhoz
intézett felterjesztés kézbesítésére és felsőges atyjánál közvetlen
közbenjárásra kértek fel, az országgyűlés visszaérkezett futára, a
lelkes gr. Gyulai Lajos által, szép, de pusztá szavakkal biztató, vi-
gasztaló, de eredményt még sem ígérő szóbeli válaszszal viszonzta
a rendek bizalmát; a magyar udv. főkancellár hasonlólag sajnálko-
zott ápril 11-én kelt levelében, — hogy nem tehetett többet az er-
délyiek ügyében, a kiket egyébiránt biztosít állandó jóakaratról;
pedig ápril 12-ki iratában azt válaszolja, hogy ő jól tudja, mivel tar-
tozik a királynak és hazának, — egyszersmind megezáfolni ügyek-
szik a személye ellen költött „alaptalan“ rágalmakat, s maga iga-
zolója végett a jövőre hivatkozik *). Végre a király maga is ki-
mondta a végszót Flórenczben 1791. május 7-én kelt válaszában, s
az mio ügyét újból a két országgyűlés közötti rendes tárgyalásra
utasította, roszalván egyúttal, hogy a Rendek e tárgyban közvet-
len érintkezésbe tették magokat a magyar országgyűléssel, holott
az ily nagy fontosságú dologban kívánságaikat előbb ő felségének
kell vala előterjeszteniök **). És így az „unio“-nak annyi hazafiúi
buzgalommal felkarolt ügye ezúttal is „függőben maradt,“ helye-
sebben mondva: ismét nem ez országrész közakarátán, hanem két
főhivatalnok: a kormányzó és az udvari koraítuok személyes dics-
vágján szenvedett hajótörést.

Egyébiránt, hogy az erdélyi országgyűlés az „unio“ végre-
hajtásának módjáról készült munkájában, az egyesülést akkor
még némely föltételekhez kötötte, azaz: a nemzeti fejedelmek alatt
birt nemzeti kormánya s szabadelvűbb törvényhozása
folytán, mind politikai mind különösen vallási tekintetben keletke-
zett szabadelvűbb törvényeit s intézményeit föladni, s a Királyhá-
gón innen chinai falakkal körülárcolt oligarchiával és hierarchiá-
val föleserélni nem sietett, hanem várt a viszonyok kölesönös ösz-
szesimulására: a fölött észszerűen senki sem esodálkozhatik. Er-
délyben a fő- és al-nemesség közt semmi közjogi különbség nem vala,
egy kamarában ültek a megyei és városi követekkel; ott a sz kir.

* Erd. országgyűl. jegyzkv. 377—380. l.

** Ugyanott 438—440. l.

városoknak és ú. n. taxas helyeknek külön ülésök és szavazatuk volt az országgyűlésen, míg a Királyhágón inneni városok alig bírtak a képviselet árnyékával. Erdélynek országgyűléseleg választott kormányzója, udv. korlátnok, kincstárnoka, országgyűlési elnöke, országos korlátnok, fő-számvivője, királyi táblai elnöke, kormányzéki tanácsosai, ítélő-mesterei valának, míg a Királyhágón inneni országos főhatóságok (az egy nádor kivételével) valamennyien kinevezett tisztviselőkből állottak. Erdélyben a vallási egyenjogúság és türelem százados gyakorlattal bírt, a hivatalok elosztásánál minden hitfelekezetre volt tekintet, míg a Királyhágón innen a vallási türekenység elvének némi létesítésére, a fennebb érintett bécsi, linzi, nikolsburgi, szathmári stb. békekötéseken kívül, még II. József abszolút eredetű türelmi edictumára is szükség vala; sőt azt még az 1791-ki törvények sem állapították meg helyes mértékben stb. stb. Ide járult még az is, hogy a kormány is makaesul ragaszkodott addigi politikájához, holott a koronázási hitlevelekben, mint tudjuk, benfoglaltatott, hogy a magyar korona bárhonnan visszaszerzett részét, birtokát, a visszaszerzés vagy hódítás után azonnal és teljesen az előbbi alakban és móddal kebelezik vissza Magyarország államtestébe*).

Később azonban az útban állott akadályok lassanként mind elenyésztek s a koczka megfordult. A nemzet nagy embere gróf Széchenyi István kezdeményezése folytán 1825-ben megkezdődtek a reformmozgalmak a nagyobb és hatalmasabb Magyarországhban, mely óriási léptekkel kezdett előre haladni, messze magamögött hagyván a gyöngye kis Erdélyt. E hátramaradás, gyöngye-

*) Cziráky Mózes Antal gr.: *Conspectus Juris Publici Regni Hungariae ad Annum 1848*. Viennae 1851. I. 88. §. 103. — V. Ferdinánd király koronázási hitlevelének 3-ik pontja így szól: „Hactenus recuperata et exposit Deo adjuvante recuperanda quaevis hujus Regni, Partiumque ei adnexarum tenuta et partes, ad mentem etiam juramentalis formulae, praenotato Regno et eidem adnexis Partibus „de toto reincorporabimus.“ Pozsonii 25. sept. 1830. — M. O. országgyűl. iromkv. 47. l. Koronázási esküje pedig így hangzik: „Nos Ferdinandus Dei Gratia Rex Hungariae etc. etc. juramus per Deum vivum, per ejus sanctissimam Genitricem Virginem Mariam, ac omnes Sanctos: — quod . . . fines Regni Nostri Hungariae, et quae ad illud quocumque jure aut titulo pertinent, non abalienabimus, nec minuemus, sed, quoad poterimus, augebimus et extendemus etc. Sic Nos Deus adjuvet et omnes Sancti!“ M. O. országgyűl. iromkv. 45. l.

ségének érzete, s ebből eredt azon meggyőződés, hogy csak a nagyobb ország-részszel egyesülve szeresheti meg azon eszközöket, melyek előhaladására, polgári jólétének eszközzésére szükségesek, de magában elő nem teremtheti, — kettős ösztönül szolgáltak már most Erdélynek a mielőbbi csatlakozásra. S így 1848-ban Pozsonyban törvénybe iktattatván a köztelherviselés, népképviselési rendszer, felelős miniszteri kormányzat, főleg pedig a politikai és vallási teljes jogegyenlőség*): Erdély részéről is minden addigi aggodalom megszűnt, s már most Erdély volt azon örvendetes helyzetben, hogy a létrejött nagymérvű reformokat csak el kell fogadnia, s azonnal kész volt az út az egyesülésre. Másfelől a személyes diésvágý helyébe is a nemzeti összetartás szükség-érzete lépett, de meg magának a kormánynak is változtak addigi nézetei. V. Ferdinánd magyar királyunk ugyanis 1848. május 11-én 2519. sz. alatt kelt kir. leiratában Erdélynek Magyarországgali „unió“-ját, az addigi erdélyi közjog szerint 1848. május 29-ére Kolosvárra összehívott erdélyi országgyűlés elébe terjesztett királyi előterjesztések folytán saját maga kezdeményezte, s miután abba a mindkét országrészbeli illetékes törvényhozás s az erdélyi szászok és akkor jogosult románok (a nemesség) hozzájárulásával közlelkese déssel, köles önösen s egyértelműen megegyezett, a pozsonyi 7. és kolosvári 1. t. cikkekben végleg s visszavonhatlanul szentesítette is. Az „unió“ tényleg is végre lön hajtva, miután a 73 erdélyi népképviselő, magyarok, székelyek, szászok és románok, kivétel nélkül megjelentek az 1848. júliusi pesti közös közgyűlésen, s a törvényhozásban tetteg is részt vettek.

Így lettek az „erdélyi részek“ Magyarországgal ismét egy teljes és oszthatlan politikai testté; így olvasztotta az államjogilag már nem létező „Erdély“ időközben s hosszas viszontagságok közt képződött külön közjogát be és vissza az általános s egyetemes magyarhoni államjogba; miután Tordán 1540 ben a különválást előkészítő első, 1848-ban pedig a viszonyegyesülést végrehajtó s teljhatalmú királyi biztos b. Puchner es. kir. altábornagy nyilatkozata szerint is utolsó országgyűlését

*) Pozsonyi 1838: 20. t. cz. melyben az unitaria vallás szintén törvényesen bevett vallásnak nyilvánítottatik.

megtartotta, és pályáját mint külön tartomány végleg bevégezte volna.

IV. ERDÉLY MAGYAR ÁLLAMJELLEME.

Európába jött elődeink a honszerzés nagy munkáját az Attila itt maradt hunn eredetű székelyei által hitbizományként megőrzött „hegyentúli vidék“ visszafoglalásával s az Árpád által újonnan alkotott birodalomba keblezésével végezték be, s a közös erővel, egy jogcímen birtokba vett új hazát természetes határokkal biztosítani akarván, egyazon Kárpátok hegysorával körítették egységes országgá. Méltán elmondhatni tehát, hogy Erdély tulajdonkép még sokkal régiebb alkotó része a magyar államnak, mint ennek minden más kerülete vagy megyéje. A sz. István által megalapított magyar intézmények jótéteményei, s a magyar történelem fény sugarai egyaránt kiterjedtek a Duna és Tisza rónáira s az erdélyi részek bérezeire. 627 évig élt Erdély ez intézmények s e történelem védpaizsa alatt, s a midőn a mohácsi vénap és ezzel a trón- és pártviszály bekövetkezett, épen azért vált külön több tiszai megyével együtt: hogy magyar maradhasson. És valóban, másfél századig, míg sz. István birodalma három külön részre volt eldarabolva, s az egyik török, a másik, ha nem is épen német, de mégis latin vala, Erdély tartozékaival együtt egymaga volt magyar Magyarország: menhelye a Királyhágón és Tiszán inneni részből oda átmenekült magyar alkotmánynak és magyar hazafiaknak; fejedelmei, nagyjai, állam- és kormány férfiai, értelmisége, nagy birtokos osztálya kizárólag nemességének és polgárságának pedig túlnyomóan nagyobb része mindig magyar volt épen mint ma; szóval a magyar nemzet állami, társadalmi és közművelődési működésének százados nyomai élnek és fejlődnek az erdélyrészi területen. 147 évig tartott független államélete folytán, az ősi magyar alkotmány s a magyar királyok korában hozott törvények szerint kormányozta magát Erdély a kapcsoló részekkel együtt, mindvégig megtartván Verbőczy „Hármas-könyvét“; az „A p r o b a t a - t és C o m p i l a t a - t“, valamint más külön törvényeit csak azután, és pedig magyar nyelven, a közös magyar alkotmány és közjog alapján és szemelében alkotta és fejlesztette tovább az erdélyi külön köz és magánjogot.

Erdély kiválóan magyar állami jellemét bizonyítja az is, hogy az erdélyi fejedelmek, a köztök és az osztrákházbeli magyar királyok között kötött számtalan békekötésben, szövetségi szerződésekben s más egyezkedésekben határozottan elismerték, hogy Erdély a magyar koronához tartozik, és kötelezték magokat, mikép azt azon koronától el nem idegenítendik, hogy a magyar királyok alá ismét visszamehessen s egyesülhessen. Tanúsítják ezt: I. Ferdinándnak I. Jánossal Nagy Váradon 1538-ban kötött békeegyezmény 7. cikkelye*); a Báthory István erdélyi fejedelem és Maximilian magyar király közt 1571-ben**), — a Báthory Zsigmond és Rudolf király közt 1595-ben kötött béke 2. t. cikkelye 3*); a Boeskey István erdélyi fejedelem és Rudolf király között 1606-ban kelt bécsi béke utolsó cikkelye 4*), — s a II. Mátyás király és Bethlen Gábor között 1615-ben Nagyszombatban létrejött békekötés 2. t. cikkelye 5*).

Midőn Erdély kapcsolt részeivel egyetemben a közös ősi magyar korona alá visszatért, I. Lipóttal, mint magyar királlyal, lépett 1691. dec. 4-én két oldalú kölcsönös szerződésre; Lipót maga sem kívánt egyebet, — fennebb ismertetett leirataiban és szerződési tervezeteiben, — mint hogy az 1688 ki pozsonyi országgyűlésen az örököségi magyar monarchia már meglevén alapítva, a hatalom alá hajló Erdélyt nem a szabad királyválasztás, hanem örökösödés következtében vehesse át; minek folytán valamint az általa szentesített hitlevél 2—4. pontjai 6*), úgy az örökösödésnek a nőágra lett kiterjesztésekor is a magyarországi 1723. 3. t. cz. 7*) alapján elfogadott erdélyi *pragmatica sanctio* (1744

*) Bethlen Farkas, Hist. I. k. 303. l.

**) Ugyanott II. k. 243. l.

3*) Corpus Juris Hung. I. k. 579. l.

4*) Toldy, Magyar birod. alaptörv. 31. l.

5*) Katona, XXIX. 585 l.

6*) Szász, Sylloge 71. 72. l.

7*) Az 1723: 3. t. cikkben öseink a habsburgi ház nőágának javára ünnepé lyesen lemondottak azon jogról, hogy a habsburgi ház fiágának haltával szabadon választhassák királyukat, másrésztől pedig VI. Károly ki a nemzet ezen szabadválasztási jogát 1715-ben is a 3-ik törvénycikkelyben nyíltan elismerte, a nemzet részéről kikötött feltételek teljesítését, az ország önállóságának, függetlenségének, jogainak, szabadságának, törvényeinek főtartását ig érte.

3. t. cz. *) s az 1791: 6. t. cz. **) értelmében e fejedelem Erdélyt csak mint magyar király s mint a kezén levő többi Magyarország kiegészítő részét vette birtokába. Ezekhez képest 1848 előtt az újonnan trónra lépő uralkodó csak azután élhetett örökölt törvényes királyi hatalmával az erdélyi részekben is, ha előbb Szent István koronájával Magyarország királyává lett ünnepélyes felavatása és meghiteltetése után, az addig szokásban volt külön erdélyi országgyűlés színe előtt kir. biztosa által az alkotmányra megküldött, a Lipóti kötlevelet megújította s a törvények megtartásáról biztosító hitlevelet (assecuratorium diploma) adott ki; önként értendővé az is: hogy magok Erdély s a kapcsolt részek Karai és Rendei is az 1791: 4. t. cz. *) értelmében az újonnan beiktatott fejedelemnek, mint magyar királynak — a koronázás és az említett okmányok kiadása után — tették le a hódolati esküt.

A két országrésznek a közös történet, alkotmány és nemzetiség azonosságában gyökerező közjogi kapcsolatai közé tartozik azon tény is, hogy a Királyhágón inneni nemes, Erdélyben 1848 előtt is szintén teljes mértékben élvezte polgári jogait és viszont*), míg az osztrák polgárnak e végett előbb honosíttatnia (indigenátatni) kellett úgy innen, mint túl a hegységen; az erdélyi mágnások s a két (római és görög) katolikus püspök folyvást tagjai voltak a magyar felső táblának; Erdélynek a Királyhágón innen érvényben volt hasonló köz- és magánjoga, hasonló kormányzása, igazság-

*) Az 1744: 3. erdélyi é. cz. szöszercint így szól: „Haereditarium Augustae Domus Austriacae sen Archiducum Austriae utriusque sexus modo et ordine praedecarato pro perpetua et invariabili lege inserimus, stabilimus, statuimus, et rata, grata, acceptaque in conformitate articuli Regni Hungariae anni 1723. declaramus.“

**) Az 1791: 6. t. cz. ekkép rendelkezik: mind ő Felsege, mind a felséges austriai házból következő utódai Erdélyt, mint a magyar szent koronához tartozót, mint Magyarország törvényes királyai, Magyarországgal együtt, egyazon uralkodási s örökösödési joggal birandják“ stb.

*) Az 1791: 4. t. cz. ezt mondja: „Erdély Rendei ő Felsege örökösének és . . . törvényes utódainak a tartozó szükség esküjét az 1744. évi 4. cikkben foglalt mód és minta szerint teszik le“ stb.

**) E kölesönösség az „alvineziana resolutio“ 12. pontja e szavaiban vala megállapítva: „Partes Regni Hungariae, Transilvaniae annexas, inter quas etiam Debreczinum comprehenditur, quod spectat: cum difficile sit ex iis, tanquam notorio Hungariae membro status Hungariae excludi, ita sua Majestas rom instituet, ut pro administratione officiorum, quae il-

szolgáltatása s perlekedési rendszere volt 1848-ig ; az erdély részi megyék, székek és városok helyhatósági szerkezete a többi Magyarországéhoz hasonló eredetű s alakú önkormányzási rendszeren nyugszik.

Nemzetgazdasági tekintetben is egy államot képezett a két országrész még 1848 előtt is , miután Erdély az örökös osztrák tartományoktól közbenső harminczadi sorompóval elválasztott Magyarországgal ugyanazon vámvonallal volt körülvéve, a hol pedig az osztrák tartományokkal érintkezett, mint például Bukovina felől „D o r n a W a d r a“-nál, és „P o j a n a S t a m p i“-nál, külön vámkorláttal volt elkülönítve, ép úgy, mint Moldova-Oláhsország vagy Törökország felől. E felett mindkét országrész területén hasonló adózási s ugyanazon adó megajánlási és behajtási rendszer volt érvényben.

A mi az egyházi kormányzatot illeti, Erdély e részben szintén egységes állam volt Magyarországgal még 1848 előtt is : az erdélyi római katolikus és az egyesült görög püspökségek a magyarországi primás alá, illetőleg a kalocsai érseki megyébe tartoztak akkor is ; a g. e. püspökség utóbb (Bach absolutismusa alatt) érsekséggé emeltetvén, a kalocsai érsek köréből kivált ugyan, de a magyar primástól függeni ma sem szűnt meg ; akkor azonban, (1848 előtt) mindkét felekezetbeli válóperek ama két magyar egyházi főhatósághoz felebezettek, a mi most csak a római katolikus részről történik. Az erdélyi görög keleti (nem-egyesült) püspökség is a magyarországi (karloviczi) patriarchának volt alárendelve mindaddig, míg rövid idővel ezelőtt külön román g. k. metropolitai méltóságra nem emeltetett. Lajthán túl fel nem található, hasonló önkormányzati szervezetök van a Királyhágón túl és innen létező protestans hitfelekezeteknek is.

Végre Erdély hadügyi tekintetben is egy volt Magyarországgal

lis in partibus vacare contigerit (reciproco inter Transilvaniae et Hungariae Status stabilito incolatus jure) non minus transilvanicae quam hungaricae nobilitatis et nationis ratio habeatur. — Szász, Sylloge 384. I. Egy 1770-ben sept. 14-én kelt udvari rendelet e jogot csak az elválás előtt nemességgel bírt magyarországi személyeknek akarja megengedni az erdélyi részekben, de e rendeletet az udvar maga visszavette. Gál L. Erd. Diact. III. k. 117. és 181., 182. l. Az 1791 : 16. t. cz. azonban e kölcsönösséget újból és végleg meghatározta.

gal mindig, mióta a magyar korona alá vissza'került, ugyanis hasonló katonai hatóságokkal, egyazon ujnevezési, ujnevez megajánlási és kiállítási, valamint határőrségi rendszerrel bírt, s az erdélyi gyalog és lovas ezredeket szintén magyar ezredeknek nevezi maga a kormány is, egyenlő egyenruhájok és fűlszerelésök van stb.

Az erdélyi részek magyar államjellemét tagadni e szerint nem lehet, s bármily szempontból tekintse azt, meg kell engednie mindenkinek, hogy ezek közjoga egyik, még pedig nem legrosszabb fele az egyetemes magyar államjognak, hogy Erdély története egyik legfényesebb darabja Magyarország összes történetének. Tegyük még hozzá, hogy a magyar elem Erdélyben fejszámra is megteszi a népesség felét, miután négy törvényhatóság (a „partium“) tényleg vissza van kebelezve Magyarországhoz; ellenben a közműveltség azon fokára nézve, melyet az elméleti s gyakorlati tudományok minden ágában, vallás, művészet, kereskedés, műipar és gazdaszat terén fölmutatni képes, messze túlhalad minden vele vegyesen együtt lakó más nemzetiséget; zárjel közt megkellelvén jegyezmem még azt is, hogy a tömör tömegben lakó székelységet kivéve, Erdély többi része ethnographiailag annyira elszórva lakik, hogy oly nagyobb területet, mely egyik vagy másik nemzetiség tulnyomó birtokában volna, kijelölni lehetetlen. Említsek meg továbbá azt is, hogy a magyarság két harmad részét bírja Erdély földje egész területének, a nagy birtok pedig épen kizárólag az ő kezén van, így szintén a culturának központúl szolgáló virágzó városok, s ezekben az erős polgári, kereskedői és iparos osztály nagyobb része, miknek folytán a közterhek tetemesen nagyobb részét hordozza, és így jobbadán tőle kerül ki a közkincstár jövedelme is. A tudományos és minden más közhasznú intézetekre nézve hasonló arány létezik. A magyarnak az erdélyi részekben kifejlett irodalma van, még pedig igen régi kelettel. Sok erdélyi születésű híres magyar államférfi, író és művész volt és van ma is. Erdély a különválás után magyarul írta az addig latin nyelven szerkesztett törvényeket; 1556-ban a székelyek municipális törvényei, 1562-ben az országos törvények lőnek magyar nyelven megírva; a különlét alatt másfél századig folyvást magyar volt az erdélyi törvényhozás, közigazgatás, igazságszolgáltatás, a fejedelmi udvar és diplomatia nyelve; a katonaságnak neve, tiszteli, fegyverzete, vezénylete, hadviselés módja, magyar volt; sőt a magyar

korona alá való visszatérés után is a bécsi udvari kanczellária 1734-ig folyvást magyarul levelezett az erd. kormánysszékkel, és csak ekkor kezdett latinul írni *); maga a kormánysszék pedig, miután szakadatlanul magyarul tanácskozott és írt, azután is egész 1762-ig, míg b. Bukow erdélyi es. kir. főhadparancsnok nem octroyáltatott a kormánysszék ideiglenes elnökévé, alatta kezdett a kormánysszék latinul írni **), és írt 1847-ig, míg a magyar nyelv diplomatikai tekintélye ismét visszaállítottatott ^{3*)}. Erdély e szerint hamarabb írta törvényeit magyar nyelven, a magyar nyelv ott hamarabb volt behozva a törvénykezés és közigazgatás minden ágában, mint az eddig anyaországnak nevezett Királyhágón inueni megyékben. A magyar földön keletkezett nyomdák közt — a sárvári után — Heltai Gáspáré volt a második, mely 1550-ben már működött Kolosvártt, s több magyar nyelven írt könyvet bocsátott közre. Erdély alapította meg még a lefolyt században az első magyar tudós társaságot „nyelv-mívelő társaság“ név alatt; Kolosvártt keletkezett az első magyar dalszintársulat, s épült az első állandó magyar színház. stb. És ha tekintjük a közigazgatás s államkormányzatbani avatottságot, vagy megszámláljuk az orvosokat, ügyvédeket, tanárokat, gyógyszerészeket, hivatalképes egyéneket, államférfiakat, ha összehasonlítjuk a különböző egyházi személyeket: megannyi tény áll előttünk, melyek a társadalmi téren is igazolják Erdély magyar államjellemét a nélkül, hogy más nemzetségek iránt igazságtalanok kívánnánk lenni, méltányos igényeiket kétségsbe akarnók vonni. Feladatunk ugyanis: — jogtörténeti nyomozás és nem politikai program készítése.

V. A SZEBENI GYŰLÉS ELŐZMÉNYEI.

A fennálló, szentesített és végrehajtott törvény ellenére hogyan választattak el 184^{8/9} után az erdélyi részek az anyaországtól, hogyan darabolta fel Bach kormánya magát az anyaországot is, miként kormányozta az így széttagolt részeket: mindenki tudja. A rendszerről, mely e földarabolást végrehajtá, elég annyit említenünk, hogy a birodalom nagy hatalmi állását megrendítet-

*) Gál L. Erd. Diaet. 70. l. 21. p.

***) Ugyanott 95. l. 21. p.

3*) 184^{8/9}: 1. t. cz.

te, a bel-erőt megsibbasztotta, az országot elviselhetlen pénzügyi zavarokba ejtette s roppant állam-adóssággal terhelte, sőt a rövid olaszországi hadjárat alatt és után a birodalom kül-tekintélyén is tetemes csorbákat okozott. Ez állapot tarthatlansága folytán jelent meg az 1860. oct. 20-ki diploma, melyben ki-lön mondva: hogy az absolut hatalommal kormányzás véget ért; ezután a törvényhozás, a törvények magyarázása, változtatása és megszüntetése a fejedelemmel és néppel közös s „az a magyar sz. koronához tartozó országokban az előbbi alkotmányok értelmében fog történni.“

Azonban a kormány legelső intézkedéseiből látható volt, hogy a rendszer lényeges átalakítása nincs czélba véve, csak a név változott, csak hogy a kivitelt ezentúl nem az absolut hatalommal, hanem „alkotmányos formák“ segélyével fogják megkísérteni. E kísérletnek leginkább útjában állt a magyar nemzet rokon érzelmű testvéreinek örökölt alkotmányos jogérzülete, szabadságszeretete, ősi intézményeihez való törhetlen ragaszkodása s változni nem tudó, nem akaró elvhűsége. Ez akadályok elhárítása végett feltalálták a „jogeljárás“ elméletét. De Magyarország még mind nagyobb, erősebb és hatalmasabb volt, 12 évi rendszabályozás után is, hogy sem vele mint egészszel együtt s egy csapással tetszés szerint elbánni lehetett volna. Mindenekelőtt tehát az egygyé lett két országot kellett ismét szétbontani, az erdélyi részeket kellett ismét elszakítani a többi Magyarországtól. Erre legzezszerűbbnek látszott az 1848. évi törvényeket s ezek közt az „unio“-t megtagadni, s ezen kerület visszaszervezését míg csak lehet késleltetni, hogy így a két országrész távol maradjon egymástól. Ez így is történt.

Míg a Királyhágón innen, az octoberi diploma kelete után, b. Vay Miklós magyar udv. kancellár még az nap belépett hivatalába s az alkotmányos közegek visszaállítását azonnal megkezdte: addig az 1848. uniótörvény ellenére ismét fölélesztett külön erdélyi korlátnokság ideiglenes elnöke b. Kemény Ferencz csak dec. 9-én neveztetett ki s a kinevezési rendeletet 15-én kapván, működését csak 1861. január elején kezdhette meg. Míg a Királyhágón innen az alkotmányos hatóságok, bárha csak is az 1848. törvények által eltörölt dicasterialis alakban — új életre ébresztve a királyi helytartótanács ügyködése s a megyei közigazgatás gyorsan meg-

indult: addig gr. Mikó Imre csak dec. 10-én neveztetett ki ideiglenes erdélyi kormányzóvá s a következő január, február és martiusban,—tehát három egész hónapnál hosszabb idő alatt—mind csak tites tisztelgések folytak nála. Míg Pesten a magyar országgyűlés, hová az erdélyi részek nem hivattak meg, 1861. april 6-án már megnyílt, Erdélyben csak e hó 8-án volt az újonnan kinevezett főispánok és székely főtisztek első értekezlete Kolosvártt: gr. Mikó 11-én nyitotta meg az ideiglenesen visszaállított erdélyi királyi főkormányzók első ülését, de ez működését csak 24-én kezdte meg, minthogy a cs. kir. katonai és polgári „Statthaltereien” N.-Szebenben e hó 23-án szűnt meg.

E húzás-halasztással párhuzamban haladt a nem magyar ajkú nemzetiségek, t. i. a szászok és románok különködéseinek már jó előre megkezdett újabb felszítogatása. Mind ennek daczára eleinte itt ott örömet gerjesztő módon nyilvánult a testvéri rokonszenv a különböző nemzetiségek között. Ugyanis 1860. aug. 12-én, tehát még az octoberi napok előtt, a „Verein für siebenbürgische Landeskunde” nevű szász tudományos egylet évi nagygyűlése levén Beszterczén, a nagyszámmal összesereglett erdélyi szászok, az erdélyi magyar muzeum küldötteit, s több más magyar főurat, tudóst és hazafit nagyszerű ovatiókkal fogadták, Erdélynek Magyarországgal „unio“-ját éltették. Így szintén a segesváriak is, jelesen 48 ottani előkelő értelmes városi polgár, ugyanez év dec. 25-én hazafias és hasonlóan az „unio” mellett buzgolkodó emlékiratot intézett b. Eötvös Józsefhez, mely adressedben elismerték: „hogy a szász nép nemzetisége s vallásos autonómiája legkevésbé lehet veszélyezve azon nemzet által, mely az alkotmányt, e mindkettőnek fentartóját, évszázadon át megvédte.” Így nyilatkoztak a brassóiak is, és a „Kronstädter Zeitung” lelkesedéssel kezdte védni az alkotmányt s ennek folytán az „unio“-t. A románok részéről sem hiányoztak a hazafias s alkotmányos nyilatkozatok.

Ámde máskép akarta Schmerling úr, s a dec. 24-én b. Kemény Ferenczhez intézett kézirat következtében Gyula-Fejérvárra 1861. febr. 11-re kitézött—az alkotmányosok által természetesen csak secundum legem és non de lege tanácskozható magántermészetű gyülekezethez tekintett—conferentia eredményét be sem

várva, a g. e. érsek Siuluti u és g. n. e. püspök Siaguna vezetése alatt még 1860-ban Bécsben megjelent, helyesebben oda felhívott, nyíltan egész testületileg ugyan el nem fogadott, de azért a két egyházfő személyében dec. 10-én mégis legfelsőbb kihallgatásra bocsátott román küldöttség kezeiből egy kérvény fogadtatott el, mely több román pap és a román értelmiség egy töredéke által a román nemzet nevében volt aláírva s a melyben magoknak külön diplomát kértek, s követelték, hogy a kinevezendő erdélyi udv. kancellár román legyen. E petitio következtében gr. Rechberg, illetőleg Schmerling lovagtól, a kinevezett erdélyi kancellár b. Kemény tudtán kívül, román gyűlés tarthatására szóbeli engedélyt nyertek*), mely gyűlés a nevezett püspökök meghívása folytán Nagy-Szebenben jan. 13-án az állítólag 20—30 egyénre kiszabott számon messze terjedő, senki által nem választott, s meg nem bízott hivatalnokokból és papokból álló 300 főnyi tömegben gyűlt össze, s a két egyházfő elnöksége alatt, a még alig kilátásba helyezett gyulafejvári conferentia végzése ellen előre már, az ellenvéleményűeket elhallgattató modorban, zajos határozatokat hozott, tiltakozott a nem román kancellár kinevezése, a gyulafejvári conferentia összeállítása, az 1848. törvények és az „unio“ ellen; a Bécsben nov. 7-én és dec. 10-én a püspökök által önhatármilag benyújtott két kérvényt magáévá tette, magát a román nemzet jogos képviselőjének, a nemzetet pedig a többi erdélyi nemzetekkel szemben független politikai nemzetté kiáltotta ki. Továbbá a román nemzetnek negyedik nemzetté leendő becikkelyeztetését, az approbatalis törvények eltörlését kérték s a már megnyert hivatali állomásokon kívül többet, sokat kértek. Tett e gyűlés egy, a legközelebb tartandó erdélyi országgyűlés összehívásánál zsinórmértékül szolgálendő halasztási javaslatot is, mely szerint minden nagykorú, census nélkül, választónak volt ajánlva. Egyszersmind nemzeti átok mondatott ki ünnepelesen, fenyegetőzések kíséretében, minden oly románra, a ki e gyűlés határozatait föltétlenül nem követné. Végül ismét egy állandó „comité“ választatott meg és lön felállítva épen mint 1848-ban.

Elérkezvén febr. 11-ke, a minden tekintetben mérsékelt tagokból összeállított gyulafejvári conferentia b. Kemény veze-

*) Siaguna az ennek folytán egybehívott gyűlésben erre vonatkozó írott engedély előmutatására felszólítottván, azt előmutatni nem tudta.

tése alatt meg lön tartva, mely alkalommal a Bécsset már több ízben megjárta es kir. finans-procurator, Schmidt Konrád egy, szintén Bécsből hozott octroyált választási törvényjavaslatot hozott szőnyegre, de a többség föltétlenül az 1848-ki törvények, s ekként egy külön erdélyi országgyűlés megtartása ellen nyilatkozott, sem ezt, sem a szebeni románygyűlés fennebb említett s Leményi Brán es. kir. tanácsos által felmutatott hason tartalmú választási javaslatot nem vevén tekintetbe. Ez értekezleten a magyar tagok kivétel nélkül az 1848. törvények mellett szólottak, — itt kezdte Dr. Haynald Lajos erdélyi r. k. püspök nagymérvű alkotmányos működését; — a szászok közül Stäbriger beszterezsei polgármester, Binder von Biederfels medgyesszéki és b. Konradshaim határozottan mellettök, Schreiber és Trausch félig a törvény, félig az octroy,—Schmidt Konrád és a többi szász az octroy mellett szónokoltak. A románok közül többen lettek volna hajlandók az 1848-ki törvényekhez csatlakozni, de szembetűnően látszott rajtok a Szebenben kimondott „nemzeti átok“ hatása; a gyula-fejérvári független gondolkozású g. e. esperes Pap Ágostont pedig Siulutiu érsek épen az ajtótól utasította el, he sem bocsátva őt a gyűlésbe.

Ez értekezlet után nemsokára közzététetett a Vay és Kemény bárók ellenjegyzése nélkül megjelent február huszonhatodik patens s ugyanazon napról azonos rendeletek mentek a nevezett két kancellárhoz, valamint a horvát udv. dicasterium vezetőjéhez Mazuraniés-hoz is az iránt, hogy javaslataikat a vezetésök alatt álló országrészeknek, a birodalmi tanácsba leendő képviseltetéséről, sietve tegyék meg, hogy a „reichsrathok“ april 29-én ama gyűlésben megjelenhessenek. Hogy Erdély már ekkor első kísérlet helyéül volt kiválasztva, kitetszik ez a fennebbieken kívül abból is, hogy még csak ama februári rendelet megjelenése után, martius 24-én adatott ki a legfelsőbb rendelet Erdély közigazgatásának újra szervezése iránt; e napon hivaták be az 1849-ben feloszlott kir. főkormányzók alkotmányosan választott s még élő tagjait, s pótolták ki a hiányzók helyeit; e napon neveztek ki a magyar megyék főispánjait s a székely-székek főtisztjeit stb.

A szászok, Bécsben levő közegeikkel folytonos érintkezésben még később szervezkedtek, bevárandók a birodalmi tanács-

ban felolvasott emlékezetes trónbeszédre adandó válaszfelirat eredményét. Az 1848 előtti hivatalába visszahelyezett szász Comes, Salmen Ferencz, csak april végén érkezett le és csak május folytán tette meg körútját, mely alkalommal mindenütt maga szervezte a királyföldi hatóságokat, még pedig az elavult „regulativum punctumok” értelmében, csak egy-két román fogadván be a képviselő testületekbe, s alig nevezvén ki közölök négyet a hivatalokba, mi ellen a szebenszéki románok 1861. július 1-jén kérvényt adtak be; de következménye nem lett. A magyar vármegyék, székely székek, királyi- és szabadalmazott mezővárosok ellenben az 1848-ban kimondott jogegyenlőség alapján szervezték magokat, s a megyei bizottságokba minden írástudó román fölvettek. Hasonló szellemben és méltányossággal történtek a kinevezések is az udvari korlátnoksághoz, kir. kormányshoz, kir. táblához, a főispáni méltóságokra stb., szóval: mindenütt, hol a magyar befolyás volt irányadó. Hogy a magyarok méltányos eljárása sehol sem talált elismerésre, sőt tény, hogy kivált a bécsi centralistáktól biztatott román burocratiánál még vérmesebb igényeket, sőt kielégíthetlen vágyakat ébresztett, min azonban nem fogunk esodálkozni, ha tudjuk, hogy akkor már meg volt kötve a titkos szerződvény a Bécsben együtt volt román és szász vezetők közt, és el volt már határozva, hogy a szász és román burocratiának egy kézre kell dolgozni; magok a román hivatalnokok már meg levén nyerve, igen keveset törődtek azzal, mennyire elégitik ki a szászok a királyföldi alsóbbrendű románok vagy éppen magának a népnek igényeit. Szerveztetvén az alkotmányos mozgalom ellenében a reactio, Szebenszék és város — ki mondaná meg most hányadikszor — ismét az alkotmányellenes mozgalom élére állt, s még januárban közös tanácskozás végett „bizalmi férfiak” beküldésére hívta fel a többi szász székeket. Az addig „Siebenbürger Bote” s a „Hermannstädter Zeitung” független közlönyöknek nyilvánították magokat, de azért mégis állami subventióval láttatván el, a „Telegraful Roman”-nal karöltve kezdtek küzdeni a letűnt rendszer „vívományai” mellett.

Alig egypár hó lefolyása alatt, mindjárt az újjászervezkedés küszöbén, mielőtt a magyarság még jóformán nyilatkozhatott, az alkotmányos közegeknek már két kész országgyűlési javaslattal

s a Bach-rendszer maradványaival, a megbízott szebeni román és bécsi szász comitékkal, — mindenekfölött pedig a legbuzgóbb erélyt is megsibbasztó pénztelenséggel kellett küzdenie. Tudni kell ugyanis: hogy a magyar és székely törvényhatóságoknak egy fillér sem adatott rendelkezésükre; a közigazgatás és igazságszolgáltatás, a saját költségekön, nagyrészt ingyen szolgáló tisztviselők önmegtartóztatása által lön folyamatban tartva, elannyira, hogy kilencz havi működés után, a felosztás pillanatában, volt elég megyei és székely-székbeli tisztviselő, ki még egy fillér fizetést sem kapott; — és e törvényhatóságok kebelében, a törvényes rend mégis egy pillanatig sem lön megzavarva, mindamellett is hogy más részről izgatók jártak keltek, a hegyalján titkos gyűléseket tartottak, reptülő körleveleket hordoztak, melyek tetemes kihágásokra, más tulajdonainak felosztására, erdők, vetések pusztítására hívták fel a népet, s némely papok és román magánzók önbatalmílag szolgáltatták az igazságot, peres ügyeket döntöttek el, bíraskodtak, ezáltal a törvényes közegek iránti engedelmesség kötelékeit folyvást lazábbakká tették, a magyar tisztviselőket gyanúsíták: hogy a népet adója nem fizetésére izgatja. Egyedül a nép józan eszének tulajdoníthatni, hogy nagyobb mérvű rendtelenségek nem történtek. Az izgatásnak azonban nem maradtak el keserű gyümölcsei.

Leggyakoribbak voltak a folytonos pénzgyűjtések, Bécsbe járó küldöttségek úti-költségeinek fedezésére, mikkel a különben is eléggé zaklatott földnépét háborgatták. Martius 21-én ismét gyűlésre nyert engedélyt b. Siaguna a román nép irodalmi, iparos és gazdasági művelődésének előmozdítása céljából; de a melyet ismét inkább politikai tervek előkészítésére használtak. Junius 27-én a szebeni román comité küldöttei ismét Bécsben voltak s egy 300 tagból álló „nemzeti congressus“ engedélyczéseért folyamodtak; majd ismét 1861. augustus elején három comité-küldött járt fent Bécsben.

Daczára mindezeknek a magyar és székely megyei és városi hatóságok állhatatosan megmaradtak a mérséklet és törvényesség útján, az 1848-ki vívmányok mellett az összes nép érdekében nemzetiségi és vallási különbség nélkül, az „unio“ mellett pedig az egyetemes magyar alkotmányosság érdekében, ismételt felhívásokat intéztek a trón és magyar képviselőházhoz s az

erdélyi részek követeinek a pesti országgyűlésre meghívását szorgalmazták, mindenkifölött pedig sz. István országa területének épsége, s a magyar alkotmány fentartása mellett nyilatkoztak. Ez volt bűnök, mit megbocsátani nem akartak a centralisták. Magát a magyar országgyűlést, hova két székelyszék: Udvarhely és Háromszék követeit megválasztotta és el is küldötte, de a kiket ott el nem fogadhattak, — cioszlatták, mert az erdélyi követek nélkül esonkának, törvényhozásra, egyezkedésre képtelennek sőt illetéktelennek nyilvánította magát s a nemzet jogainak tetteleges elismerését erőlyesen sürgette. Mihelyt beállott Királyhágón innen a „provisorium“, megkezdődött tehát a februári patens részletenkénti kivitele s ezzel az erdélyi részeknek a birodalmi tanácsba beerötetése.

Az augusztus 1-jén tartott miniszteri tanácsban sürgettetvén az erdélyi országgyűlés ügye: b. Kemény rendeletet kapott, hogy erre vonatkozó javaslatait augusztus 10-ig terjeszse elő. Szeptember 9-ig meg is értek a dolgok annyira, hogy az ekkor ismételt miniszteri tanácskozásban b. Keménynek az 1791: 11. t. cz. alapján beadott javaslata már Schmerling lovag merőben az octroyra fektetett választási programjával találkozott és volt vita tárgya. Schmerling győzött, b. Kemény pedig 19-én beadta lemondását s e napon a kancellária vezetése az első udvari tanácsosra bizatván, kiadatott ama leirat, mely az erdélyi külön „di-a-e-ta“-t nov. 4-re Gyula-Fejérvárra hívta össze. E leiratra az erdélyi kir. kormányzék october 3-ról kelt nevezetes föliratában hivatkozva a gyula fejérvári conferentia véleményére, az octroyálás lehetőségét merőben kirekesztő hazai törvényekre, különösen ezek közt a legutolsó t. i. az 1848. s az Erdélyben egybehivandó külön országgyűlés megtartása iránt czélba vett intézkedések megszüntetését kérte, előadván: „hogy az 1791: 6. t. cz. tanúbizonyosága szerint Erdély I. Lipótot és utódait úgy fogadta el államszerződésileg fejedelméül, mint Magyarország törvényes királyait, a törvényes következés rendje a fíagon itt is a magyarországi 1687: 2. és 3. t. cz. nyomán volt megállapítva és az a nőágra is a hasonlóan magyarországi 1723-ki törvény értelmében terjesztetett ki, s ezekhez képest határozottan megállapítottatott, hogy az osztrák házból való uralkodók Erdélyt nem másképp, hanem mint Magyarország törvényes királyai, s mint Magyarország sz. koronájához tartozót az

uralkodásnak s öröklésnek Magyarországgal ugyanazonos jogán birhatják; és mint semmi más országnak alája nem vetett, törvényesen megerősített saját törvényei és alkotmánya, nem pedig a többi örökös tartományok módjára kormányozhatják az 1744: 3. t. cz. által elfogadott *pragmatica sanctio* szerint, a többi országokkal és tartományokkal való kapocs csupán az uralkodó személyének ugyanazonosságában, az együttes birtoklásban és közös védelemben határozódván. E szerint Erdély a magyar sz. korona birodalmának kiegészítő része levén, ezen államszerződésileg, törvények s fejedelmi eskük által szentesített szoros kapcsolat még akkor sem bontathatnék fel, ha föltéve, de meg nem engedve, az 1848: 1. t. cz. elenyészettnek tekintethetnék, Erdélynek, mint a magyar koronához tartozó résznek, a többi örökös tartományoknak alá nem rendelt alkotmányos függetlensége annál inkább fenn kellene hogy álljon, mivel ő felsége a föltötte való uralkodásra csak úgy van feljogosítva, mint Magyarország királya, s még akkor sem létezhetne törvényesen s alkotmányosan oly állapot, mely szerint csak uralkodói teljhatalom váljék magává a törvények forrásává, mert: az 1791: 7. t. cz. szerint a törvényhozási hatalom a fejedelem és országgal közös, az ugyancz évi 8. t. cz. értelmében pedig Erdély patensekkel nem kormányoztathatik.“ Felhossa továbbá a felirat: „hogy az erdélyi fejedelemnek előbb Magyarország törvényes királyává kell lenni, minek elmaradhatlan kelléke az ünnepélyes koronázás, csak mint ilyen lépett fel II. Lipót, I. Ferencz és V. Ferdinánd s tartott országgyűlést Erdélyben, újították meg az I. Lipóttal kötött, Diploma néven ismert, kétoldalú kölesönös államszerződést, esküdtek meg a törvények szentül megtartására, s csak ily előzmények után tette le az ország is a hódolati esküt. Azonban az 1848: 1. t. cz. folytán létesült „u n i o“ következtében külön erdélyi országgyűlést tartani törvényesen többé nem lehet, miután a jogilag még mind fennálló „u n i o - t ö r v é n y“, a törvényesen összehívott és megtartott magyar és erdélyi országgyűlések közbejöttével s a törvényesen koronázott magyar király s ennél fogva egyzersmind erdélyi nagy fejedelem két rendbeli szentesítésével a magyar sz. korona jogán, melyhez Erdély különben is tartozik, létesült oly államszerződést képez, mely csakis a szerződő felek és Magyarország koronás királya együttes közbejöttével bontathatnék fel, vagy módosíthatatnék. Egy, a szándékolt és se az 1848.

se az azelőtti törvényekkel meg nem egyező módon összehívandó országgyűlés, annak se létesülése, se összealkotása törvényen nem alapulván, valamint nem volna képes a felmerülő kérdéseket megnyugtatólag megoldani, úgy már létezése is törvénytelen levén, ha szintén megalakulhatna s magát — föltéve, de el nem ismerve — illetékesnek nyilvánítaná is; a csakis törvényes országgyűlést illető törvényhozást, érvényesen, törvényesen és jogosan nem gyakorolhatná, s végzései, ha ilyeneket mégis hozna, kétségtelenül érvénytelenek, törvénytelenek, kötelező erővel nem bírhatók fognának lenni, és így egy oly országgyűlés a megnyugtató, a törvényes rend és állapot megszilárdítása helyett, a legkárosabb következtetésű és a legkedvetlenebb vitatárgyak halmazát szükség és ok nélkül szaporítaná.⁴

A fölírat végezetül még egy pillantást vet a czélba vett censusra, melybe a más helyütt nem létező magas főadó is belefoglaltatik, s ebből azon rendkívüli aránytalanság ered: „hogymidőn egy 8 osztr. forint egyenes adón alapuló oly census szerint, melybe a nevezett főadó belefoglalva nincs, a választók száma, a volt kiváltságosokat és jogosultakat is beleértve, mintegy 15,000 fogna lenni, az alkalmazni szándékolt census szerint ellenben e szám 160,000-en is felül emelkednék, s ez által a volt jogosultak és egyéb érdekek, a helyes monarchiai országlási elvek szerint, nem mellőzhető s meg nem semmisíthető jogos befolyása, a bujtogatók és izgatók által a legkönnyebben félrevezethető, értetlen, nyers tömegnek lenne prédául kitéve; „valóban — mond a felirat — megdöbbenve kell rá gondolnunk azon indokokra, melyek felséged kormányát arra bírhatták, hogy e haza nyugalma ily rendszabály életbe léptetésével kockára tegye, s midőn felséged más tartományokban a nép, különösen a nagy tömeg érdekei, ily kedvezésben épen nem részesülnek, s az országgyűlések inkább a vagyon, értelmiség, ipar és kereskedelem túlyomó befolyásának biztosításával szerveztettek, megfoghatatlannak tűnik föl felséged kormányának azon eljárása, mely szerint e jobbra érdemes hazában épen ellenkező elvek intéztetnek keresztül vitetni“ *).

Éz alkalommal még hallottunk némi alkotmányos fölszólá-

*) Lásd e jeles fölírat teljes szövegét a „M a g y a r o r s z á g“ című politikai lap 1861: 250. számában.

lást és tiltakozást az octroy ellen, román és szász polgártársaink soraiból. Ugyanis Dunka Pál, Aldulian János és Lázár Sándor kormányzékai tanácsosok, a nevezett felirat mellé beadott külön véleményökben megismerték „hogy az országgyűlés összehívását elrendelő kir. leirat csaknem egész tartalma octroyálva van, s mind az 1848-ki, mind az azelőtt fennállott alkotmányos, annyi biztosító okiratok és eskükkel megerősített, államjogi törvényekkel ellenmondásban áll; hogy ily eltérés alkotmányos törvényeinktől a haza népességének alkotmányosan érző és gondolkozó minden osztályánál, nyelv- és nemzetiség különbség nélkül, s általában az egész országban a legnagyobb ellenszenvet költi fel, annyira, hogy valószínű, mikép ő felségének atyai legmagasb szándoka, a különböző nemzetiségeket boldog jövőnek vinni elébe, s a dynastia legmagasabb trónját a fenyegető veszélyek ellen megerősíteni, nem csak megghiússittatik, sőt új bonyodalmakba keveredhetünk, a melyek az ingerült kedélyeket nem egységre, hanem a haza és összes birodalom kárára, csak nagyobb ingerültségre vezethetik.“ A nevezett kormányzékai tanácsosok elismerték továbbá azt is: „hogy a román nemzetnek nincs, nem lehet érdekében octroyált törvényeket óhajtani, melyek hazánk államjogi törvényeinek alap-oszlopait feldöntve s megsemmisítve, egyszersmind az alkotmányos szabadságot és függetlenséget tönkre teszik“; — végül elismerték: „hogy a román nemzet épenséggel nem akarja a fennállott alkotmányt magától eldobni s annak csak romjait alkalmazni magára, sőt azon tagadhatlan igazságnak hódol, hogy alkotmányos úton hozott kétoldalú szerződéseken alapuló törvények semmi más úton, csak országgyűlésen változtathatók meg“ stb. A három kormányzékai román tanácsos helyeselte a fölíratot, csak azt kívánták, hogy a míg arra az előbbi rendeletet kétségtelenül visszavonó ellenparancs nem jő, a fennebbi felszólamlás által az országgyűlés összehívására szükséges lépések ne balasztassanak el. Schmidt Konrád ellenben, ki már ekkor a centralisták zászlóhoz szegődött, egy más külön véleményben merőben ellene volt a felírásnak, miután az „részint az 1848-ki túlszárnyalt képviseleti rendszerre, részint az országnak régibb alkotmányos törvényeire támaszkodik“; kimondá azt is: „hogy, miután az 1848-ki év rendszere a forradalom által tönkre ment, és az

erre következett 12 évi önkényszerű kormányzás alkotmányos jogfolytonosságunkat szét szakgatta, nem marad egyéb választás, mint az october 20-ki diplomához csatlakozni, vagy az absolutismushoz visszatérni.“ De figyelemre méltó, mit mondott még akkor a „Kronstadt. Ztg.“ E lap egyik külön erdélyi országgyűlésről értekező cikkében úgy vélekedett: „hogy, ha a magyar s ezzel már régóta szorosán egyesült székely nemzet megmarad azon több ízben nyilvánított szándéka mellett, hogy ez országgyűlésre, mint az általok tényleg létezőnek ismert unióval s a törvényes séggel ellentétben állóra követeket nem küld; ha hozzájuk csatlakozik azon, habár kicsiny (?), de tagadhatlanul létező párt a szász és román nemzetből, mely párt 1848-ban az unio elhatározásához önként járult: úgy Erdélynek nincs többé országgyűlése, csak egy csonka, nyomorék testülete, melynél hiányzik az erő és élet, a részére jutott nehéz feladat megoldásához. Egy ily országgyűléstől, ugymond, nem csak legfontosabb életkérdéseink megoldását, nem csak a nemzetiségek egyetértését nem várhatjuk, sőt inkább annál nagyobb s lassanként kiegyenlíthetlenebbekké válандó bonyodalmakra s a benső meghasonlás naponként tátongóbbá leendő örvényére számíthatunk. Ily eredményre levén tehát kilátásunk, nem tartózkodunk kimondani, hogy: „inkább semmi országgyűlés, mint oly gyülekezet, mely mögött a nemzetiségek a kiengesztelődés palma-ága helyett, kezökben vérrel és karddal lépének fel egymás ellen!“

Azonban a centralista kormány, a nem magyar ajkú nemzetiségek közt, a fennebbiekből is láthatólag, csakugyan létező ellenvélemény szabad nyilvánulását, már akkor minden áron akadályozni akarván, Bécsben és ez országrészben rendelkezésére álló eszközeit a fennálló alkotmányos kormányhatóságok tekintélyének megdöntésére irányozta. E végre a királyi kormányzéknek az országgyűlés tárgyában october 3-án tett felterjesztése s főleg a három román tanácsos különvéleménye ellen, sorompóba léptette a nagy-szebeni állandó román comité legfelsőbb helyre intézett felterjesztését, pótlékel az újon octroyált Naszódvidék község-egyetemének lehető ildomtalan modorban szerkesztett feliratával, melyben az érdekelt három tanácsos rögtöni elbocsátása követeltetett, mint hogy ők nagyszebeni „esküjöröl“ s a „nemzeti átokról“ megfeledekztek. Mintegy ezek nyomában járt az ideiglenes korlát-

nokság 1861. oct. 22-ki, a kormányzékhez intézett rendelete, melyben az országgyűlés egybehívásához megkívántató előkészületek megtétele, jelesen a magyar vármegyékben és vidékekben, valamint a székely székekben, és csak is ezekben a cs. királyi adóhivatalokkal egyetértve, minden oly egyén összeírtni rendeltetett, kire az adólajstromok szerint minden névvel nevezendő egyenes adókban 8 o. é. forint van kivetve. Az 1848 előtt nem jogosultakat külön jegyzékbe kelle foglalni, hogy fenn a választók száma felől tájékoztat nyerhessenek. Alapul az 1857-ki népszámlálás szolgálndott, s minden vármegye 60,000 lélek után két követet, minden további 30,000 után ismét egy követet küldene. Véleményt kértek a kormányzékától arra nézve: vajjon törvényhatóságokként közgyűléseken, mint régen, vagy pedig választó kerületenként választassanak-e a követek, s utóbbi esetben a kormányzékra bízott, a választó kerületeket 30,000 lélek szám szerint, úgy azok főhelyeit is, kijelölni. Végül meghagyatott, rendelkezék Gyula-Fejérvárt az országgyűlési terem és követi szállások berendezéséről. A kormányzék az összeírást, mint az illetékes törvényhozás tájékozására is hasznost, elrendelte; de egyúttal az october 3-ki felirat értelmében ismét felterjesztést tett, ragaszkodván abban kifejtett nézeteihez. Ugyanekkor remonstrált a fennérintett rendelet azon része ellen is, mely az alacsony census által az éretlen tömeggel akarja az értelmiséget paralyzálni. Ez főként a magyar intelligencia ellen intézett lépés volt. A kormányzéki felirat mellékletét képezte két román tanácsos ellenvéleménye is, melyben ezek a census aránytalanságát s a szászoknak kedvező eljárás egyoldalúságát fejtették fel. A választókerületek alakítására nézve megjegyezte végre a kormányzék, hogy az 1848: 2. t. cz. 8. §. az illető törvényhatóságokra bízta ezek kijelölését és rendezését.

E közben egy, october 22-én kelt korlátnokai rendelvénnyel meghagyatván a kormányzéknek, hogy az „unio“-ról szóló 1848: 1. t. czikkre vonatkozó minden irományokat, nemkülönbön ezen törvényczikknek az országgyűlésen, úgy az egész országban történt kihirdetését illető minden adatokat a kormányzék levéltárából mentől előbb küldje fel: a kormányzék nov. 25-én kelt feliratában lelkiismeretes részletességgel elősorolta az „unio törvény“ keletkezésének s megtörtént foganatba vételének törté-

netét, elmondván: „hogy V. Ferdinánd koronás magyar király a pozsonyi 1847/8: 7. t. cz. által Magyarország és Erdély egyesítését már előre szentesítette; ennek fogantatására az erdélyi országgyűlést april 29-én 2519. udv. sz. alatt kelt kir. leiratával május 5. napjára Kolosvárra maga hívta össze; az „unio“ t a királyi előterjesztések 3. pontjában maga kezdeményezte, miután az erdélyi országgyűlés az 1847. nov. 23.-ki feliratban ebbeli óhajtatását már kifejezte volt“; — elősorolja: „hogy nevezett királyunk Insbruckból ugyancsak april 29-én kelt kézírata által István főherceg magyarországi nádor és kir. helytartó hatóságát Erdélyre is kiterjesztvén, rendelte, hogy nevezett nádor és kir. helytartó rendeletei ép azon engedelmességgel és pontossággal teljesítsenek, mintha ő felsége saját neve alatt keltek volna; hogy a fennebbiek szerint megnyílt kolosvári országgyűlés az Erdély és Magyarország egyesüléséről szóló fennebb idézett magyarországi törvényczikket közértelemmel, a nemes szász nemzet képviselőinek is nyilvános s a jegyzőkönyvbe saját kívánatukra beiktatott beleegyezésükkel elfogadta, s azt egész terjedelmében magáévá tette, s Magyarország és Erdély egygyé alakulásáról szóló törvényczikket alkotott, s azt, valamint Erdélynek a legközelebbi közös hongyülésre küldendő követek népképviselőt alapjáni választásáról hozott 2. t. czikket királyi megerősítés végett fölterjesztette. A kir. kormányzék, a megerősítés reményében, a népképviselők választására nézve a szükséges előintézkedéseket megtette, ő felsége a nevezett 1. t. czikket megerősítette, sőt azt másodszeri felküldés után ünnepélyes alakban is szentesítette, s teljesedésbe vételét elrendelte, minek folytán valóban fogantatba is vétetett; a 2. t. cz. szentesítésére pedig István, Magyarország nádora ő fenségét meghatalmazta. A megerősített és szentesített törvényczikkek a 13. országos ülésben ki lönek hirdetve, s a kormányzék meghagyta a törvényhatóságoknak, hogy ama t. czikkek alapján a közös hongyülésre a követválasztásokat haladéktalanul tegyék meg, mely törvényhatóságok a jul. 2-ára Pestre hívott országgyűlésre, István nádor és kir. helytartó által is, maga rendén meghívtak. Ezek szerint a Magyarország és Erdély egyesítése iránti törvény érvénybe lépettnek s maga az egyesülés megtörténtnek és bevégzett ténynek tekintetett mind ő felsége, mind a kormány, mind pedig a törvényhatóságok által. Ő

felsőge ugyanis némely szászok s a balázsfalvi románytűlés küldöttei előterjesztésére adott kir. válaszában Erdélynek Magyarországgal való egybekapcsoltatását, az országgyűlésnek v a l a m e n y n y i szász követ hozzájárulásával hozott egyhangú határozata s a kir. megerősítés által, már megtörténtnek méltóztott kijelenteni, és a Pestre jul. 2-ára összehívott országgyűléshez küldött kir. leiratait, mint a Magyar- és vele egyesült Erdélyországgyűléséhez intézte. A nádor s a m. miniszterium hatósága Erdélyre is kiterjesztetvén, ez az országgyűlést szintén a megtörtént egyesülés alapján üdvözli, a magyar belügyminiszter pedig, az erdélyi törvényhatóságokhoz kibocsátott köriratában, Erdély kormányának ő felsége nevébeni átvételét tudatta. A nádor kir. helytartó az erdélyi megyékben főispánokat nevezett ki, az erdélyi udv. kancellária működését megszüntette, azon okból, mert a „két ország, a két törvényhozás, a két végrehajtó hatalom egygyé olvadtott.“ Erdélyben a követválasztások megtörténtek, sőt a szász követek egy emlékiratban a Magyarországgal egyesülésnek a szászok beleegyezésével történt létrejöttét kiemelvén, már azt kérték, hogy a szász nemzet kívánatai az illető bizottmány által a magyar országgyűlés elébe terjesztessenek, s midőn az országgyűlés ezen emlékiratot oly meghagyással útasította az unio-bizottmányhoz, hogy ezen nyilatkozat alapján a miniszterium által egy törvényjavaslat terjesztessék a közelebbi közös törvényhozás elé, a szász törvényhatósági követek hálás köszönetüket iktattatták a jegyzőkönyvbe.

Végül előadja a felirat: „hogy ő felsége a jul. 11-én kelt kir. leiratával, minthogy ő felsége egyfelől az egyesülésről alkotott s kegyelmesen helybenhagyott törvényczikket szokott modorban legfelsőbb aláírásával már szentesítette, másfelől pedig Magyarországnak közgyűlését, hol ezután Erdély képviselői is részt fognak venni, megrendelte, annakokáért a z e r d é l y i o r s z á g g y ű l é s t, mibelyt a fennebb érdekelt kegyelmes szentesítés törvény nyé vált, Erdély és Magyarország egybecsatolását megalapító törvényczikk körében kihirdettetett, azonnal és rögtön megszüntetni, eloszlatni határozni méltóztatott. Minekfolytán ő felsége teljhatalmú kir. biztosa a nevezett erdélyi országgyűlést berekesztette, ezt az utolsó erdélyi országgyűlés bezárásának jelentvén ki*).

*) Lásd e jeles fölirotat a „Magyarország“ czimű lap 1862: 29. számában.

Egyelőre Rosenfeld Lajos es. kir. miniszteri osztályfőnököt, később Mocsonyi Andrást emlegették b. Kemény utódaul, míg végre Nádasdy Ferencz gróf a néhai Bach-miniszterium tagja bízott meg az erdélyi udv. kancellária ideiglenes vezetésével. Ez volt a felelet a kir. kormányzék october 3-ki alkotmányhü tanácsára. Az újonnan kinevezett korbátnok, a ki megígérte volt, hogy Erdélyt minden áron, bárminő eszközökkel beviszi a reichsrathba, azonnal munkához fogott, táviratilag fölhívta gr. Mikót, b. Salment, a szász comest, Schmid Konrádot, oda siettek Siulutiú érsek és Siaguna püspök is. November 14-én már nagy tanácskozás tartatott az erdélyi udv. kancelláriánál.

A kormányzatban bekövetkezett változások s még inkább a czélba vett irány következtében gr. Mikó Imre nov. 21-én kormányzói állásáról lemondván, ugyan e hó 28-án az erdélyi királyi kormányzék ideiglenes vezetésével es. kir. altábornagy gróf Folliot de Crenneville Lajos bízott meg, a ki dec. 7-én az ügyek vezetését át is vette; gr. Mikó pedig e napon a kormányzékétől búcsut vett. Ezt követték más kinevezések is nov. 18 án. Salmen Ferenczet az udvari kancelláriához osztották be, helyébe állítva az erélyesebb Schmid Konrádot, bár a szász ispánság csak törvényes választás útján tölthető be. December 12-én a királyi kormányzékhez két alelnök neveztetik; ez állomások Erdély alkotmányában teljesen ismeretlenek valának. A kormányzék alkotmányos alakjából ki lön véve, midőn közigazgatási és törvénykezési két külön tanácsesá lön átalakítva, hogy annál több ambíciót lehessen kielégíteni; a pillanatra fölécsztett alkotmány és a jogilag fennálló unio mellett buzgolkodó r. kat. püspök Dr. Haynal Lajos a kormányzék tanácskozásaiban való részvételtől eltiltatott, a nem magyar lapoknak ellenben tág tér lön engedve a magyar nemzet és alkotmányellenes discussiókra és több ehhez hasonló intézkedések foganatosítottak, szóval: minden mozgásba hozatott, hogy miután a „reichsrath“-ba-menetel Pesten nem sikerült, Kolosvár vagy Nagy Szebenen át lehessen oda eljutni. És lön Erdélyben is provisorium, s a hazai törvények által rövid időre kiszorított osztrák törvénykönyv és perlekedési rendszer ismét behozatott.

Az új erdélyi kancellár erélyesen folytatja működését. 1861. nov. 28-ki kathegorikus rendeletével megparancsolja a kormány-

székek : hogy az 1848-ki alapon szervezett magyar megyei és szé-
 kely székek bizottmányait azonnal oszlattassa fel, a nélkül, hogy
 azoknak egy bezáró gyűlés megtartása megengedtetnék ; azon fő-
 ispánok, főkapitányok és főbírák, kik föltétlen készségüket nem
 nyilvánítják az iránt, hogy a rájuk bízott törvényhatóságokat a
 legf. határozatok érzelmében fogják alakítani és kormányozni s a
 kiszabott esküt azonnal le nem teszik, elmozdítandók, és más, al-
 kalmasabbakkal pótlandók ; a felosztatott bizottmányok által vá-
 lasztott tisztviselők csak addig hagyandók meg ideiglenesen hiva-
 talaikban, míg a felsőbb rendeletek alapján alkotandó új id. bizott-
 mányok által mások választathatnak ; ha azok magok visszalépnek,
 vagy a kormány rendeleteinek engedelmeskedni vonakodának,
 vagy ha a megyei előljáró azokat más okból is eltávolítandóknak
 tartja : tegyen helyökbe másokat. Ugyan e korlátnoki rendeletben
 meg lön érintve, hogy a megyei bizottmányok újonnan fognak
 szerveztetni, a nagy földbirtok, vidéki községek s az ipart és keres-
 kedést képviselő városok és mezővárosok küldötteiből. Végül in-
 tézkedések tétettek a törvényhatóságokban arra is, hogy az osz-
 tráki törvények és szerkezet szellemében burocratikus törvény-
 székek rendeztessenek be, s meg lön hagyva, hogy hivatalokra
 csak olyan egyének neveztessenek ki, a kik compromittálva nincse-
 nek stb. A kormánysszék t ö b b s é g e ezek következtében ismét
 felirt a felséghez, azon alkotmányos elvből indulva ki, „hogy a kor-
 mánysszék, a hazai törvények értelmében, nem csak végrehajtó bu-
 reaucratikus közeg, hanem tanácskozó és tanácsadó testület is ; a
 fejedelem tanácsa, melynek egyik fő hivatása a haza alkotmánya és
 sarkalatos közjogi törvényeinek fentartása felett örködni és nem
 csak jogosítva, de kötelezve is van, ez irányban is aggodalmait a
 trón elébe juttatni : minélfogva fontosabb rendszabályok kibocsátá-
 sakor véleményének meghallgatása alkotmányosan nem mellöz-
 hető.“ 1861. dec. 17-ki feliratában tehát előadta a kormánysszék :
 „hogy ezen rendeletek az ő mellözésével, meghallgatása nélkül
 adattak ki ; hogy Erdélyben a létező higgadt hangulatnál fogva
 az által minden eddigi alkotmányos szervezet semmivé tétetik,
 minden felforgattatik s oly ellenkező irány tüzetik ki, minélfogva
 az alkotmányos jogfogalmak szerinti kiegyenlítés lehetlenné válik ;
 a kilátásba helyezett bizottmányok nem alapúlnak a törvényen ; a
 főispánoktól és főtisztaktól olyak követeltetnek, s rájuk oly teljha-

talmú teendők ruházatnak, melyek eddigi törvényes állásukkal s a törvényhatóságok alkotmányos autonómiájával összefüggésben levő eddigi hatáskörüikkel meg nem egyeztethetők; Erdélyben az állam és lakosság bátorsága nincs veszélyeztetve, nincs tehát szükség a Maros-Vásárhelyt felállított törvényellenes bünfenyítő külön törvényszékre s erre a magyar törvényhatóságok különböző nemzetiségű lakosai méltó okot bizonyára nem szolgáltatnak; a czélba vett intézkedések foganatosítása bizalmatlanságot és keserű érzést fog szülni, s mintán egyébiránt ellenszegüléstől egyáltalában tartani nem lehet, a lakosság békés hangulatánál fogva, egy oly állapot előidézhető ugyan, melyre tényleges félrevonulás és legteljesebb csend legyen, de megnyugvást eszközölni képesek nem leendnek.“ Záradékol, mintán a provisorium minden egyes rendelkezésének törvénytelenységét s tarthatlanságát kimutatta, a kormányzék kéri a felséget: „hogy ama rendelvények foganatosítását mellözve, a dolgok folyamának azon rendjét, mely az alkotmányossággal és törvényekkel megegyezik, s egyszersmind a kiegyenlítést is remélhetőleg eszközölheti, fentartani méltóztassék.“ E tekintetben megjegyzendő még: hogy a kormányzék illető ülésében e felirat, a még meglevő alkotmányos tanácsosok többsége által elfogadtatott s fel is küldetett; de eredménye nem lön. A provisoriumot illető rendelvények a szász és román tanácsosok s a két új alelnök támogatása folytán kiadattak, azonban az erre vonatkozó körrendeletet az indítványozó szász tanácsos irta meg, mintán a feliratot előadó magyar tanácsos annak elkészítését magától elútasította.

E fölterjesztés után két nappal — dec. 19-én — az ideiglenes kormányzékeli elnökség foganatba vette a nov. 28-ki kanczelláriai rendeletet az alkotmányos megyei- és székely-széki bizottmányok, a magyar és székely elem, — alkotmányos helyhatósági életének még fennálló védbástyái — zárulás nélkül fel lönek oszlatva, hogy ekképen a magyar elem minden befolyástól megfosztathassék. Az így felosztott bizottmányok helyére, autonom hatáskör nélküli testületet állítottak: 1) a kormány által kinevezendő nagy-birtok tulajdonosaiból, 2) a nagy-birtok választott képviselőiből, 3) a választó rendszabályban megnevezett városok és mezővárosok s iparúzó helységek képviselőiből, 4) a többi községek választott képviselőiből, végre 5) az ipar- és kereskedelem képviselőiből,

kiket az ipar kamarák neveztek ki. A három első és az utolsó osztályban a magyar elem többé-kevésbé túlnyomó volt, míg a negyedik osztálybeli tagok többnyire a románok közül vétettek. A két nemzetiség közti „egyensúly” helyreállítására végett a különböző osztálybeli képviselők úgy arányosították, hogy az elhatározó befolyás a burocracia kezében maradjon, a megyei tisztviselők a nevezett bizottmányokban ülésel és szavazattal ruháztattak fel, s minden hatalom a gyűlés elnökévé nevezett helyhatósági előljárók (administratorok) kezébe tétetett le, ezek a tagoktól a szólás jogát elvonhatták, bármely indítvány megpendítését megakadályozhatták, sőt a gyűlést is feloszlathatták, ha oly dolgok vitatásába bocsátkoznék, a melyek szellőztetését a kormány megengedni nem akarta. A székelyföldön nem sok eredménye lett a kormány e politikájának, mintán ott a román elem merőben hiányzott s a független állású bizottmányi képviselők elhelyezésére szükséges hivatalnokok sem léteztek elegendő számmal. A magyar municipális élet másik gyűpontja, a szabad kir. városok nép-képviselési alapon választott alkotmányos bizottmányai, szintén fel lettek oszlatva, s helyükbe az 1848 előtti centumviratusok még élő tagjaiból s némely másokból alakított testület állíttatott, azonban az idegen elem igen csekély lévén, az alkotmányellenes cselekmények lábra-kapásától nem volt mit tartani. Még mielőtt e rendszabályok teljesen életbe léptek, az alkotmányos érzelmű kormányzéki tanácsosok, valamint a főispánok és főtisztek, is visszaléptek, helyüket octroyált tanácsosok és administratorok foglalták el; leléptek a tisztségek is, mig nem a független hazafiaktól egészen pusztá lett a közügyek tere. A kormányzéknél s a megyékben, a közigazgatásnál úgy, mint a burocraticus alapon szervezett törvényszékeknél, mind több román nyert hivatalt, és ez időponttól fogva nem csak a közjogi nagy kérdések döntettek el alkotmányellenes irányban, hanem ott, a hol a román tisztek befolyása túlsúlyra vergődött, minden a magyar elemet és birtokos osztályt érdeklő magán birtok-viszonyokat illető ügyek is, többnyire ennek hátrányára lőnek elintézve; sőt itt-ott az alsó román néposztály birtokháborító communistikus garázdálkodása is elnézésre talált.

A nevezett 1861. nov. 28-ki rendelet megjelenése s az octroyált megyék berendezése után azonban még tíz egész hónapig várt

a kormány, míg az új szervezet életrevalóságát — miről önmaga is kételkedett — megkísérlte. Az első bizottmányi ülések 1862. sept. 26-ra és ekkor is csak kísérletképen, nem minden megyében és székely székekben, lőnek megtartva. A megyékben azon kevés bizottmányok, melyekben a román elem volt túlsúlyban, örömmel fogadták a dolgok új rendét s köszönő feliratokat intéztek a felséghez. A bizottmányok többsége azonban, melyekbe a magyar elem csak eszélyességből, nehogy a kormány a kilépő tagok helyébe meghívandó tagokkal az adó kules fokozatán mind alább szálljon s végre azokat is román birtoktalanokkal töltsse el, mindig jogfentartás és óvástétel mellett léptek be s határozottan a törvény és alkotmány mellett nyilatkoztak és a provisorium megszüntetése s a törvényes állapot visszaállítása érdekében irtak fel, de tisztújításra vagy bárműnő közjogi határozatok hozatalára rábíthatók nem valának. Legtöbb alaposzággal s egyszersmind határozottsággal volt szerkesztve a belső-szolnokmegyei bizottmány felirata. E bizottmányi ülések után ismét nagyobb szünidő állt be. A legközelebbi illetén ülések 1863. mártius utolsó napjain, és pedig, hogy a magyar alkotmányos párt ereje annál inkább elforgácsolódjék, minden megyében és székely-székekben egy azon napon lettek megtartva. A kormány felhasználta a b.-szolnoki feliratot, hogy az arra adott válaszban centralistikus eljárása mellett változatlan megmaradását kinyilatkoztassa. A románok, hol többségben voltak, ismét hálanyilatkozatokat szerkesztettek, a bizottmányok nagy többsége azonban ismét határozottan a kormány érzézetai ellen szólalt fel.

A mi ekkép másfél év lefolyása alatt történt, az mind csak előkészület volt az erdélyi országgyűlés összehívhatására. Miután azonban a megyei és székely-székekbi bizottmányok változhatlan elvül tüzték volt ki, nem venni részt semmiben, mi a haza alkotmányának önkéntes megsértését foglalná magában, más közegeket kelle működtetni s ezekkel kérelmeztetni azt a törvénytelen országgyűlést. E két tényező a szász nemzeti egyetem s a román congressus vala.

Az úgynevezett szász nemzeti egyetem*) nov. 20-ra gyors

*) A királyföldi törvényhatóságok gyűlése „Universitas Saxonum“ mely a nevezett törvényhatóságok két két, rendszeren hivatalnokokból választott — követőből szokott alakúni, évenként összeül N.-Szebenben, de csak mint másod-bíróságu forum szokott az elébe vitt perekben itélni.

postán összehivatván, a „Hermanstädter Zeitung“ e hó 28-án már indítványozta, hogy az állam-miniszterium szólítsa fel a nevezett egyetemet: küldjön követeket a birodalmi tanácsba, az újonnan octroyált ideiglenes comes pedig december 14-ki beköszöntő beszédében szintén tartózkodás nélkül kimondta, hogy ő eddig választás útján betölteni szokott hivatalát csak azért fogadta el: hogy a jog-egyenlőség Erdélyben még ki nem vitt (?) elvét, különösen a románokra nézve, erélyesen foganatosítani segítse, s Erdély csatlakozását az osztrák összeállamhoz eszközölje. Ezek folytán a szász universitás, mely tulajdonkép Erdély 954 □ mérföldnyi területéből alig 145 □ mérföldet, két milliót megközelítő népességéből alig 180,000 szász lelket képvisel, a „Királyföld“-et „Saxenland“-dá s önmagát országgyűléssé proclamálván, hét tagból álló bizottmányt nevezett ki s azt egész Erdélyre nézve érvényesítendő, sőt az egyetemes magyar királyság területi épségének megbontására czélzó szabályzatok tervezésével bizta meg. S vajjon mire építette a szász egyetem ebbeli illetékességét? Felelet: csakis a magyar alkotmány értelmében bírt, de épen ennek alapján kizárólag apró, keblly ügyekre kiterjedhető, municipalis autonomiájára. Valóban saajátságos közjogi anachronismus oly közeget használni fel a magyar alkotmány felforgatására s az összeállami egység ki-erőszakolására, mely csakis ugyanazon magyar alkotmány alapján létez és létezhet; — oly jogra hivatkozni, melyről 1848-ban épen a szászok mondtak le s azt 1861-ig nem bírták. De fel-ötlő, s csak a pillanat érdekeinek hódoló eljárás volt a kormánytól is, midőn e testületet „független német társ-ország-gá“ emelte a magyar király földjén, s azt, a saajátkép csak felebebezési törvényszéki teendőkre felhatalmazott „Universitas“-t, az országos törvényalkotás jogaival ruházta fel.

A románok a magyar megyékben teljes jogegyenlőséget élveztek, míg a magyar értelmiség befolyt az ügyek vezetésébe feles számmal alkalmaztattak a bizottmányokba és hivatalokba. De bár a szászok ideiglenes comese a románok egyenjogositását mondá egyik feladatának, a királyföldi communitásokban, magistratusoknál, törvényszékeknél maig alig látni egy-egy román; a szász papok által kivett dézma-kárpótlásból, bár ez egy részben azon dézma megváltása volt, melyet a román néptől, sőt papjaitól

is, jogtalanul szedtek volt, a románok mit sem kaptak; a szász universitas pénztárából, melybe a románok ép úgy befolytak, mint a szászok, a királyföldi jószágok jövedelmeiből, melyeket a magyar királyok a királyföldi közigazgatás költségeinek fedezésére adományoztak, soha sem részesültek, sőt ez utóbbit a szászok 1849., a románok jogainak teljes mellőztével, kizárólag szász egyházaknak s tanintézeteknek ajándékozták, a román népiskolák, papjaik, tanítóik számára épen semmi sem jutott ama szép összegekből. Ezen méltányos igények kiegyenlítése mindenestre illetékesebb tárgyát képezte volna az egyetem munkálkodásának, mint a törvényalkotás körüli hasztalan fáradozás.

1862. febr. 3-án ismét megnyílt az egyetem, a hetes bizottmány javaslata kevés fontolgatás s egy pár szinleges ellenvélemény beadása mellett egyhangúlag elfogadtatott, s a mártius 29-ki hirhedt feliratban lönek a súlyos alapelvek letéve s felsőbb jóváhagyás alá fölterjesztve. E feliratban következő határozatok lönek befoglalva: „A szász nemzeti gyűlés az 1860. oct. 20-ki diplomát s az 1861. febr. 26-ki „állam alaptörvényt“ (!) az „erdélyi nagyfejedelemség“ közzogaira nézve is szükségessé vált új szervezés alapjául tekinti, s maga részéről oda fog hatni, hogy Erdély alkotmányának kérdése „ugyanazon alapon“, a törvényhozás útján oldassék meg. Ehhez képest kinyilatkoztatja: 1.) „hogy az erdélyi nagyfejedelemség most és mindörökké önálló, minden más országtól független s az osztrák birodalomnak elválaszthatlan és megoszthatlan alkatrésze“; 2.) „az 1860. october 20-ki diploma és febr. 26-ki patens tovább fejlesztése (!) az 1691. dec. 4-ki leopoldi diploma és az erdélyi rendek részéről 1722. márt. 30-án elfogadott pragmatica sanctionnak alapján történjék“; 3.) „minden oly ügyekre nézve, melyek nem tartatnak fenn a birodalmi képviselet részére, Erdély továbbra is gyakorolja önálló képviseleti és törvényhozási jogát az 1791: 7. t. cz. értelmében“; 4.) „a közelebbi erdélyi országgyűlés az érdekképviselet alapján szervezendő“; 5.) „a bevett vallások egyházi autonómiája és teljes egyenjogúsága, kiterjesztve a görög-egyesült és görög nem-egyesült vallásra is, az erdélyi államjogi viszonyok mintájára továbbra is fentartassék“; 6.) „a közigazgatási és bírósági hivatalok, valamint a többi osztrák tartományokban, úgy Erdélyben is, az az országos kincstárból díjaztassanak“; 7.) „a román nemzet összes-

sége (Gesamtheit) rendi nemzetnek ünnepélyesen elismeressék, s mint olyan a többi nemzetekkel egyenlő jogot élvezzen.“ Ez utóbbi alapelv gyakorlati kivitele érdekében beleegyezik a szász nemzeti egyetem nemzetiség szerinti közigazgatási területek alakításába, de csak úgy, ha azon szász községek, melyek megyei területen fekszenek, a szász nemzet municipalis rendszerébe bekeleztetnek be. Továbbá terveket dolgozott az egyetem Erdélynek jövő törvényhozási, közigazgatási s igazságszolgáltatási szervezete, úgyszintén hivatalos nyelve, valamint a birodalmi tanácsban leendő képviseltetése tárgyában; végül pedig részletesen kifejtette nézeteit a legközelebb összehívandó erdélyi országgyűlésnek az érdekképviselőt alapszabály alapján miként eszközrendő összealkotása iránt is. Az egészben csak azon akadály forgott fenn: hogy az alkotmányos jogérzet soha sem ismerheti el a patenst „alaptörvénynek“, úgy azon jogelvet sem juttatja érvényre, mely szerint kétoldalú államszerződvényeket patensekkel „tovább fejleszteni“ lehessen, valamint szent István országának épségét sem áldozhatja fel azért, hogy a megyei szász helységek kicserélésével, képzelt területi igényeknek, mások rovására, eleget tessen a szász egyetem. De akadály volt az is, hogy az unio létrejötte óta nem lehet az erdélyi részeknek külön törvényhozása; a mi a politikai és vallási jogegyenlőséget illeti, ez épen az 1848. törvényeken alapszik, ezek által biztosittatik, azok értelmében gyakoroltatik Királyhágón innen és túl. E röviden ismertetett szász feliratot, melyet egy hason irányú román memorandum előzött meg, a kir. kormányszék, mint az universitas hatáskörén messze túlhaladót, visszaütötte; mintán azonban ismételve felterjesztetett, rosszaló vélemény kíséretében felsőbb helyre juttatta. Mint a következmények mutaták, e mű a kormánykörökben kedvezőleg fogadtatott, a minthogy tulajdonképen épen onnan jött le a gyula-fejérvéri conferentiára s a nemzeti egyetem asztalára.

Így a tér meglehetősen egyengetve volt az experimentatióra, némi fennakadást okozott azonban ama körülmény, hogy a románok még mindig ingadoztak arra nézve, vajjon belépjenek-e a reichsrathba. Ez aggodalmak megnyugtatóására útazott le az erdélyi udv. kormányszék tevékeny alkanczellára s több román tekintéllyel tanácskozva, előkészíté a „román congressust.“ Az engedélyező leirat ennek célját abban jelöli ki, hogy a „román

nemzet a kormány intentióinak megfelelő módon nyilatkozhassek." De egyúttal az is meglön hagyva, hogy hosszasan ne tanácskozzanak, nehogy a hivatalnokok húzamosb távolléte által a szolgálat hátramaradást szenvedjen. Az ennek alapján a két román főpap által összehívott „nemzeti congressus” 150 tagját nem a román nép választotta, hanem a két főpásztor nevezte ki; az alkotmányos érzelmű román hazafiak óvatosan kihagyattak, az egész congressus csaknem merőben hivatalnokokból, papokból és nyugalmazott cs. kir. katona-tisztekből lön összeállítva. De mindezen körülmények daczára volt némi ellenzék, hanem ez elnémított s a felsőbb rendeleteknek megfelelő határozatok meghozattak. Tehát ismét oly gyűlés határozott közjogi kérdésekben, mely, e részbeni autonomiájának alapjául, még a februári patensből sem tudott volna egyetlen §-t idézni. Mégis e gyűlés nem csak „erdélyi országgyűlést” szorgalmazott, hanem az octoberi diplomát és „februári patenst” is „alaptörvényül” ismerte el, azon hozzáadással, hogy a februári patens „természetes következménye” az octoberi diplomának, s a ki ezt elfogadta, amaz előtt is meg kell haljania; b. Si aguna ígéretet tön, hogy a románok bemennek a reichsrathba. Egy román küldöttség vitte meg Schmerling lovagnak a nagy szebeni román congressus eredményét, s így járult e második „alkotmányos” tényező is a centralisták intentióihoz. E közben a kormányzékbe is új erők alkalmaztattak, s ezek folytán ő is felhagyott az alkotmány védelmével. Az erdélyi korlátnokság rendeletei ellenmondás nélkül vétettek teljesedésbe; ez vala oka annak is, hogy a magyar megyék és székely-székek, úgy a saját képvisellel biró városok feliratai is, melyekben az ideiglenes állapot megszüntetése s a törvényes rendszer visszaállítása ismételve sürgettetett — a kormányzéknel többé támogatásra nem találtak. Az események az állam-miniszterium járszalagán kezdének járni; az ellenmondások elnémultak; a lég megtelt „erdélyi országgyűlési” mozzanatokkal.

VI. A SZEZENI TARTOMÁNYI GYŰLÉS ÖSSZEHIVÁSA.

A Magyarország széthontására működő centralista törekvéseknek szolgáló emlékiratok, feliratok, adresek mellett egyéb

előkészületek is folytak az erdélyi országgyűlésre. Az anyagi szükségből, az államgazdasági érdekekből politikai tökélet csináltak, melynek kamatai nem a nép, de a magát kitértetett burocracia kosarába hullottak, azok részesültek még a nyereségyből, a kik ezek erőfeszítéseit támogatni jónak látták.

Még 1861. febr. 19-én az erdélyi ágostai hitvallású (szász) papságnak az államkincstárból 16,000 ft. o. é. évi dotatio, később pedig a román papságnak 30,000 ft. o. é. segélypénz lón utalványozva, míg a más vallásfelekezetek alsóbb rendű papságának szükséggel kelle küzdeni. A róm. kath. papság tizedkárpótlása 250,000 frtra, a helvét hitű papságé 300,000 frtra számított ki, sőt a volt földesúri osztály tizedkárpótlása is mindössze 5,500,000 frtra tervezetett, míg a szász papságnak a praeliminált 4 millió helyett már évek előtt 5,319,140 frt. tizedkárpótlás adatott ki államkötelezvényekben.

A szász clerus már a Bach-rendszerrel barátságot kötvén, nem riadt vissza azon eszmétől, hogy superintendensök az államkincstárból fizetett hivatalnokká idomittassék s az egész ágostai hitfelekezet szerződészerű autonomiájával együtt a hécsi belügyminiszteriumban felállított legfőbb protestans tanács alá rendeltessék. Egyelőre 1851-ben csak 2000 frt évi fizetést hirtak ugyan eszközölni a superintendens számára, később azonban kivitték, hogy 5000 frt fizetés, 3000 frt „Functions Zulage“ és 2000 frt szállásbér, tehát összesen 10,000 frt évi díjjal láttatott el. Ezenkívül még eszközöltek az ev.-luth.-szász főegyház-tanács mellé egy előadót 1600 frttal, egy fogalmazót 600 frttal, egy tollnokot 500 frttal, egy mást 400 frttal, egy iroda-szolgát 250 frttal, végre 800 frtot fűtés és iroda-szerekre, — mindössze 14,950 frtot p. p. — Azon másfél milliónyi bizonyos „á l l a m k ö l c s ö n t,“ mely a szász helységeknek fölsegállítására még 1850-ben adatott, már előbb merőben elengedték. De nem hagyhatom említés nélkül azon feltűnő körülményt sem, hogy a mig az alkotmányos megyei és székely-székbeli tisztviselők saját zsebékből, vagy önfeláldozó hazafias adakozás útján juthattak egy részben fizetésökhöz, s némelyik kölcsön-pénzből élt a megye közigazgatási központján, hogy a nép által ráruházott köteleességeknek eleget tehessen: addig a szász, helyesebben, királyföldi hatóságoknak még 1861. május közepén 20,000 frt. előleg utalványoztatott, sőt az ideiglenes állapot

berendezésekor újonnan megállapított díjak kimérésénél is a szász hatóságok tisztjeinek kétszer akkora díjak adtak, mint a székely-székek és magyar vármegyék provisorius. tisztviselőinek, holott ez utóbbi helyeket legtöbbször románok foglalták el. A magyar elemre vas szigor nehezedett s ennek határa nem volt csupán az adó-executio. 15 évi halogatás után a mindenéből kifogyott volt földesurak végleges kárpótlása érdekében, a szükséges vizsgálatok megtételére egy, Bach idejében szolgált pénzügyminiszteri hivatalnokot bíztak meg a kormányzék kebelében felállított földtehermentesítési alap igazgatósága ellenőrzésével, azon utasítást adva, hogy a vizsgálat eredménye az legyen, mikép az illetők ama czímen minél kevesebbet kapjanak, sőt ha lehet visszafizetések decretáltassanak a már régen bécsi bankárok kezére került előbb kiadott állam-kötvények összegéből, ha hogy a birtokos osztály nem hajlandó föltétlenül az erdélyi országgyűlésbe s onnan a birodalmi tanácsba belépni.

A centralisták legelső eszméje volt oly országgyűlést hozni egybe, hol szász többség legyen, mert így az eredmény biztosnak látszott, tehát 180,000 lélek lett volna 1,400,000-rel szemben többségben.

A tervet megkísérlették, de lehetlenségét hamar belátták, s így más támaszokról is gondoskodtak s a veszett álláspontot elfoglalni késznek nyilatkozott szász bureaucatiát — bár a törvényhozás szerintök küszöbön volt — külön főtörvényszékekkel ajándékozták meg, s így ismét egy rakás szász bureaucata jutott szép fizetésekhez; románt ismét csak egyetlen egyet engedtek ez állomásokban részesülni, a pengetett egyenjogúság daczára. Ez engedmény viszonzásául, hálája kitüntetéséül, az universitas oda működött, hogy az addig ideiglenes comes „alkotmányosan“ megválasztott, beiktatása azonban az országgyűlés folyama alatt ment véghez. A románokról sem látszának megfelejtkezni, igéretekben — nem volt hiány; a „Donau Zeitung“, az államminiszter közlönye, ezen felül egyetemmel és polytechnicummal kecsegtette őket, ha ez mindjárt egy millióra kerülne is.

Ily körülmények közt hívták egybe az ápril 21-ki leirat által 1863. jul. 1 re az erdélyi tartományi gyűlést Nagy-Szebenbe; régebben a gyula-fejérvári várat választották volt színhelyül, de most már a tér biztosítva volt minden támadás ellen. Az alkotmá-

nyos pártot mindez nem lepte meg, — el voltak készülve a dolgokra, a melyek jöni fognak.

Az „országgyűlési ideiglenes alapszabály“^{*)}, az octoberi diploma ellenére, sem az 1848-ki, sem az 1791-ki törvényekkel nem egyezett; burcaeraticus eredete már abból is kitűnt, hogy az országgyűlésbe lépendő követektől előleges esküt kívánt, tehát az alkotmányos érület, szólás-szabadság, független vélemény korlátozásával kezdé; így kívántak erőszakkal egy oly többséget teremteni, mely a közvéleménnyel ellenkező útat kövessen, sőt a józan kormányzás elveit is szem elől tévesztő elemeket, kik egy ország képviselésére sem hivatva, sem képestülve nincsenek — juttasson túlsúlyra, s így a törvényhozási hatalmat, és ezáltal a társadalmi lét legfontosabb érdekeit, illetéktelen kezekre adja. E választási rendszabály alapja octroy volt, s a mellett, hogy az alkotmányosságot gyökerében támadta meg, a magyart a románnal, mindkettőt a szászszal igyekvék ellensúlyozni. Míg a 340,000 lélekkel bíró 145 □ mérföld „Királyföld“ — az állítólagos „Saxenland“ — 22 szavazathól állott eddigi képviseletét 42-re szaporítja, addig a 200 □ mérföldet tevő s 600,000 lélektől lakott „Székelyföld“-nek 23 szavazatot adott; míg Nagy-Szeben, Brassó, Segesvár, Medgyes, Szászsebes, Szászváros, Besztercze, eddig külön képviselettel nem bírt szász városokat, sőt még a csak imént kir. városi rangra emelt Szász-Régent is azonnal két-két szavazattal ruházta fel: addig a székelység anyavárosától, Székely-Udvarhelytől, egy népes iparos várostól, egyik régi alkotmányos szavazatát elveszi, csak egy követre szorítja, másfelől a csak 40 választóval bíró román ajkú Móesot külön követküldési joggal ruházta fel; e felett a románok részére nemcsak Naszód vidékében és Szelistye-Talmácsfiú-székben két-két követtel felruházott új törvényhatóságokat alkot, hanem a hét magyar vármegyében és egy vidékben az eddigi képviseletet megkétszerezvén, a föld két-harmadát bíró magyar volt kiváltságos osztályt s főleg a nagy-birtokost, a fennebbi szabályban felállított érdekképviselet ellenére, a képviseletből merőben kirekesztette. Hogy a szászoknak a Királyföldön minél nagyobb többséget biztosítsa-

^{*)} 1863-ki tartománygyűlési irománykönyv 103—125. lap.

nak, a feles számú román lakosságot, a hol csak lebetett, a megyei választókerületekbe szakították; a töresvári uradalmat Brassóvidékéből Fogarasvidékébe kebelezték, így tették Szelistye-Talmácsfiú székét Szebenszéktől függetlenné, de csak az országos követ választásra nézve. Az egész Királyföld 11 apró hatósága együtt véve oly kicsiny, hogy alig ér fel két erdélyi nagyobb vármegyével, mégis 16 követet nyert; Szászvárosszék 7 □ mfd 17,149 lakossal, Szászsebenszék 5 □ mfd 15,986, Újegyházsék épen 4 □ mfd 11,505 lakóval bír, s mégis két-két követtel ruháztattak fel, holott épen e választási rendelethez ki volt mondva, hogy 30,000 lélekre kell esni egy követnek. A választási szabály 30. §-a szerint minden választó csak egy kerületben szavazhat, bárhány megyében legyen birtoka, miután rőfire fizet ezerekre menő adót. A választások is ugyanazon egy napon tartattak, hogy a magyar értelmiség, ha akarna se jelenhessék meg több helyen. Nevezetes: hogy a szavazók nevei betűsoros lajstromba irattak, meg levén rendelve, hogy azok az erd. udv. korlátnoksághoz felküldessenek; talán az volt a czél, hogy a közvélemény szabadabban nyilvánuljon, nyomás ne gyakoroltassék? a hívek kitünjenek, a gyengék meg ne rémüljenek?!

Épen ily szellemű az ideiglenes ügyrendtartás is*); a szabad szónak nem kedvez s előre nyolc osztályt állapítván meg s a netalán megjelenő magyar követeket két osztályra szorítja; a tanácskozások három nyelven folyhattak, a jegyzőkönyv is így lön szerkesztve, a mi Babelre emlékeztet; a 19. és 41. §§ azt rendelik, hogy a gyűlés határozatképes, ha a székeiket elfoglalt tagok fele jelen van. Előre volt tehát minden eshetőségről gondoskodva: az elnöknek teljhatalom adatott, a nyilvános szavazás megrendeltetett s így a vélemények szabad nyilvánulásának gát vettetett, az interpellatiókra adandó válaszok felett vitázni szabad nem volt, sőt a kezdeményezés is majdnem lehetlenné lön téve.

Harmadik okmány: az országgyűlést összehívó ápril 21-ki leirat s az abban foglalt 11 előterjesztés. Az első, a román nemzet becikkelyezését, a második a három országos nyelvnek a közhivatali közlekedésben való használatát illeté, mindkettő előlege-

*) Tartománygyűlési irománykönyv 126—144. lap.

zésekép tűnik fel s a birodalmi tanácsba menetelre ösztönző; a 10-ik, mely a telekkönyv behozatalát, a 9-ik a földtehermentesítését, a 11-ik a hitelbank felállítását tárgyalta, s mintegy kényszerítés akart lenni arra, hogy a velökig érdekelt magyar értelmiség és birtokosság az erdélyi gyűlésbe erőszakoltassék. A czél minden közügyekben jártas férfiú előtt tisztán felismerhető volt, de senki sem csodálkozott ezen, tudva, hogy a jogeljátszás lobogója alatt üléselő állam-miniszterinn az erd. udv. korlátnokságban szolgálatkész expediturára talált, mióta személyezte a főbb állomásokat illetőleg megerősítettett.

VII. TARTOMÁNYGYŰLÉSI KÖVETVÁI ASZTÁSOK.

Miután a hazai alkotmányhoz s annak az általános európai művelődéssel egyetemben előhaladott újabb vívmányához hiven ragaszkodó ellenzék lehetlenné tétetett, eljöttek látták az időt a centralisták a követválasztások elrendelésére. A követek száma felséges egyensúlyba volt hozva, a szavazatok czélszerű felosztása, a választókerületek tapintatos kikerekítése által. Ámde mégis kétségesnek látszott a siker, meg kelle tehát az alkotmányos elemet teljesen bémítani. Az administratorok megkapták az utasítást, hogy a választó kerületekben a magyar szavazatok kisebbségéről minden áron gondoskodva legyen. A tisztán magyaroktól lakott jársok a román elem többségével bíró jársokba osztattak be. Eleinte arról is volt szó, hogy a tisztán székelyek által lakott törvényhatóságokat a velök határos megyékbe kellene beosztani; de a terv kivihetlenségét csakhamar belátták s abba hagyták. És most megkezdettek az izgatások. A két román főpásztor körleveleket bocsátott szét, egyiket, a titkos utasításokat tartalmazót, az espereseknek küldötték, a másikat a brassói román lap melléklapja, a „F o a i a” tette közzé. Si u l u t i n érsek május 23-án felhívja a papokat és világi vezetőket, hogy, az előleges megállapodás szerint, utasítsák a választókat s két vasárnap sz. liturgia mondassék ő felsége hosszas és boldog életeért, s az együttlakó nemzetekki egyetértésért. Si a g u n a körlevele hasonló szellemben volt írva, azon c s e k é l y különbséggel, hogy nem rendelt sz. liturgiát, sem azt nem tanácsolta, hogy a többi nemzetekkel a surlódást kerüljék, hanem mindezek helyett szívökre köti a választóknak, hogy oly kö-

vetre adják szavazatokat, a ki tökéletesen kipróbált román. Végül azt parancsolja, hogy a szavazás úgy történjék, amint azt az esperesi szék (!) meghatározza. A megindított korteskedésben magok a kormányközegek is élénk részt vettek; a hivatalnokoknak meg lön parancsolva, vegyenek részt a szavazásban, adják votumjokat a kormányjelöltre, s a hol ennek megválasztására siker nem mutatkoznék, ott a román jelöltre szavazzanak, ezeket hivatalos befolyásukkal is támogassák, minden kitelhető módon; a választók vezetésével s a választások sikerdús eredményének biztosításával a román papok lőnek megbízva. Az állami pénztárnaknál utalványozott „országgyűlési előleges költségek“ összege, bites értesülés szerint, 800,000 ftra rúgott. Gyula-Fejérvárt már jun. 8-án hirdették a román népnek, hogy, a ki nem a román izgatók által kijelölt egyénre adandja szavazatát, ötödízigen átkozott leend. Küküllő megyében az administrator több román papnak szívére köti, hogy ne magyar urak, hanem felszabadult románok megválasztására hassanak, mert amazok ezélja nem a román nép java, mit az is tanúsít, hogy a fej-pénzt, mit a román nép fizet, az uraknak kellene fizetni (?!), az urak most is a nép leigázására s a robot visszaállítására törekeshnek (!). Ugyane megyében jul. 2-án, a választási mozgalmak vezetésére időelőtt hazabocsátott balázsfalvi tanulók hirdették az ígét. Tudatták, hogy a ki a választásra meg nem jelenik, annak kapuját csóvával jelölik meg; magyarra szavazni senki se merjen; mert ezek a szolgaságot akarják visszahozni, ellenben ha románra szavaznak: az urak birtokát köztük osztják fel s a fejadót is az urak fogják értük fizetni, pereiket megnyerik, stb. A magyar parasztnak is kápráztató ígéretekkel tettek, a falukat rendre bėjárták, oda ígervén a népnek az urak földjeit, rétjeit, erdőit. Kolos mezővárosban, a junius 27-én történt követválasztás alkalmával, az ottani román esperes a választási bizottmány előtt felolvasta, s maga igazolására jegyzőkönyvbe iktattatni kívánta a g. c. érsek által neki küldött „bizalmas“ körlevelet, mely a „Foai“-ban közzétett nyilvános felszólítással ellenkezőleg, a magyar polgárokkal jógyet értést tiltja. M. Lápason junius 27-én a járás összes román papsága papi díszöltönyben, kezében kereszttel, levett kalappal vezette a népet az utcákön, s a helység végére érvén, beszédeket

tartott a néphez, felszólítván azt, hogy csakis románt válaszson, mert ha ezt teszi, a zsellérek is felszabadúlnak, ellenben, ha magyart választanak, a volt jobbágyok újra mindazokká lesznek (!). A választáshoz templomi lobogókkal vezették a népet. Magok a jobb érzelmű papok is meg valának félemlítve, ki levén mondva, hogy hivatalukat vesztenedik, ha a nagy-szebeni román comitè kimutatott emberére nem szavaztatják a népet; ezért egy részök vakbuzgóságból, mások kötelességből és félelemből gépies engedelmességre inték a népet, figyelemztetvén, hogy különben e világon jobbágyok, túl pedig elátkozottak leendenek. Belső-Szolnok megyében jun. 27-én a papok a templomokban harmadizig terjedő átok (forisenie) alatt megbagyták a népnek, hogy magyart ne válaszson, mert úgy ismét robotra jut, a curialistákat csak a román követ szabadítja fel, a 400 éves rabszolgaságból csak ez országgyűlés által szabadúlhatnak fel, s ha nem románt választanak, véráradást követnek el.

Junius 29-én ugyanott a templomokban intették a népet, ne tartson a magyarokkal, mert nem azok adták a szabadságot; „a ki nem az általok kijelöltet választja, nyomorékká lesz, megvakul, megsántul, megsiketül, gyermekei szerencsétlenek lesznek, marháiból, vagyonából kipusztul, végre pokolban tüzes üstökben szarvas ördögök főzik!“ Azt a hírt is terjesztették, hogy a mely papnak hívei magyarra szavaznak, azt megberetváltják, hivatalát elveszti. Alparéten, Bethlenben a választás előtt megszentelték a papok a népet, ugyanott július 2-án vallási szertartásokkal fanatizálták s egyházi átkot mondtak mindazokra, kik nem románt választanak. Kolos megyében a román és magyar köznépet ingerelték a birtokosság ellen, a mely 1848-ban oly önzéstelen önfeláldozással szabadította fel az úrbéres osztályt. Egyik helységben az isteni tisztelet után következő commentárral lön az ismert érseki körlevél kihirdetve: „a kinek élete drága, az a követválasztásban vegyen részt. Gyűljetek össze az országúti fogadónál zászlóval és zenével; 400 éven át szolgák voltatok, a hétnek hat napján a magyarok borodájában dolgoztatok, vasárnap rovással kezetekben töltöttétek el a napot a magyar úr udvarában. Ez így többé nem lesz,

de csak úgy, ha a magyarokkal, a kik ős ellen-ségeink, ki nem békülünk.“ Sőt azt a hírt is terjesztették, hogy a magyarok a román papok életére törnek s aligha a választások alatt valamelyik halálát nem okozzák. Czoldon, Babon, Kökényesen s több helységeken a magyar köznépet is a szolgaság visszaállításával rémitették, hozzáadván, hogy ha romáura szavaznak a havasi faanyagokat is olcsóbban fogják kapni; a zsolokiakat azzal ijesztgették, hogy ha magyart választanak elvesztik erdőpénzüket s minden szabadságokat, mitől csak román követ mentheti meg őket. Almáson, Gyálaban, Pusztakamaráson a választás színhelyén felsőbb parancsossal nógatták, átokkal fenyegették a népet. Tordamegyében, Egerhegyen a választók június 26-án a mezőn táboroztak, itt izgató beszédek tartattak, megbagyták: magyarral szóba ne álljanak, attól kenyeret vagy vizet el ne fogadjanak; ez volt a napali utasítás, éjjel künn a táborban őrizték az elkábitott szegény népet.

Botházán július 10-én így szólt egy megyei hivatalnok a papsághoz és néphez: „Testvérek: 400 éve, hogy a magyar bennünket nyelvünkötől és vallásunktól megfosztott (!), s a leggyalázatosabb rabszolgaságban tartott; — — — — nagyon kell a románoknak arra ügyelni, hogy oly egyéneket válasszanak, kik a magyarokat lélek-ből gyűlölik, mert csak ezek képesek a románokat pártolni s megakadályozni, hogy a robot ismét vissza ne állíttassék; a román követ ki fogja eszközölni, hogy a haza minden lakosa anyagilag és szellemileg egyenlő legyen (?!), a ki másként cselekszik, az hazaáruló!“ Egy más szónok azzal biztatta a románokat, hogy ha a tegnapi jelöltet választják, a curialisták felszabadulnak, sehol sem lesz commassatio, a hol pedig a tagosítás és határszabályozás már megtörtént, ott is meg fog semmisíttetni. A papok azzal is fenyegették a népet, hogy a ki nem ama jelöltre szavaz, annak gyermekét meg nem keresztelik, s ha ő meghalna, el nem temetik stb. E beszédek hatása volt, hogy Méhesen a curialisták a szolgálatot megtagadták, Velkéren a commassatiót megakasztották, úgy hogy a csendőrségnek kelle föllépni, hogy a munkálatok félbe ne maradjanak. —

De így folyt az izgatás országszerte s a féktelenkedésre biztatott nép nem várhatván a földesúri fekvőségek kiosztását, számos helyeken kezdé az allodialis erdőket, réteket, vetéseket pusztítani, csak hogy a terményeknek senki se vehesse hasznát, — sőt a zalathnai fiscusi uradalomban annyira elharapózott a rendbontás, hogy katonaságnak kelle a csendet ismét helyreállítani *). Magánál a szavazásnál pedig, csak hogy a román választók többségben lehessenek, szavaztattak olyan egyéneket is, a kik birtokukat rég eladták; azután bár a 8 ftrtos adójú telek már 5. — 6. kézen volt, minden részlet-tulajdonost egyenként szavaztatták; a bűnvádi kereset alatt állókat sem tiltották el a szavazat-ládától, — de sőt a már elhaltak helyett is másnevű egyéneket szerepeltettek. A választó rendelet kulesának „h e l y e s“ voltát bizonyítá a meghívott néptömeg politikai érettségének teljes hiánya, lehető legalsóbb foka, mert a kijelölt követeket névről sem ismerték a választók, sőt folytonos oktatás daczára sem voltak képesek az így kijelöltek neveit betanúlni, úgy hogy a szavazásnál e részben a legérdekesebb episodok fordultak elő, miről az akkori választási jegyzőkönyvek tanúskodnak.

VIII. A TARTOMÁNYI GYŰLÉS TAGJAI.

Az ideiglenes alapszabályok értelmében az „országgyűlés“nek 125 képviselőből és 40 regalistából kell vala állania. Ha egy futó pillantást vetünk a választás eredményére, kiderül, hogy a 125 követből: 24 magyar, és 20 székely követ került ki a választási urnából; a magyar értelmiséget, vagyont, ipart, nagy- és kis földbirtokot összesen 44 követ képviselte. Ellenben a halatlanul leszállított census stb. stb., 48 román követet eredményezett, a kiből 35 azon nyolec magyar megyére és vidékre esett, hol a földbirtok két harmadát a kisebb magyar volt kiváltságos osztály, főleg pedig a magyar nagy birtokosság bírja; ennek daczára e hatóságokban a nagy-birtokosok közül e g y követ — a számos kis-birtokosság közül pedig egy sem választott, — a 35 román követ kizárólag a volt román úrbéreseket képviselte, mert csakis ezek által választatott. — A szászok minden tekintetben

*) Mindezekre nézve lásd az 1863-ki hírlapokat.

legjobban gondoskodtak magokról, kitetszik onnan is, hogy jól lehet Erdély a partium bekebelezése után 954 □ mérföldre csökkent területéből, illetőleg a 145 □ mérföldet tevő Királyföldből csak 70 □ mérföldet, következőleg annak csak $13\frac{44}{70}$ részét bírják, magoknak 33 követet eszközöltek, tehát az egész képviselet $3\frac{26}{33}$ -ad részét. A királyi hivatalosak kinevezésénél is a szász burocratiának jutott az oroszlan rész, a kinevezett 37 királyi hivatalosból volt 13 magyar, 11 szász, 11 román és két vegyes nemzetiségű. — Minő független állással bírtak ez vagy amaz nemzetiség képviselői és regalistái, kiténik, ha felemlítjük, hogy a megválasztott 44 magyar képviselőből csak 5 viselt hivatal s ezek is az alkotmányhű közvélemény irányához ragaszkodtak, a többi mind független birtokos volt — mindnyájan a haza ügyét szolgálui készek.

A 13 magyar és székely kir. hivatalos között is csak 4 hivatalnokot találunk, ezek közül három lépett be a tartományi gyűlésbe, a negyedik nem független egyén nem jelent meg, mintán már tagja volt a reichsrath felső-házának. A 33 szász képviselő közt volt: 22 hivatalnok a Bach-korszakból, 4 pap és 3 tanár, 2 hírlap-szerkesztő, — egyik a félhivatalos „Hermanstädter Zeitung“-ot, másik az utóbbi időben centralista zászló alá állt „Kronstädter Zeitung“-ot vezette, — 1 ügyvéd, 1 ipar- és kereskedelmi kamarai elnök. Így a 11 szász regalista közt is volt: 6 hivatalnok, 2 pap, 1 orvos, 1 régebbi hivatalnok, 1 takarékpénztári igazgató, ki egykor szintén hivatalnok volt. A szászokat tehát 28, illetőleg 30 hivatalnok és 9 pap és tanár, következőleg a burocratia és hierarchia képviselte, alig volt köztük 3 független állású egyén. A 48 román képviselő közt volt: 36 hivatalnok, 9 pap, 3 ügyvéd. A 11 román regalistából ismét 4 hivatalnok, 4 pap, 1 gyár-, 1 iskola-igazgató, végre 1 kereskedő. A román országgyűlési tagok tehát szintén a Bach-féle burocratiából és papságból kerültek ki. — Azon gyűlésben tehát, mely a magyar és székely képviselők be nem lépése után, — a magyarok rovatába utólag kinevezett és be is lépett három regalistát beszámítva — 103, illetőleg 106 taggal megalakult — 165 tagnak kell vala jelen lennie — s magát egész Erdély képviseletének proclamálta, az octoberi diplomát és februári patenst szintén egész Erdély nevében elfogadta és beczik-

kelyezte s 26 reichsrathot, ismét egész Erdély nevében, Bécsbe küldött: hatva kilencz kormányhivatalnok képezte a többséget. Űlt még e gyűlésben 19, illetőleg 21 pap, és alig 9—10 féligmeddig független állású magánzó.

Ha számba vesszük, hogy a kormány a jelenleg octroyált alapszabályokban kimondotta volt, hogy az „országgyűlést“ az érdek-képviseletre fekteti, — vajjon hogyan felelt meg az eredmény ez alapelvnek?!

A nagy-birtok, de sőt a kisebb volt kiváltságos osztály sem volt képviselve a magyar vármegyékben; hogy a magyar követek sorában megyei nagy birtokosok neveivel találkozánk, a magyar városi polgárság rokonszenvének és bizalmának köszönhető. A Királyföldön bár a polgári és iparos osztály van túlsúlyban, ez sem volt képviselve; mert 23 hivatalnok, 9 pap és tanár, meg két hírlapszerkesztő csak nem képviselte az ipart, ennek képviselőjéül az egyetlen M a a g e r Károly, brassói iparkamarai elnök fogadható el. A vármegyékben tehát ép úgy, mint Királyföldön általán véve csak főleg a földész osztály által megválasztott bureaucratia volt képviselve. A székely földön és magyar városokban ellenben s a magyar képviselői karban egyáltalában a társadalom minden osztálya, minden árnyalata méltánylásra talált. Nemzetiségi tekintetben a választott követeket s kinevezett kir. hivatalosokat összevéve: 57 képviseli a magyar, 59 illetőleg 61 a román és 44 a szász elemet.

Igaz, hogy csak ily szabályok alapján, ennyi és ilyenmü mesterfogásokkal, izgatásokkal sikerülhetett, ha csak ugyan sikerült, Erdélynek a reichsrathba bevitele; csak így lehetett a februári patentet elfogadni nem akaró alkotmányos elemet, kiválóan pedig a magyar birtokosságot a megyékben a követek sorából kirekeszteni; csak így lehetett szinteg igazolni a centralisták amaz alaptalan állítását, hogy az erdélyi részek többsége pártolja, sőt óhajtja az érintett februári alkotmányt.

IX. A MAGYAR KÉPVISELŐK MAGATARTÁSA.

A magyar és székely képviselők és királyi hivatalosak, előleges megállapodás folytán, a gyűlés megnyitását megelőző július 14-ke délelőttjén érkeztek meg N.-Szebenbe, délben az addig meg-

választottak csaknem mindnyájan együttvoltak. Délután apróbb csoportokban tisztelkedtek az országgyűlési teljhatalmú királyi biztosnál. A tisztelkedés után tanácskozássra gyűltek össze, mely tanácskozásban egyelőre csak annyi határozatott, hogy a megnyitásra nem jelennek meg, előbb megkivánván ismerkedni politikai ellenvéleményeseik nézeteivel, bárha már akkor világosan állt előttök azoknak a hatalom élén álló kormányférfiakkal való viszonyuk. Megkezdődött a túlsó részen álló tekintélyesebb férfiakkal a magán értekezés. A szászok ösztönözték irányadó férfiainkat a belépésre, igérvén, hogy mindenben velők szavaznak, a birodalmi tanács kérdését kivéve, a melybe nekik be kell menniök. A románok is biztosítottak, hogy ők is velünk szavaznak, de a birodalmi tanácsba ők is elmennek. A végeredmény az volt, hogy a szászok szívesen szavaztak volna velünk a románok ellen, a románok meg a szászok ellen, kinek-kinek érdeke szerint, de a haza közös alkotmányának megvédésére senki sem ajánkozott. Julius 15 én a gyűlés megnyílt s az ideiglenes elnök bemutatása után 88 tag, köztük két magyar nem követ, de hivatalnok és regalista, letette az esküt az oetroyált rendszabályokra, melyet a magyar követek, mint alkotmányhü meggyőződésökkel nem egyezőt, letenni semmi áron sem akartak. Az első nap határozata tehát teljesen igazolva volt: ha bemennek, a fogadás letétele előtt meg sem szólalhatnak; az alkotmány ellen elkövetett sérelmeket elő nem sorolhatják; megliusult tehát azon föltevés, mintha egy alkotmányszerű feliratot akár csak indítványozhattak s még kevésbbé, mintha annak támogatását eszközölhették volna. A gyűlésben az ellenzéknek még csak halvány színe sem mutatkozott, az esküt letenni senki sem vonakodott. Eljött július 16-ka, az ünnepélyes megnyitás napja is. Az azt megelőzőtt magyar értekezletben ismét csak az volt a határozat „m a s e m m e g y ű n k b e.” Sőt a míg a „Római császár“ ezimű vendéglő nagy termében a megnyitási ünnepély folyt, a magyarok is együttvoltak saját helyiségökben. E nap még nagyobb igazságot szolgáltatott a magyar alkotmányos programmnak. A királyi biztos megnyitván a gyűlést, felolvastatá az azon évi június 15 én kelt leiratot*), mely az 1691: dec. 4-ki Lipót-hitlevelet, azon két oldalú állam-szerződést, melynek alapján a felséges Habsburg

*) Lásd az 1863. tartományi gyűlési irománykönyv 2-9 lapját.

Lothringeni uralkodóház, mint magyar királyi család, az erdélyi részeket bírja, egyoldalúlag félreteszi; az 1848-ban törvényesen meghatározott unio t teljes törvényerővel soha létre nem jöttek nyilatkoztatja, a gyűlést az 1860. october 20-ki diploma és 1861. febr. 26 ki patens beczikkelyezésére s a 11 pontból álló királyi előterjesztések tárgyalására hívja fel. Ez okmány egy példánya, még mielőtt az illető nyomtatványok a követek közt kiosztattak volna, a magyar conferentia helyiségébe is eljutott s ott felolvasatván, ha ugyan lett volna is, minden tévovázást megszüntet vala; a kik addig az „országgyűlésbe“ helézés helytelen voltát még be nem vallották volt, kijelenték, hogy „így már teljes lehetetlen.“ A hazai alkotmány visszaszerzése érdekében e szerint egyetlen sikert ígérő lépést sem lehetett tenni, részint a kormány makacssága, részint az irányában lekötelezett hivatalnokokból és papokból álló gyűlési tagok obligat alárendeltsége miatt; másfelől egy hajóba ülni velök, belépni e gyűlésbe, melyben csak hét saját lábán álló tag volt és saját jelenlétünk által alkotmányos formát adni oly határozatoknak, melyeknek ha önhatalmú rendeletek képében adatnak ki, kényszerűségből ugyan, engedelmesskedni lehet, de a melyek önkéntes elfogadásától az alkotmányos érzület visszariad, erkölcsi lehetlenség, a haza alkotmányán elkövetett sérelem lett volna az. A határozat tehát végleg meg lön állapítva. Nem maradt egyéb hátra, mint az utolsó értekezletben egy a jul. 16-án kiküldött bizottmány által szerkesztett, s érett megfontolás után elfogadott, emlékiratban megállapodni s azt a nemzet jövődöbeli jogvédelméül minden képviselőtől és királyi hivatalostól aláírva az illető magas helyre juttatni. Ez iromány a királyi biztos által a trón elébe juttatás végett el nem fogadtatván, annak a fejedelem elébe fölvillele végett három tagú küldöttség lön kinevezve: Haynald Lajos püspök, b. Kemény Ferencz és gr. Mikó Imre személyökben; magok a követek és királyi hivatalosak, a tartománygyűlés elnökéhez beadott együttes nyilatkozatukban be nem lépésök indokait következőkben fejték fel: Elismerik az „országgyűlésre“ bízott kérdések fontosságát, melyek közt „különös figyelmet érdemelnek azok, a melyek az ország különböző nemzetiségeinek a haza és egymás iránt való viszonyainak megállapítását tárgyazzák. Öszintén óhajtják, hogy a hazánkban levő minden nemzetiség, és ezek között a románoknak is, nemzeti, vallásos és egyéni egyenjogúsága kimon-

dassék és biztosítottassék. Hogy ez a haza egységének és fensőbbségének lelkiismeretes fentartásával, törvényes úton megtörténjék“, hogy az egyetértés helyreálljon, a közboldogság előmozdítottassék. De mindezt a haza alkotmányos szabadságának feláldozása nélkül akarják és hiszik lehetségesnek, sőt csakis annak alapján vélik eszközölhetőnek, csak így lehetend a nagyfontosságú nemzetiségi kérdést megoldani, biztosítani. Elismerik, hogy az alkotmány korszerű javításokat kíván; de ez csak törvényes úton, magának a századok folytán alakult alkotmánynak megrendítése nélkül kell hogy történjék, mert ez minden szabad állam nélkülözhetlen biztosítéka, csak erre lehet fektetni „az alkotmányos szabadság, a nemzeti, vallásos és egyéni jogegyenlőség építményét.“ Csak ily útoni megoldást tartanak jogosnak, ildomosnak és üdvösnek, más alapon egyik félnek sem áll jogában ezt tenni. Vétenének tehát a haza alkotmánya és törvényei ellen, ha oly „országgyűlés“ ben foglalnának helyet, mely alkotmányunk tetemes sérelmével jött létre, melyről a haza képviselétével felruházott hatóságok, testületek ily értelemben már nyilatkoztak; az alkotmányos szabadság megsértését tetéznék, ha a szőnyegen álló nagyfontosságú kérdések olyszerű megoldásába vennének részt, a mely fennebb indokolt meggyőződésükkel homlokegyenest ellenkezik. Végül kéri az országgyűlési elnököt „méltóztassék e nyilatkozatukat, mint az „országgyűlés“ -ről való elmaradásuk indokait maga valóságában az országgyűlés tudomására juttatni.“ — E nyilatkozat kézbesítése után követek és királyi hivatalosak búcsút vettek a királyi biztos-tól s csaknem ugyanazon perczen csendben hagyták oda Nagy Szebent. Otthon választóik néma helyeslése fogadta, mert az tin-nepélyes tüntetések el valának tiltva, de határozott kifejezést nyert e helyeslés a másod ízben próbált választásoknál, midőn a be nem lépők mindnyájan ismét megválasztattak. — H a y n a l d köztisztjeletben álló pütspökiük a Bécsbe meneteltől táviratilag el-tiltatván s különben is komolyan megbetegedvén, itthon maradt, a más két küldött azonban engedélyt nyert a fölmenetelre. A cen-tralista miniszterium értelmében működő udvari kanczellár kies-zközölte, hogy ő felsége által elfogadtattak, de nem mint küldött-ség, hanem külön-külön mint magán személyek, s magára az em-lékiratra, a kiadott rendeletekre utaló tagadó válasz érkezett.

X. A TARTOMÁNYI GYÜLÉS TÁRGYALÁSAI.

Mellözöm a követek igazolása körül követett eljárást, mely-nélfogva a határtalan választási kihágások daczára 91 követ egy napon, egyetlen ülésben igazolva lön; elhallgatom a tanácskozást ólom-súlylyal akadályozó háromnyelvűség kirívó episodjait, hisz később a gyűlés maga nem egyszer tanújelét adta, hogy annak czélszerűtlen voltát átlátta; sőt még azon türelmetlen fogadtatásra sem akarok nagy súlyt fektetni, melyben a tisztelt testület a magyar képviselőknek és királyi hivatalosoknak az elnökséghez beadott s felolvasatni sem engedett nyilatkozatát részesítette, de sőt némelyek még a megtörtént tényt, hogy egy nyilatkozat valóban beadott, a jegyzőkönyvben megemlíteni sem voltak hajlandók; félték a hazafiság, alkotmányosság és testvériség igaz szavának meghallgatásától, míg önmaguk naphosszant recrimináltak; nem akarták hogy nyoma legyen annak, miszerint a magyar és székely elem a valódi alkotmányosság, a testvér nemzetiségek egyenjogúsága érdekében nyomatékosan szólalt fel s egyúttal a törvénytelen kísérletek ellen hangosan tiltakozott. Ellenben azon rendeletet, mely a népszerű püspök H a y n a l d Lajost királyi hivatalosi és kormányzéki tanácsosi minőségétől megfosztá, hangos éljenzéssel fogadták. Újabban igazolták tehát az alkotmányos párt lépését, hogy t. i. ez a nagy szebeni gyűlésbe lépni vonakodott. Az aprólékosabb formaságokat mellözve, csak azt veszem szemügyre, mit tett a gyűlés a legfontosabb államjogi elv lényegére, az alkotmányosság alap-föltételére nézve.

Több mint másfél századig képezte a II. Lipót által 1691: dec. 4-én kiadott hitlevél Erdély magna chartáját. E k é t o l d a l ú s z e r z ő d é s, bárha azt az 1848-ki unio-törvény mintegy törvényes úton kelt utánpótlásként módosította is, a mennyiben az erdélyi részeket kötelességszerűen az anyaországba visszakebelezte, mindazáltal az nem csak önmagáért, nem csak elvileg, mint olyan, kiváló becses bir, hanem azért is, mert ez országrész jogainak eddigi biztosításán kívül, ez az egyedüli alapkő, melyen az uralkodóháznak, mint magyar királycsaládnak, örökösödési joga a Királyhágon túl alapszik. Midőn a nevezetes királyi leirat maga elismeri a hitlevél államjogi fontosságát: mit várhatott volna mindenki egyebet, mint hogy a „m a g a s h á z“, ha már az 1848-ki törvénye-

ket ignorálni akarja, legalább sajnálatát fejezendi ki azon szándék irányában, mely szerint ugyane leirat, amaz elismerés daczára, annak megsemmisítését s egy más diplomának kiadását igéri. A válaszfelirat e helyett örvend a pusztá igéretnek, nem kívánja az új diplomát előre megtekinteni milyen, nem vesz tudomást tartalmáról, nem kívánja tárgyalni, megállapítani és szentesíttetni, sőt még csak annyit sem kér, hogy a Lipót-féle hitlevél azon pontjai, melyek újabb törvények által változást nem szenvedtek, az új diplomába fölvétessenek s újból megerősíttessenek. És ezt azon gyűlés mulasztotta el, sőt mellőzte szándokosan, mely Erdély alkotmányos a u t o n o m i á j a előharcosának vallá magát. Pedig akadt egyetlen, mélyebben látó eszű tag, M a a g e r, ki ezt eszökre adta, azonban senki sem találkozott, ki az ő mérsékelt ellenzéki indítványát, mely különben a loyaltás lehető határai között mozgott, csak egyetlen szóval is támogassa, miután azon egy tag, a ki azt tette volna, átlátván, mennyire korlátoztatik a szabadszólás joga, még a felirati vita kezdetén kilépett. A brassói fiatal követ B r e n n e n b e r g Ferencz volt ez az egyetlen alkotmánytű szász képviselő. És valóban a nevezett válaszfeliratban *) a gyűlés az önállóságnak legparányibb tanújelét sem adta; lehetlen egyazon okmányban együtt s egyszerre egymással ellenkezőbb dolgokat, üresebb szavakat, törvényt és rendeletet, jogot és octroyt egybekeverni; de sőt, sürgősségi indítványt fogadván el, még az ügyrendtartásban megszabott tanácskozási határidőt is megrövidítették, csakhogy Schmerling állam-miniszter öszpontosítási célzatait annál hamarabb elfogadhassák.

Első ügynevezett törvényezikk a román nemzetnek, mint negyedik erdélyi rendi nemzetnek s a görög-egyesült és görög-keleti hitű vallásoknak ötödik és hatodik vallásnak beczikkelyezése **). A magyar napi sajtó évek óta fejtegeti, hogy ma már Európaszerte az általános egyéni szabadság korszakában élünk, melyet azért üdvözölt nagyszerű vívmányként, mert általánossága, és semmi kivételt nem engedő rendelkezése által a legkisebb nemzetiség minden egyes tagjára egyaránt kiterjed—s miután az 1848-ki törvények a törvény előtti egyenlőséggel közteherviseléssel s álta-

*) 1863. tartománygyűlési irománykönyv 49 - 66. lap.

**) Ugyanott irománykönyv 8, 45, 46, 67—71, 74 - 76. lap.

lános hivatalképességgel egyetemben e nagy elvnek gyakorlati érvényt adtak, — ma már a rendi nemzetekhez, a régi kiváltságokhoz visszatérni nem lehet. Ha azonban a románok magokat megnyugtanni kívánják, nincs és soha sem is volt ellenükre, hogy azt ildomos s alkotmányosan törvényes úton eszközöljék, mihez minden lehető készségünket mindenha fel is ajánljuk. De ha a román hivatali kar valóban nem csak saját előnyét, hanem nemzete valóságos érdekét akarta szem előtt tartani, nem kell vala megfélemlenie arról, hogy e bezikkelyezés potom ár akart lenni, —valamint hogy valóban az is volt—a birodalmi tanácsba menetelőkért. Ha az akkor még áttörhetlen phalanxot képező román többség — mely a százokat csaknem kétségbe ejté — az „elnyomott nemzet” hangján annyit emlegette a rajta elkövetett méltatlanságot, saját hatalomra jutásának első percében s első — állítólagos — törvényhozási cselekményképen nem kell vala oly „törvény” formulázni, a mely, a mai joggyenlőség korszakában, a többi apróbb nemzetiségek szintén méltányos követelését mellőzi, kizárván azokat a hivatalokban részesedésből. De ha a tartományi gyűlés román tagjai mindezeket szem elől tévesztették, a kormány hű maradt önmagához, midőn az e törvényezikket módosító leiratában az autonomicus egyházak iskola-ügyekbeni szabad rendelkezési jogának kitörlését, többekkel együtt, csupán szerkezeti módosítványnak nevezte, s az illető tartománygyűlés bizottmánya is kevés belátást tanúsított, midőn e változtatásokat csekély fontosságúaknak nevezte.

A nyelvek használatát a közhivatali közlekedésben illető m á s o d i k törvényezikkről*) sem mondhatunk kedvezőbb vélelmenyt. Nem volt és nem is lehet e mőnél zavarosabb és hiányosabb elmeszülleményt képzelni. Mennyi ismétlés, mily zűrzavar és homály, minő gyakorlatilag soha sem alkalmazható, a közigazgatás gyors menetének tökéletes megakasztása, az igazságszolgáltatás teljes összebonyolítása nélkül meg sem gondolható paradoxonai a nyelvi joggyenlőségnek. S vajjon törvényhozási nagykorúságot mutatott-e a nagy-szebeni gyűlés, midőn a hivatalos nyelv fontos kérdésének legfőbb ágaiban a kormány intézkedéseknek szabad kezét hagytak fenn s ismét szó nélkül hajoltak meg

*) 1863. tartománygyűlési irománykönyv 8, 46—49, 76—88. lap.

a kormány ebbeli törvényjavaslatában kifejezett akarata, a szembe-
tűnőleg egyoldalú és gyarkorlatiatlan elvek előtt.

Azonban az october 20-ki és február 26 ki patensek rögtön-
zött és minden előleges kikötés vagy fentartás nélküli elfogadása
s becikkelyezése, mindent felülmúl. Ez megérdemli, hogy történe-
tét kissé tüzetesebben elmondjam.

A magyar képviselők és királyi hivatalosak kimaradása foly-
tán szükségkép sajátos viszonynak kelle kifejlődni a tartomány-
gyűlésbe belépett két nemzetiség között. Miután többnyire mind-
nyájan lekötözött hivatalnokok valának, volt ugyan egy közös
kapocs, mely őket összetartotta: a szász burocraták azonban a
tulzó centralista párthoz tartozván, sokkal nagyobb mohósággal
űzték az össz-állami politikát és messzebb kívántak menni, mint a
román hivatalnokok, kik, nem mondjuk, hogy messzebbható czélok-
ból, Erdély autonomiáját fentartani kívánták, és mielőtt a nevezett
patenseket becikkelyeznék s a birodalmi tanácsba fölmennének,
szerettek volna minden belügyi kérdést saját nézetök szerint elin-
tézni.

A románok, látva helyzetök előnyét, tömör többséget képez-
vén, még mindig nem késtek azt teljes mértékben felhasználni. Bár-
hova akarak is a szászok csak úgy per tangentem becikkelyezni s
ekként visszavonhatlanul elfogadtatni a februári patenst, mindany-
nyiszor visszazoritották őket, sőt majorizálták a szász kisebbséget
a szász burocratia nagy szomorúságára. Egyik szász képviselő
azon indítványát, hogy a románok negyedik nemzetiségét tárgyzó
törvényzikk egyik §-ba ékeltessék be az is, miszerint a román
nemzet az „össz-állami alkotmány” értelmében czikkelyez-
tetik be, egy előkelő román követ határozottan visszaütésítá. A ro-
mán conferentia kimondá: hogy addig, míg a bárom első királyi
előterjesztés u. m. a román nemzet becikkelyezése, a diplomatai
nyelv elhatározása s a jövőndő erdélyi országgyűlések alapszabá-
lyai megszavazva, szentesítve s kihirdetve nem lesznek, mindaddig
a februári patens el vagy el nem fogadását tárgyalás alá nem ve-
szik, a birodalmi-tanácsba pedig követeket épen nem választanak.
A tartományi gyűlés egyedüli czélja, a reichsrathba való követ kül-
dés e szerint közel állt a megíúsuláshoz.

Azonban közbeszólt az előljárói tekintély, és ime nem sok kel-
lett az alig mutatkozott szilárdnak látszó ellenzék megbontására,

az ellenzéki szónokok elnémitására. Nyolcz, többnyire királyföldi születésű román főbb hivatalnok átment a centralista szászok táborába. Így fordult meg hirtelen a koczka, s az eddigi többség kisebbséggé lön. Most a románok is átlátták saját érdekekben, hogy csak az lehet valóban független, a ki nincs hivatalban; átlátták végre, mily czélszerű lenne, ha többen ülnének amaz „országgyűlési padodokon“ az alkotmányos gondolkozásra, a független románok közül, kiket nem régen renegatoknak gúnyoltak, mivel azok a magyar elemmel fogván kezét, magát a valódi alkotmányos alapot velök közösen védelmezték. Azonban az „országgyűlésben“ hennülök nem hirtak függő állásuk nyügeihöl kivergödni, sőt annyira erélyt veszettek, hogy az egyetlen román képviselőt, ki hátorságot vett vala magának arra, hogy a patensek rögtönzött becikkelyezésének következményei iránt aggodalmát fejezze ki, magára hagyták, nem csak, de „jóemberei“ és előljárói által később oda hatottak, hogy a tárgy további megpendítésétől elállásra hirtak. Már a nyelvre vonatkozó második, úgynevezett törvényjavaslat második felét a szász román coalitio szavazta meg; de még inkább nyilvánult e szövetség súlya a következő tanácskozmányokban.

Megérkezett a gyűlés válaszfeliratára az 1863. sept. 5-ki királyi leirat*), melyben az előbbi okmányban az octoberi és februári patensek becikkelyezése iránt adott ígéret azonnali beváltása kívántatott. E felsőbb rendelet élénk vitákra szolgáltatott alkalmat, különösen a románok conferentiájában.

A september 30-ki ülésben midőn, a mondott leirat felolvasása után h. Siaguna a nevezett patensek becikkelyezését mindemellet indítványozta**), meglátszott a román tagokon a meglepetés, de egy hang sem mert az indítvány ellen felszólalni; elmaradtak a szokott támogatási formaságok, senki sem kívánta a tett indítványt szabályszerűen írásba headatni, avagy érett megfontolás végett bizottmányhoz útasittatni, egy óránál rövidebb idő alatt be volt a két patens czikkelyezve***) , mit sem vesződve azzal, hogyan férnek meg azok együtt, sőt mi hatással lesz a február 26-ki

*) 1863. tartománygyűlési irománykönyv 79—92. l.

**) 1863. gyors-írói napló 497—498. l.

*) 1863. tartománygyűlési irománykönyv 88—102. l.

a románok által annyit emlegetett, de illetékes helyen soha sem védelmezett erdélyi törvényes autonómiára.

Ámde a kormány maga sem ragaszkodott az általa csak imént kiadott rendeletek egyes §-aihoz, s daczára annak, hogy a június 15-ki leiratban *) Erdélynek a birodalmi tanácsban leendő képviseltetéséről szóló negyedik királyi előterjesztést a gyűlés elhatározása alá bocsátotta, s az által önmaga kimondta volt, mikép csak az ezen tartományi gyűlés által, a negyedik királyi előterjesztés alapján, szervezendő jövő erdélyi tartománygyűlés lesz illetékes Erdélynek a birodalmi tanácsban leendő képviseltetésére, beküldé a szeptember 27-ki leiratot**), mely a birodalmi tanácsosoknak az általa ezen egy esetre készített szabályzat alapján leendő megválasztását és felküldését parancsolja. Az „országgyűlés“ kötelességszerűleg eleget tön e rendeletnek is.

Azonban mind e gyors és könnyű diadal mellett hova tovább mindinkább nyugtalanítá a centralista kormányt a magyar-székely képviselők folytonos és következetes elmaradása. Mintán tehát a magyar és székely választók, az új választásokat elrendelő július 30-ki leirat következtében ismét az előbbi képviselőket választották, s így ezek maguktartását nyilvános tény által helyeselték, az így megválasztottak, önmeggyőződésükön kívül főleg választóik akaratát tartván szem előtt, a szebeni gyűlés számukra fentartott padjait kötelességszerűleg ismét üresen hagyták, így akarván magokat továbbra is polgártársaik bizalmára érdemesíteni, s a haza és alkotmány iránti honfíui szoros kötelmeiknek eleget tenni.

Ezalatt az erdélyi udv. kancellária termeiben arról gondolkoztak, hogyan lehessen oly utakat és módokat feltalálni, melyek által a magyar-székely képviselőket a belépésre lehetne birni, erőltetni. E célra látszott működni, a magyar birtokos osztály tulajdonát nagyon közel érdeklő, eme három indítvány előterjesztése: a) a közlegelők felosztása^{1*)}, b) a székely örökség kisajátítása^{2*)}, c) az erdő szabályozása^{3*)}; mindhármát egy román követ terjeszté elő. Volt még két hasonforrású indítvány egy regalista által fel

*) 1863. tartománygyűlési irománykönyv 2—9. lap.

**) 1863. tartománygyűlési irománykönyv 147—148. lap.

1*) 1863. tartománygyűlési irománykönyv 151—152. lap.

2*) 1863. tartománygyűlési irománykönyv 153—154. lap.

3*) 1863. tartománygyűlési irománykönyv 154—155. lap.

hozva, és pedig *d*) a székely papi kepe megváltása ^{*)}, *e*) az örmény nemzet és vallása beczikkelyezése^{**}). Maga a kormány is terjesztett elő két törvényjavaslatot, egyet a kilencededik királyi előterjesztésre vonatkozólag a még meglevő úrbéri tartozások megváltása tárgyában ^{*)}, egy mást, mely a jun. 15-ki megnyitó királyi leiratban elősorolt tizenegy kir. előterjesztések, hihetőleg a románok autonomius aggodalmai iránti kiméletből nem fordul elő, egy legfőbb törvényszéknek Erdély számára Bécsben leendő felállításáról ^{*)}. Ez indítványok azonban már nem tárgyalathattak, hanem bizottmányokhoz kelle útasíttatniok, minthogy azoknak különben is a következő ülészak érdekében kell vala hatniok. A tartománygyűlés első ülészaka, három havi működés után 1863. october 13-án elnapoltattott.

Az 1864-ki, vagyis a második ülészak szintén a magyar és székely választók megkísértésével kezdődött, el lön rendelve a harmadik választás. De az eredmény a két előbbi választásokéihoz hasonló lett, az alkotmányhoz való ragaszkodás törhetlen erejűnek bizonyult, a törvényes útról egyetlen alkotmányhú magyar és székely választó avagy választott sem kívánt letérni, bár itt ott csábitó hangok hallatszottak s a fenyegetők sem hiányoztak; a czél tehát a kormány részéről nem lön elérve, csak öntekintélyén ejtett újabb csorbát; a m a g y a r birtokosság látta, hogy életbevágó érdekeit kívánják érinteni, de meg nem tántorodott; a s z é k e l y s é g visszatetszéssel fogadta azt, hogy saját belügyeikbe kívántak avatkozni, m i n d k e t t ő előtt eltörpült a magán érdek, szemben a haza közérdekével. De sőt a becsületes ö r m é n y nemzet is elfordult kéretlen boldogítóitól, a kik őt a magyar nemzet kebeléről leszakítani törekedtek, — s így a tartománygyűlésben a magyar képviselőknek szánt padok harmadszor is üresen maradtak.

Az ülészak hét havi szünet után, május 23-án, 72 tag jelenlétében, és így sokkal kevesebb részvét mellett, mint a múlt évben, megnyílt. A tanácskozás legelső tárgyai több tag szabadság kérése; különösen a két román egyházfő nem volt jelen; névsze-

^{*)} 1863. tartománygyűlési irománykönyv 82—83. lap.

^{**}) 1863. tartománygyűlési irománykönyv 175—177. lap.

^{*)} 1863. tartománygyűlési irománykönyv 167—171. lap.

^{*)} 1863. tartománygyűlési irománykönyv 181—184. lap.

rint Siaguna püspök, kinek a múlt ülészak eredményeinek kivívásában legnagyobb része volt, mindjárt 3 havi szabadságot kért. Általában mindkét fél — szászok és románok — előbbkelő férfiai távol maradtak s így a hangulat lehető nyomasztó volt. Ugyanez ülésben olvastaték fel a hozott nyelvtörvényt előlegesen megerősítő s az illető törvényezikk szentesítés végetti felküldését megrendelő 1863. nov. 21-én kelt királyi leirat. A szász képviselők hallgatva fogadják, a románok megéjlenezik. A május 25-ki második ülésben ismét több szabadság kérés jött szőnyegre s a ház a feloszlástól félelem miatt némelyikét meg is tagadta, különösen a románok mentől kevesebb tagtársuknak valának hajlandók a távollehetési engedélyt megadni, mert tudták, hogy a legközelebbi napokban egész többségükre leend szükségök.

Valamint a múlt ülészak két legfőbb tárgyát a patensek becikkelyezése és a nyelvtörvény képezték, úgy ezen újonnan megnyílt tanácskozási folyamat is különösen két nagyobb ügy tárgyalása jellemezte: egyik az Erdély részére Bécsben felállítandó legfőbb törvényszék; ugyanis miután a patensek már becikkelyezve s a reichsrathbeli padok is elfoglalva valának, a centralista kormány czéljait tovább rejtegetni nem tartotta szükségesnek; — a másik: az erdélyi vasút, melylyel, míg egyfelől az anyagi kérdésekből politikai tökecsinálás művelését folytatva, a magyarságra akartak nyomást gyakorolni, másfelől a szászok, különösen Nagy-Szeben centralistius magatartását kívánták jutalmazni. Az elnök még a május 25-ki ülésben kitézte volt tárgyalásra a legfőbb törvényszék ügyét. Az ülés előtt már híre járt, hogy a szászok ki fognak lépni a gyűlésből, ha a románok által leszavaztatnak, különösen ha a román bizottmányi többség által készített ebbeli bizottmányi javaslat azon ajánlata, hogy a törvényhozás útjának kikerülésével csak imént megszerzett szász főtörvényszék eltöröltesék — elfogadtatnék. Azonban ez ügy még nem jött szőnyegre, egyelőre át kelle engednie a tért a vasút-kérdésnek, melyet M a a g e r brassói követ hozott szóba; nehezen tudta indítványa támogatására az alapszabályokban előirt tiz aláíró tagot összeszerezni, mert híre járt, hogy az arad-verestoronyi vasútvonal érdekében a szerződés a pénzügy-miniszterium és a bécsi hitel-intézet között már létre jött, s az engedély megnyerése végett már be is van nyújtva a felségnek; — másfelől a szász nemzeti ispán is megtiltotta a

szász nemzetbeli követeknek az aláírást, azon ürügy alatt, mert ez indítvány nem terjesztetett a szász nemzeti egyetem jóváhagyása alá. Azonban bebizonyult, hogy a szerződés megkötésének híre hírlapi kacsa volt, az még csak küszöbön állt, és így miután Maager indítványát a többség izléséhez alkalmazta, és azt csak egészen általánosságban tartva, sem a nagyváradi-kolozvári, sem az arad-szebeni mellett nem szólt határozottan, hanem azt kívánta csupán, hogy: kéressék meg a kormány, miszerint az oláhországi kormány nyal oly csatlakozási pont felett egyezkedjék, a mely egész Erdély érdekével összhangzásban van, s csak úgy mellékesen mondja ki, hogy ha ez egyetemes érdek számba vétetik, Brassót kikerülni lehetetlen; végre sikerült tízen négy aláírótt szereznie, a kik egyébiránt mégis mindesak a brassói vonal pártolóiból teltek ki, ú. m. 12 szász, 2 román és egy magyar. A sürgösségi indítvány e szerint beadatott, és Obe rt (medgyesi követ) indítványára, a kinyomatás mellőzésével, az elnök fölkéretett, tűzze ki e tárgyat a legközelebbi ülésben napi-rendre. A vita heves volt, az indítvány mellett a brassói vonal barátai szóltak, az arad-szebeni védői ellenezték; végre azzal győzött az indítványozó, hogy a gyűlést arra emlékeztesse, hogyan mellőzte volt az ügyrendtartást a múlt évben Siaguna püspök, midőn a patensek becikkelyezését hevenyészte, mit a gyűlésnek ellenezni akkor nem jutott eszébe. A június 1-jén tartott gyűlésben az elnök csakugyan napi-rendre tűzte a vasút ügyet és Maager engedélyt nyert indítványának indokolására. Másfél óráig tartó alapos beszédében előadta az erdélyi vasút minden phazisait 1847 óta, midőn mint Brassó követe Pozsonyba küldetett volt értekezni a vasúti comitéval, mely épen akkor tanácskozott azon első magyar vasútról, melynek Magyarországot Erdéllyel és a Dunafejedelemségekkel egész a Fekete-tengerig összeköttetésbe kell vala hoznia. Sajnálja, hogy most a kezdeményezés nem a kormánytól ered, s bár Erdély ez ügy körül már sokat áldozott, maig sincs bár egy talpalatnyi vasútja. Hogy ez életszükség, mindenki tudja, látva hogyan szegényül az ország napról napra, az adót már fizetni nem bírja és segélyforrások schol sem mutatkoznak; ámde attól tart, hogy a vasút-kérdés nem fog az ország minden lakóinak érdekében megoldatni. Azután tárgyalja mindazon vasúttervezeteket, melyek 1850 óta a kormány elébe terjesz-

tettek. Kiemeli, hogy az arad-szebeni vonal építésére a tiszai vasúttársaság által 1861. május havában kért engedély által Brassó minden érdekei fenyegetve vannak. Ez idő óta lett a két vonal pártolói közt hevesebb a tusa. 1862-ben a kormány előtt is teljes hitelű *Bischofsheim* és *Hirsch*-ház — melyet maga a belga kormány is ajánlott — benyújtá a nagyvárad-kolosvár-fejérvár-brassói vonal tervezetét; a cs. kir. had-, pénz- és kereskedelmi miniszterium s a magyar udvari kancellária mellette nyilatkoztak. Ennek alapján az építési engedélyért folyamodott a nevezett czég, s mind *Rechberg*, mind *Schmerling* miniszterek biztosíták a belga ház megbízottjait, hogy mindenesetre e vonalé leend az elsőség. Ily biztatás alapján 1863-ban megtétettek az előmunkálatok. E közben az erdélyi követek épen az erdélyi vasútügy tárgyalására sürgettettek a birodalmi-tanácsba menetelre, és mégis az történt, hogy a leMBERG-ESERNOVICZI pályára adott a kormány engedélyt, bár arra nézve még a vonal végpontja sem volt megállapítva. A miniszterium decemberben hozta szőnyegre az erdélyi vasút ügyét, akkor midőn már a reichsrath oszlófélben volt, és így tárgyalásra idő nem maradván, egy bizottmányhoz útasítottat. Mellékesen érintvén a reichsrathi bizottmány egyoldalú tárgyalásait, felhossa, hogy a kormány még csak nem is egyezkedett az oláh kormánynyal a csatlakozási pont fölött. Nyugodni hagyták az erdélyi vasút ügyet 1864. april haváig, ekkor a magyarhoni inséget is segélyül akarták használni, azzal együtt a politikai érdekek megoldásának könnyítésére; az inségeseken segitendők, akarták épittetni az arad szebeni vasútat; de a tárgyalás a hitelintézet és a tiszai vasúttársasággal hosszasan elhúzódott. — Míg tehát itt semmi sem történt, azalatt az oláh kormány megállapítá az építendő vasúthálózat tervét, sőt két angol tökepénzesnek engedélyt is adott az építésre. Ez utóbbi lépés ösztönzi szónokot arra, hogy az erdélyi vasút ügyét sürgősnek mutassa fel, hivatkozva arra, hogy az oláh kormány elhatározta, mikép semmi esetre sem fog vasútat hozni Vöröstoronyhoz, s így e részben hasztalanul akar a kormány nyomást gyakorolni az arad-szebeni vonal engedélyezése által; czélszerűnek tartaná tehát a csatlakozási pont fölött a bukaresti kormánynyal egyezkedni. Beszéde további rendén utal arra, mily nagy fontossággal bír Brassó városa az ipar és kereskedelem, sőt a hadászat szempontjából, — míg másfelől a Vörös-

toronynál eszközendő csatlakozás, a mellett, hogy a legnagyobb technikai nehézségekkel jár, semmivé tenné nem csak Brassó, de az egész Küküllővölgy és az egész Székelyföld oly élénk kereskedelmi közlekedését Oláhországgal; utal arra, hogy ha e kérdést a kormány a 13. §. alapján döntené el, ez által az alkotmányszerű hatáskört mellőzné, sőt azt magát megsértené, s e mellett se Erdélyt meg nem nyugtatná, se a reichsratba bevenni szándékoltakat oda menetelre nem kecsegtetné. Beszédét következő indítvánnyal végzé: „1.) Választassék egy hét tagú bizottmány az egész országgyűlésből. 2.) E bizottmány tegyen ez indítvánnyról három nap alatt jelentést. 3.) E jelentés kinyomatása és kiosztása után azonnal bocsáttassék tárgyalás alá.“ Az arad-szebeni vasút barátaival nagyon fel valának ingerülve, közülök többen, az ügyrend tartással kezdőkben, folyvást rájártak az elnökre, ne engedje oly szabadon szólani Maagert; mert érvei által nagyon találva érezték magokat, egyetlen ellenérvet sem bírtak felhozni; minden mesterkedésük oda látszott irányozva, hogy a dolgot késleltessék, míg ez alatt reájok nézve kedvező fajt accompli jön létre. Végre nagy szótöbbséggel elhatározottak, hogy a június 3 ki közelebbi ülésben 14 tagú bizottmányt választand a teljes gyűlés, annak a munkálat előkészítésére 8 napi határidőt szab, és azt, mihelyt kinyomva leend, azonnal tanácskozás alá veszi. E közben mindkét részen sűrű értekezések tartottak, heves összeszólalkozások folytak a conferentiákban; a szászok főleg a vasút ügyére fordíták minden figyelmüket, míg a műipar ügyeivel keveset törődő románok inkább a legfőbb törvényszék tárgyában igyekvének nemzetbeliöknek többségét összetartani.

Június 3-án került napi rendre a legfőbb törvényszék ügye, a vitatkozás éles, a románok és szászok közti feszültség növekedőben volt. A szászok többnyire a bécsi székhely mellett szavaztak, sőt olyanok sem hiányoztak, a kik az erdélyi osztályt ismét vissza kívánták volna kebelezniz az october előtti bécsi központi semmitő törvényszékbe; a románok ellenben a mellett voltak, hogy a nevezett legfőbb törvényszék igazságszolgáltatási közeg maradjon Erdélyben. Végre sok és hosszas, többnyire személyeskedő beszédek után, négy napi vita folytán s a bizottmány javaslata alapján, a június 8-ki ülésben el lön vetve a kormányi előterjesztés 1-ső pontja, mely a bécsi székhelyet illette; az ezt követett június 11., 13., 14., 15. és 17-ki ülések-

ben sok szóvita után, a négy lényeges elvi dolgokat tárgyzó s a román többség értelmében eldöntött pont kivételével, a kormányi előterjesztés el lön fogadva, a gyűlés abba is beléegyezvén, hogy az erdélyi legfőbb törvényszék és korlátnokság közti viszony rendelet útján állapíttassék meg.

Junius 17 től 22-ig a görög pütkösi ünnepek miatt nem volt ülés; 25-én egyéb apróságokkal foglalkozott a tartománygyűlés, s ekként a vasútbizottmány munkálatának kinyomott példányait csak junius 28-án osztották szét, és így a 8 napból lett 25 nap. A míg a bizottmány ily csigalassúsággal dolgozott és azon páratlan jelenetet mutatá fel, hogyan vezeté a 3 tagból álló verestoronyi vasút mellett álló kisebbség járszalagán az egész 14 tagú bizottságot, bár 11 tag volt benne a nagyvárad-brassói vonalt pártolók részéről, hogyan határozottatott e bizottmánynyal önmaga és saját előadója ellen. Bécsben is az arad vöröstoronyiaknak kedvező tények lőnek előidézve. Alig volt valaha a villanysodronynak több dolga, mint e tájt; e mellett soha főnöki tekintély nagyobb súlylyal nem alkalmaztatott, mint épen ekkor. A tér ily módoni előkészítése mellett meg lön adva az arad-álvinczi vonalra az engedély, s a hatóságok rendeletet kaptak, hogy a vasúti munkálatok rendén szükséges kisajátításokat segítsék elő. E tény meg is tette hatását a nagy-szebeni követek fegyelmi érzületére; már a bizottmány munkálatán fel lelete azt ismerni. Mert e munkálat alapjául épen ezen engedélyezés vétetett dönthetlen alapul. Többé azután senki sem akart hallani az indítvány sürgösségéről, az emlegetett és felmutatott egyetemes erdélyi érdekekről, hogy mind a szebeniek, mind a brassóiak kielégíttessenek, e specíficus szász vasúthálózatlön tervezve, s a tartománygyűlés útján a birodalmi-tanácsnak elfogadás végett ajánlva, és pedig: Alvinczről a Küküllők völgyén fel Brassónak két szárnyvonallal; Alvinczről Gyula-Féjérvárnak, a mely idővel Kolosvárig, de nem Nagy-Váradig, lenne kiegészítendő, és Medgyesen illetőleg az ennek csaknem tözsomszédságában fekvő Kis-Kapuson Nagy-Szeben felé, a mi természetesen, miután Verestoronynál soha sem lehet kilátása az oláhországi vasúthoz csatlakozhatni, vagy zsák-úttá vált volna, vagy ismét csak Brassóba kellett volna, megint csak az országszélek hosszában, felvitetni.

Végre junius 30-án tárgyalás alá kerfilit az imént körvonal-

zott bizottmányi javaslat. Ma a g e r volt az előadó. Ajánlá a bigadt, nyugodt tárgyalást, mert az ország egyik legfontosabb életérdeke fölött kell szavazniok; ez fogja biztosíthatni az országtest egészséges szervezetét s életet öntend minden tagjaiba, a jóllétet fogja szétágoztatni. Elismerőleg szól a bizottmány munkálkodásáról, felhozza, hogy az ellenkező nézetek egyesültek s így a felirati terv teljes egyhangúsággal készítettet el és fogadtatott el; óhajtja, hogy ez egyetértés lelkesítse a tartománygyűlést is. A bizottmány határozatára elhatározó befolyást gyakorolt az: 1.) hogy a reichsrath a birodalmi pénzügy állása miatt alkalmasint csak az egyik fővonal részére adna engedélyt és kamatbiztosítékot; 2.) hogy ő felsége az arad-álvincz-szeben-vöröstoronyi vonal építését már tényleg engedélyezte s hogy a kereskedelmi miniszterium e vonal kiépítésére a vállalkozókat ajánlataik beadására már fel is hívta. Elmondja, hogy az Alvincztől tovább viendő vasút végpontja csak Brassó lehet, csak itt lehetvén csatlakozni Oláhországgal, s minthogy valószínű, hogy évek hosszú során át ez egy fővonala lesz Erdélynek, jogosúltnak látja azon óhajtást, hogy e vonalnak az ország összes érdekeihez mért irány adassék; a tartománygyűlés illetékes ez irány fölött határozni, sőt kötelessége azt tenni. A bizottmány többsége ugyan a nagyvárad-brassói fő vonalat szebeni és fejevári szárnyvonalával ismerte fel fontosabbnak, de a bevégzett tény súlya előtt meghajlott s kénytelen volt, attól elállva, legalább arra törekedni, hogy a tervezett két fő vonal egygyé combináltassék két szárnyvonallal. Végül ajánlá a felirat egyhangú elfogadását. — Julius 1-jén roppant heves vita fejlett ki e tárgyban. Mert a szászok nem bocsáthaták meg Maagernek, hogy ez ügyet az országgyűlés elébe hozta, nem hagyván háborítlanul intézkedni a kormányt, sőt számításait ügyekvék megzavarni; ez okon már a junius 29-ki szászegyetem gyűlésében felszólították volt, mondjon le bizottmányi előadói tisztéről. Ámde ő vonakodott, s előadói hivatalának tökéletesen meg is felelt, a bizottmány előterjesztését a feuebbi, merőben tárgyilagos beszédben adván elő. A szebeni urak azonban még ezzel a csendes magatartással sem voltak megelégedve, ők már a tegnapi ülésben megtámadták a hevességökről ismeretes két szebeni követ által, s miután tudták, hogy Maager szó nélkül nem hagyhatja, ez ülésre tömérdek röpirat, codex s más efféle fegyverekkel felszerelve jöttek fel s folytatták a kihívásokat,

sértegetéseket. Csodálatos, ezen urak magok kívánták, hogy vita ne legyen s fogadtassék el a felirati szerkezet minden változtatás nélkül, s mégis, minél tovább húzódott a vitatkozás, annál elkese-redettebbé ügyekeztek azt tenni. Csak úgy hullott a személyes gyanúsítás M a a g e r fejére, a ki elhagyatva, egyedül állott, senkitől sem védelmezve. Végre Maager, lelépven a szószeréről, helyére ment, hogy innen mint egyszerű képviselő felelhessen, mit a szok látva valódi vihart keltettek. R a n n i c h e r felkéri az elnököt, szakítsa félbe az ülést, hogy a vasút-bizottság a mellékterembe mehessen s magának más előadót választhasson. De A l d u l e a n bizottmányi elnök visszaütasítja e mindentűt és mindenben saját véleményét feltoló eljárást s kijelenti, hogy a vasút bizottmány nem hajlandó az előadói tisztet Maagertól elvonni. Erre a csend helyre áll s Maager ismét elfoglalván a szószerket, nem mint előadó, de mint egyszerű képviselő kezd beszélni; szónoklata ismét felkorbácsolja a szenvedélyeket, mert kimondja: „hogy a kormány önkényűleg jár el, hogy az alkotmány köpenye alatt rendeletekkel kormányoz, hogy mint részrehajló párt lép fel s az erdélyi vasút-kérdésből politikai tőkét csinál, így akarván egyetlen város loyálisát jutalmazni. Felhossa, hogy a kormány ugyan oszthat vasúti engedélyeket, de ezzel szembe állítván az octoberi diploma 2. cikkét s a februári patens 10. §-át, megmutatja, hogy a vasúti ügyek a reichsrath alkotmányszerű tárgyalása alá tartoznak; már pedig ha a kamatbiztosítás mellett nem határozhat egyszersmind maga a vonal felett is, akkor absolutismus uralkodik az alkotmányos formák mellett. Úgy látszik ez ügyet is a birodalmi alkotmány keresztülvitelére akarják felhasználni. Csodálatos, hogy az erdélyi udvari kancellária, mely eddig a nagyváradi-kolozsvár-brassói vonalt pártolta, most az ellenkező pálya mellett buzgólkodik, bár amaz mellett emeltek szót a legtekintélyesb szakférfiak strategiai és kereskedelmi szempontból is. Reméli, hogy a reichsrath védelmezni fogja az ország érdekeit a kormányval szemben. Nem akar új indítványt tenni, de szeretné, ha a miniszterek meghallanák a korszerű intő szózatot: maradjanak az alkotmányosság terén. Ezennel a vasút-ügyet a reichsrathhoz felebbezi, az ország érdekeinek védelmére újból is felhíván azt.“ — De a centralista fő szónokok ismét rendkívüli hevességgel s ildomtalan nyelven támadták meg a szónokot, chez

hasznló sophismákat és személyes sértegetéseket országgyűlési termekben ritkán hallhatni, érvekkel nem bajlódtak. E helyütt még azt is szemére hányták az előadónak „mily roppant pénzbe került ő a brassóiaknak s még sem tud nekik legkissebb eredményt is felmutatni, bár majd a nagyvárad-kolosvár-brassói, majd az arad-küküllővölgy-brassói vonalat pártolgatja; hogy felségáruló, mert a miniszterium és reichsrath közt szakadást akar előidézni; hogy míg az Országos Magyar Gazdasági Egyesület emlékiratát, melyben a reichsrath befolyása nélkül kértek a nagyvárad-kolosvár-brassói volnalra ő felségétől kamatbiztosítást — helyesnek tartja, addig most a reichsrath védszárnyai alá akar menekülni a miniszterium elől; hogy az általa tervezett mostani felterjesztésen is az arad-alvinczi fait accomplit ő felsége bölcseségének nevezi, s most mégis a rendelkezést önkényesnek mondja, stb. stb.“ Maager támadása oly határozott volt, hogy Popp és Friedenfels a kormány nevében szükségesnek tartották, az önkényes kormányzat emlegetése ellen óvást tenni. Maager minden támadás daczára megtartá a gyűlés méltóságához illő nyugodtságot. Végre Obert indítványára a felirati szöveg minden változtatás nélkül a részletes vita és harmadik felolvasás mellőztével csaknem egyhangúlag elfogadtott. Maager beszéde mindencsetre figyelemre méltó, miután ő volt azon egyetlen tag, ki bátor szót mert emelni a centralista kényszer ellen; a beszéde által ama körökben előidézett roppant izgatottság is a mellett tanúskodott, hogy ha egyik rokonuk szabad felszólalását sem tűrhették, hogyan viselték volna magukat az alkotmányos magyar és székely képviselőkkel szemben, a kik nagyobb közjogi kérdésekben nyíltan és politikai függetlenséggel léptek volna fel. Ámde Maagerre is hatott azon brassói követek sugallata: ne szejzeze magát oly vasúterv ellen, mely Brassónak is hasznot hozhat. — Legfeltűnőbb mégis az volt, mily hideg közönnnyel nézték a románok ennek az egész erdélyi ország rész jövendő anyagi felvirágzását illető ügynek eldöntését; egyikök sem kelt az oly minden oldalról megtámadott Maager védelmére, hogyan nézték el ama közvetítő vonal elfogadását, mely egyes érdekeknek ugyan szolgálhatna, de ez ország résznek alig egy harmadát érintené, elégitené ki, mert három zsák-útba, a szebeniben, kolosvárban és nagyváradban végződnek, pedig e három lekötött ér nagy részét felemészténé az állami kamatbiztosításoknak. De bárha a nagy több-

ség, a románok nagy része, a szászok közül: a medgyesiek, segesváriak, brassóiak, beszterceiek, köhalmiak, nagy siukiek, mindnyájan elismerték, hogy a nagyvárad-kolosvár-brassói vonal az, mely leginkább kielégitené az országész összes közérdekét, nem akartak e mellett felszólalni, mert ezzel a még mind távol levő magyaroknak és székelyeknek is kedves dolgot cselekedtek volna; a dolog helyességét ugyan átlátták, de nem akarták a kormány terveit megzavarni, minthogy ez még mindig azt remélte, hogy e nagyfontosságú anyagi ügygyel végre mégis beviendi a magyarokat és székelyeket a tartományi gyűlésbe. Hogy egyébiránt a kormány ebbeli eljárására nézve minő zavarban volt, kitűnik abból, hogy míg a vasutat megtagadta s más sürgős pénzügyi intézetek elébe, különböző ürügyek alatt számtalan akadályokat gördített, másfelől a saját maga által felállított — fölöslegesnek látszó — ütegeket elkezdé leszereltetni: a Dr. Ratiu és Lászlófy által indítványoztatott, meglehetősen communisticus irányú úrbéri javaslatokat háttérbe tolta, el akarván háritani ama hatástalanoknak bizonyult emeltyüket oly reményben, hogy talán ez akadályok miatt nem hajlandók a magyarok és székelyek belépni.

A július 7-ki ülésben szőnyegre került a 9. kir. előterjesztés, mely a még el nem törült szolgalmányok megváltásáról, a megváltási tőke lefizetéséről és 5°/_o-kos kamatjáról szolt. E királyi előterjesztéssel a bizottmány kapcsolatba hozta a Dr. Ratiu illető indítványát s mindkettőről együttes javaslatot terjesztett elő. A jelszó a kormány részéről ki levén adva, a szász comes indítványára az egész munkálat visszaútasított a bizottmányhoz, mert a kormányi előterjesztés attól lényegesen különbözik, mintán Dr. Ratiu indítványa a földtehermentesítési patens elveinek megváltoztatását czélozza, míg a királyi előterjesztés ennek csak némely cikkelyeit akarja tovább fejleszteni, kiegészíteni; meghagyott: mindkettőt tárgyalja a bizottmány külön, és magáról a királyi előterjesztésről 15 nap alatt adja be munkálatát.

De ha a románok némán ültek helyeiken, midőn a vasútügy tárgyalatott, annál többet beszéltek az alsó-fejérmegyei tisztség által Axente-től megtagadott követi igazolvány, a naszói határvillongás és a következő előterjesztések tárgyában; a két

személyes ügy észrevehető befolyást gyakorolt a tartománygyűlés két eleme közti viszonyokra.

Szönyegre került a tartományi gyűlés összehívását és összealkotását s működését illető 3. királyi előterjesztés is, mely csaknem szörül szóra azonos levén az ideiglenes alapszabályokkal; a románok, miután ez alapszabály számukra a többséget biztosította, ennek keresztülvitele mellett buzogtak; a szász kisebbség ellenben, az érdekképviselőt alapján, egy más indítványhoz ragaszkodott, melylyel magok számára kívántak volna többséget szerezni, s ezért elleneztek az épen használatban levőt; nézetök szerint a jelen előterjesztést jó lett volna elnapolni, mert az a régi politikai felosztásra van alapítva, majd ha az új politikai felosztást tárgyzó előterjesztés nem csak megszavazva, de szentesítve is leendő, akkor kelle vala azt elővenni. A kormány maga átlátta tévedését; de késő volt, mert a midőn e javaslat előterjesztetett, nem gondoltak a később kifejlődhető viszonyokra, a minthogy e javaslat célja a magyarok és székelyek majorizálása volt s a más két elemnek ezekkel szemben föltétlen összetartására számított ki. Tudta ugyanis a kormány, hogy utóvégre is csak rendelkeznie kell s a román fő-hivatalnokokkal mindig többséget lehetend eszközölni a szászoknak, mert a román többség engedelmeskedni fog a jó szónak; ámde mégis rossz néven vette, hogy az általa teremtett gyűlésből mindegyre kitűnjék, mikép a „föltétlen engedmesség“ minden lépten-nyomon a hivatalos tekintély eredménye s a tagok alárendeltségéből származik. Ez volt oka, hogy felsőbb körökben ismét a magyar-székely elem édesgetésére gondoltak. — Egyelőre híre járt, hogy 14 új, még pedig maga a kormány által kiadott alapszabály ellenére mind magyar regalistát akarnak kinevezni, részint hogy néhány hajlítható magyarral a szászok táborát erősítsék, részint hogy az előkészített fontos változásokról mondhassák el, hogy azok a magyarok részvételével jöttek létre. De nem akadt vállalkozó. A világ előtt mégis szerették volna azt bizonyítani, hogy a magyar-székely nép nem osztja az értelmiség nézeteit, s míg azok távol maradtak, ő maga kérelmeket nyújt be a tartományi gyűléshez; e végre néhány magyar helység nevében, azok tudtán kivül, kérvényeket készítetttek s azokat beadatták. Különösen a gyűlésben helyet foglalt egy-két magyar regalista igyekezett ily módon magát igazolni. Hogyan készültek ezek a kérvények, erre nézve

többek közül legyen szabad csak egy példát idézni. Csik-Mártonfalva székely helység nevében egy kérvény adatott be, a melyben magát Csik-Szeredától elválasztatni s önálló önkormányzattal felruháztatni kéri. A kérvény Sprentz Pál a Szepességből bevándorolt asztalos-legény, Dreznánd volt es. kir. puskaműves. Kadrezsadek volt es. kir. péklegény káplári ranggal, Opper Antal Csehországból beszármazott serföző-legény, továbbá két örmény, végre néhány írástudatlan székely által volt aláírva, ezeknek nevök előtt keresztvonások álltak. Ezek valának a tűzsgyökeres székely kérelmezők. Hasonló módon készült a többi beadott 2—3. kérvény is, melyeknek azonban a bécsi centralisták között sem volt keletük.

A kormány jól tudta, legalább tudhatta, hogy hasztalan rendel el megint a magyar székely követválasztásokat, de mégis megkísérelte, bízva a hagyományos véletlen szerencsében. Az előkészületek lehető titokban tétettek meg, lehető rövid hatánap tűzetett ki és hogy a meglepetés sikerüljön, a választás egyazon napra — augustus 10-re lön elrendelve. A választók előtt egy 15,000 példányban nyomott és szétküldött kiáltvány lön felolvasva, melyben arra lőnek figyelmeztetve, hogy a tartománygyűlésen nem sokára fontos anyagi kérdések kerülnek szőnyegre s így távolmaradásuk érdekeik tetemes kárára lenne. De a *capacitatio* mit sem használt, választók és választottak az alkotmány iránti ragaszkodásban állhatatosan megmaradtak; az így választott képviselők ismét elmaradtak a gyűlésből, sőt Marosszéken megtörtént az is, hogy már most 300 román választó oly követre adta szavazatát, kiről bizton tudta, hogy a nagy-szebeni gyűléstől távol fog maradni. A magyaroknak szánt jobboldali padok tehát ismét üresen maradtak, a tartománygyűlés kénytelen volt az eddigi személyzettel, az addigi viszonyok közt, előre láthatólag zátonyra vezető útját folytatni. A még előfordult s Erdély új constituálására czélzó javaslatok közül a legnevezetesebbek valának a már említett tartománygyűlési új alapszabály, a melynek tárgyalásánál a §-ok végtelen sorával, minden lehető formaságokról gondoskodtak a törvényhozó urak, de egy csekélységről, a gyűlés hatáskörének s valódi önállóságának szabatos körülírásáról és meghatározásáról, a mely az épen ezen urak által sürgetett külön erdélyi autonómiát és önkormányzatot biztosítani egyedül lehetne képes, mind-

nyájan elfeledkeztek, vagy szándékosan mellőzték azt; főbb gondjuk — valamint a vasúti tárgyalásoknál kitért volt — nem a közügy, hanem saját énjök és az vala, melyik mennyiben részesüljön a képviseletből és így a befolyás és hatalom kinek a kezén legyen; — ez a valaki pedig ama szabályok szerint senki más nem lesz vala, mint a burocracia, a mely épen e gyűlésben úgy az országos érdekek, valamint a román nemzeti óhajások támogatására oly lehetetlennek tanúsította magát. — Továbbá Erdélynek új „korszerű“ felosztása, a mely szerint Marosszéknek habár 74,492 lakosa van, csak két követé lenne, míg Brassó vidékének 68,055 és Fogaras vidékének 68,674 lakossal, Doboka megyének 69,043 lélekkel három-három követ jutna; a magyar megyékben 27,562, a székely-székekben 27,930 és a szász-székekben (Királyföld) csak 12,329 lélekre esnék egy-egy követ, és ha a választókerületekhez a követküldő városok lélekszámát is oda számítjuk, a magyar megyéken 19,911, a székelyföldön 17,354, a királyföldön csak 9,937 lakos nyerne egy-egy képviselőt; tekintve pedig az általános lehető eredményeket, a megyékben lakó 148,065 magyarra egy követ jutna, a magyarság, székelység és oláhság 1,674,298 lelket tevő száma után, minden 18,003 lakos küldene egy képviselőt, míg a szászok, kik 196,511 lelket számítanak *), minden 6,119 lélek után bírnának egy-egy követet; — így azután a remélhető követek száma nemzetiségek szerint lenne: 19 magyar, 23 székely, 51 román és 32 szász, mert Szászsebes, Szerdahely, Szászváros és Talmács-Szelistye székekben mindkét követ, Új-egyházzsékben pedig az egyik román lenne, — míg a magyar megyékben, Felső-fehér egyik követének kivételével, a többi ismét a románok közül kerülne ki. De maga a municipiumok kikerekítése is teljesen hibás. A megyéket nem természetes határok választják el: különösen feltűnik ez a képzelt Szászföldnél, hol a czél az volt, hogy a bárhol fekvő szász helységek bekebleztessenek, s annyi román elemtől meneküljenek a kikeblezések által, mennyi a szászok többségének tökéletes biztosítására szükséges. A municipiumok népessége kirívó aránytalan; mert míg a székelyföld 444,705 lelket számítana, lennének 230,000 sőt 63,000 lelket számító municipiumok is. A megyéknek nem mind-

*) A Bach-korszakbeli 1854. népszámlálás szerint.

nyája birna székvárossal; így Régen, szász város maradna, s Régenmegyének nem lenne közigazgatási központja. A municipiumok aránytalan alakúak lennének; mert a Szászföld Oláhország határától majdnem Bukovináig nyúlna, egyes helységekől Szebenig 22 — 25 mérföld lenne a távolság; a Szászföld három, a Székelyföld két egészen különálló területére lenne szakítva. De költségkimélessel sem járna a tervezett új felosztás, miután az eddigi 26 szék, megye és vidék helyett 54 municipiumot teremtené. De a választó kerületekben is hiába keresnök a lélekszám arányos voltát; mert a Háromszék egyik választó kerületének lakosai 38,613 lelket tesznek, Szerdahelyszékben egy ily kerület csak 4650 lelket számítana, bár meg lenne határozva, hogy minden 25,000 lélekre essék egy követ. De az sem áll, — mintha a megyék régi követküldési jogát nem akarták volna megváltoztatni: mert míg a királyföldi törvényhatóságok képviselőt megkésztették, adván a városoknak is külön-külön két-két követet, addig a magyar megyék képviselőt is szaporították s csak a székely városokét rövidítették meg. Végre az a cél sem lenne elérve, hogy a Királyföldön túlnyomó többségben legyen a szász elem, mert még mindig 213,665 oláh állana szemben 176,723 lutheranussal s ezek közül is 18,614 magyar lutheránus; a románok 55,556 lélekkal lennének többségben a szászok fölött.

Előterjesztettek még az első- és másodbiróságok — valamint a közigazgatás szervezéséről szóló úgynevezett törvényjavaslatok, melyek mind csak a néhai Bach-féle rendszer, alkotmányos külmezben leendő fölélesztésére céloztak. A megyék és tisztviselők elnevezését megtartották, de a főispánnak, alispánnak, sőt magának a kormányzéknek hatásköre is csak az lett volna, a mi volt a letűnt rendszer alatt a Kreishauptmanschaft é, Kreisamt-é és Statthaltere-é.

Puskariu is előterjesztett két javaslatot: 1.) a korcsmalási jog szabályozását, 2.) a lelkészeknek és iskolatanítóknak a községi legelőkből és erdőkből leendő javadalmaztatását illetőleg. Különösen az első nevezetes nemzetgazdasági elveket akart érvényre juttatni, midőn a nevezett korcsmáregalét a földesuraktól kisajátítani, s a román községeknek akarát adományoztatni, még pedig úgy, hogy a váltásdíj nagy részét maga a földes úr fizesse.

Sőt, hogy a tartománygyűlésnek egészen parlamenti színeze-

te legyen, s a képviselők azon boldog hiedelemben ringassák magukat, hogy ők pénzügyi dolgokban is rendelkeznek, két ily előleges számítás is lőn elbők adva: egyik a tartományi pénzalap 1865-ki hozzávetőleges állásáról és szükségleteiről, a másik a földadó-pótlék kimutatása volt.

Ezeken kívül egész halmaza érkezett be a kérvényeknek; egyik helység ez, másik amaz megyébe kívánt bekebeleztetni; mások külön képviseletet kértek a tartományi gyűlésben, stb. stb. Mellözöm mindazáltal mindezeket, részint, mert másodrendű fontosságúak voltak, részint, mivel a jóakarattal együtt az előkészítés és tárgyalás retortájában maradtak. Még csak egy nevezetesebb mozzanatot akarok érinteni, miután az emlékezetesebbek közé tartozott.

Az erdélyi legfőbb-törvényszék ügye másodszer került tárgyalásra. Augustus 12-én egy királyi leiratot olvastak fel a tartományi gyűlésben, mely köszönetet mond a gyűlés buzgalmaért, melylyel a legfőbb törvényszék szervezése körül fáradoztak; e mellett azonban a felterjesztett törvényjavaslat csak az 1. és 6. §§-ok kivételével erősítettet meg, tudtára adván a gyűlésnek, hogy a legfőbb törvényszék hivatali székhelyének a császári udvar közelében, Bécsben kell lennie, mert ősi, államjogilag elismert joga volt a koronának, hogy maga ítéljen a hozzá felebbezett perekben, sőt az erdélyi alattvalóknak, hogy egészen az udvarig felebbezhesenek. „Hogy ösztönözve éreztük magunkat — ugymond a leirat — 1861. mart. 31-ről kelt legmagasabb határozatunkkal, kedvelt Erdély nagyfejedelemségünket illetőleg, egy legfőbb törvényszék hatáskörét, egyidőre, a mi erdélyi kir. főkormányzékünk bírósági senatusára ruházni at, e jogot annál kevésbé zavarhatja meg, vagy hozhatja kétségbe, mivel a kedvelt erdélyi nagyfejedelemségünk régebbi alkotmányának föltételes helyreállítása alkalmával egyidőre fentartott polgári és bünvádi ügyleteket illető mindenemű határozmányok és berendezések, melyek csak háromfokú felhívást állapítanak meg, más felől a kir. főkormányzékét a régebbi törvények szerint megillető hatáskör, egy ily ideiglenes intézkedést okvetlen szükségesnek tüntettek fel, ha nem akarunk, a kir. főkormányzékától minden bírósági hatáskört megvonni, vagy azáltal még egy negyedik bírósági fokozatot teremteni.“ Ezt követé ama felhívás, hogy a törvényezikk az országgyűlési rendtar-

tás 23. §-ában megállapított alakban mielőbb terjesztessék fel szentesítés végett. E leirat fogalmazásánál egyébiránt feledte volt az udvari kancellária, hogy ősi alkotmányunk s a Lipót-féle hitlevél értelmében is az erdélyi legfőbb igazságszolgáltatási közegnek ép úgy a haza határain belül kell lennie, mint a magyar hét-személyes táblának; hogy azon körülmény, mikép az udvari kancellária e legfelsőbb bírósági hatáskört mindinkább magához ragadta, ép úgy visszaélés volt, mint a közigazgatási dolgokban. Ha egy másik királyi leirat, mely a regalistáknak is 5 forint napi díjt engedményez, általános örömet keltett, azt bizonyára nem tette az előbb részletezett; de csak a románok soraiban mutatkozott lehangoltság, a szászok diadalmas arccal hallgatták, elégtételt láttak maguk részére, mert ők ép ezt várták tárt karokkal, ez levén az ő főtörvényszékeknek legerősb zárköve, egyedül Bécstőli függésök legszilárdabbnak képzelt biztosítéka.

A legfőbb törvényszéket illető eme kir. leirat bizottságnak adatott ki s csak az 1864. sept. 17-ki ülésben került ismét érdemleges tárgyalás alá. Ha e törvényczikk legelső tárgyalásakor a szászok emlegették, hogy, el nem fogadás esetére, mindnyájan oda hagyandják a gyűlést, most épen azt lehet hallani, hogy a románok nagyrésze odahagyandja a tartományi gyűlést, ha a kormány a bécsi székhely elfogadását erőszakolná. És a kormány kirívólag erőszakolta azt; de a románok, bár hevesen szónokoltak külön conferentiáikban, egyről egyig megmaradtak padjaikon.

A múlt évi tekintély ismét érvényesítette hatalmát, sőt a megnyerés akkori eszközeihez ez évben újabbak járultak: több rendjel érkezett le Bécsből a tartományi gyűlés különböző tagjai számára. Hasztalanná lett tehát a tartományi gyűlés e tárgyú tanácskozásaiban kifejtett heveség, le kelle csilapúlnia a komolynak látszott izgatottságnak. Sajátságos volt ez alkalommal egy szász követ azon indítványa, melylyel a legfőbb törvényszék illetékességét akará megállapítani, az udvari kancellária által elkövethető alkotmány sértések ügyében, hallatlan miniszteri felelősségi elveket alkalmazván e testületi kormány-közegre; a tisztelt követ a románok figyelmét akarta elvonni a szőnyegen levő tárgytól, és ez, bár indítványa leszavaztatott, el is lön érve: a kormány óhajtása, hogy a legfőbb törvényszék székhelye B é c s legyen, meg lön szavazva.

Még tömérdek dolga lett volna a tartományi gyűlésnek: az új

politikai felosztást kell vala eszközölnie, az első- és másod-folyamodású törvényszékeket s a közigazgatást újra szerveznie; azután a románok is sürgették azon „nemzetgazdasági reformok” tárgyalását, melyeket két követársuk indítványozott a székely örökség, legelő, erdő, korcsmálási jog szabályozása stb. tárgyában; de a reichsrath ülészsaka közeledett, birodalmi tanácsosokat kelle választani, s így, miután néhány ülésben a kevésbbé fontos tárgyakat hamarjában bevégezték, 1864. oct. 29-én ismét szétoszlottak.

Ha visszapillantunk e tartománygyűlés két évi ülészsakára s a tárgyalások menetét, jellemét vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy a tárgyalásokat a gyűlés kezdetétől végeig kormányi utasítások vezették; az önkényileg megállapított census, kikerekített választó kerületek, a választásokra felhasznált mindennemű izgatások stb., oly többséget hoztak egybe, mely mindig és mindenben az octroy előtt hajlott meg s így a közérdeket, az alkotmányosságot, a rendeletek kivánalmainak feláldozta; a gyűlés maga állandóan hív maradt az alaphoz, melyre állíttatott, egy kérelmező és nem törvényhozó gyűlést képviselvén, világos tanuságaul annak: hogy maguk is érezték, miszerint nem hasonjogú tényezői az ország rész képviselőinek, minthogy törvény szerint azok nem is lehettek, de alárendeltjei azon hatalomnak, mely jónak látta őket terveit eszközül felhasználni.

XI. AZ EREDMÉNYEK.

Miután a február 26-ki patens érvénye sz. István magyar birodalmára is ki lön terjesztve, de Magyarország azt elfogadni vonakodott, a centralisták haditanácsában olyképen állíttatott meg a csatatervezés egymásutánja, hogy az „alkotmány kiépítésének” művénel első beveendő erődnek Erdély jelöltetett ki, mint-hogy ezen ország rész, nemzetiségi viszonyainál fogva, mindaddig, míg magára áll, legkevesebb ellentállási képességgel bír. Az erdélyi részek után Horvátország s a Királyhágón inenni többi Magyarország következett volna, a mely e végre szintén több részekre, Szerb vajdaságra, Tótkapitányságra stb. lett volna feldarabolandó, hogy így a februári patens, ha egyszerre nem is, legalább részletenként foganatosíthatassék. Egyáltalában a nem-magyar ajkú nemzetiségeket szemelték ki a centralisták alkotmányos kön-

tősbe öltöztetett céljaik kivitelére. Az erdélyi részekben meg is kezdék a műtétet, de a siker nem elégtette ki a centralisták nagy mestereit sem, bár szíuleg váltig dicsekedtek a „kivívott eredményekkel.“

Első sorban állának mindenestre a közjogi vívmányok — ha volnának.

Az ideiglenes tartományi gyűlés alapszabályainak alkotása s az erdélyi tartománygyűlés összehívása oly célból történt, hogy az erdélyi részek a magyar birodalom politikai testétől elszakítottán s különállóan szerveztetvén, a magyar királyságból ki-, s az osztrák összállamba békebeleztessenek. Másik feladata volt az octroyozott erdélyi tartománygyűlésnek, hogy az összes erdélyi részek nevében lépjen be a birodalmi tanácsba. Mindkét feladat megoldatlanul maradt. Igaz, az octoberi diplomát és februári patenst a szász és román tisztviselőkből álló tartománygyűlés elfogadta s ez elfogadásról úgynevezett törvényczikkelyt is alkotott, de ezzel a magyar kérdés megoldása s az elévülhetlen magyar alkotmány viszonti folyamatba hozatala elébe igen csekély akadály gördítettett, mert octroy alapjára épített octroyált cselekmény horderővel nem bírhat; az ország integritásán alapuló s a magyar alkotmánnyal összeforrt kérdések csak a közös magy. országgyűlésen oldhatók meg; törvényerővel — s különben is, ha szintén törvényes alapokon gyűlhetne is össze az erdélyi országgyűlés, és ha ezen külön erdélyi országgyűlésen az egész erdélyi rész képviselve leendett, a mi szintén nem volt, minthogy még a szász és román testvérek sem valának törvényesen képviselve — még akkor sem lehet azon az egész Magyarországot illető kérdésekben dönten, mert az törvényesen megtörtént egygyéforrás után ebben az erdélyi részek magukra jogérvényesen nem határozhatnak többé. Igaz, hogy a szebeni gyűlés, úgy 1863-ban, mint 1864-ben teljes készséggel engedett a felsőbb parancsoknak, mindkét ízben épen az ezen gyűlést megnyitó 1863. június 15-ki leirattal homlokegyenest ellenkező felhívásnak is eleget tett, s a birodalmi tanácsosokat megválasztotta, bár erre, épen ama leirat értelmében, illetékes nem volt. Igaz az is, hogy a legtöbbszörre szász és román hivatalnokokból álló szebeni gyűlésbe egyelőre három — illetőleg négy — később ismét három, és így mindössze csak hét magyar regalista lépett be, de ezek közül a második ülészak alatt kettő folyvást

távol maradt; mindezek azonban szintén hivatalnokok és hasonlólag függetlenséggel nem bíró papok voltak s kinevezés folytán lettek tagjai a gyűlésnek, így tehát senkit sem képviselhettek. A négy ízben ismételt magyar-székely követválasztások urnájából csak két oly, önállósággal nem bíró s így számításba sem vehető egyén került ki, a kik a gyűlésbe léptek, de választóik nyíltan kifejezett akarata ellen, bár e két helység lakosai vegyes ajkúak.

A birodalmitanács képviselőjének teljessége is csak juris fictionon alapult, akár az 1863-ki, akár az 1864-ki erdélyi ülészeteket tekintjük. Az előbbi évben a birodalmi-tanács urak-házába az erdélyi részekből öt hivatalnok és négy pap lőn kinevezve, — független egyén egy sem vala közöttük; nemzetiségre nézve volt 2 magyar, 3 szász, 4 román, de miután a két magyar tag sobasem foglalt helyet az urak-házában — a magyar elem mind két évben nem volt képviselve. — Az alsóház számára megválasztott 26 birodalmi-tanácsos közül 18 államhivatalnok, 1 ezek közé bizvást számítható cs. kir. jogtanár, 5 pap és csupán két magánember vala. Nemzetiségre nézve volt közöttük 10 szász, 13 román, 2 örmény, kik magokat a magyaroktól és így a magyarral egygyé-olva örmény nemzettől is külön választák, végre egy olyan, ki önmagát a magyarok közé számítja; czáfolhatlan igazságként áll tehát az is, hogy 1863-ban a birodalmi-tanács alsó-házában egyetlen, valóban magyar születésű egyén s még kevésbé választott képviselő sem volt jelen. A birodalmi-tanács 1864-ki ülészetek alatt az erdélyi részeknek az urak-házábani képviselője az előbbi maradván, az alsó-házba újabb választások útján 12 román, 11 szász és csak 1 magyar s 2 vegyes nemzetiségbeli küldetett. Ezek között volt 18 államhivatalnok, 4 pap és csupán 3 magánzó, az egyetlen magyar sem független egyén, bárha képviselő. A 88 üres padból e szerint 26 két éven át be volt töltve, de mi módon? És mit tettek ezek, a nemcsak törvény, de patens ellenére megválasztott és felküldött birodalmi-tanácsosok? Vajjon utánok indultak-e azért a magyar és horvát birodalmi-tanácsosok? Ők maguk, midőn mindenben a miniszteriummal szavaztak, mivel gyarapították az összes Ausztria alkotmányos fejlődését, s átvittek-e a megtagadott „magyar kérdést“ a Rubiconon? Ez volt az első alkalom, hogy az erdélyi bérczek között nem a magyar ér-

telmiség állt a közügyek élén, és mi az eredmény, mi jót hozott a szebeni „törvényhozás“ a Királyhágón túli Magyarország nem-magyar ajkú polgárai számára; minő áldást vagy könnyebbséget eszközöltek ki, a Bécsben ülésező szász-román reichsrath urak küldöik részére: akkor, midőn bárha itthon a „római császár“ vendéglő termében a pénzügyi előterjesztéseknek a birodalmi-tanács képviselétével leendő közös tárgyalásából eredő nagyszerű hasznokat fejtegették, az egyetemes erdélyi nép nyomasztó helyzetén egy parányit sem igyekeztek könnyíteni, hanem a miniszteriumnak minden adófelemelési ajánlatát hűségesen megszavazták.

A szebeni diaeta közjogi vívmányai közé tartoznék a román nemzetnek és vallásainak, mint olyanoknak, beczikkelyezése; de vajjon ezzel nyerhettek-e többet, mint a mennyit az 1848-ki közös jogegyenlőség másfél évtized előtt megadott volt; és vajjon, a mi e részben még korszerű utánpótlásnak látszik minden szabad-elvű alkotmányos gondolkozású férfitól, nem nyer-e több biztosítékot a közös pesti országgyűlésen leendő megállapítás által, nem inkább eleget teend-e az igazságnak és méltányosságnak, kezeséget vállalván egyszersmind annak tartósságaért is.

A közjogi vívmányok hasonló rovatába sorozható az alkotott nyelv-törvény is. Midőn az egész monarchiát absolutismus tartá egybe, maga a centralisticus kormány egész más philologiai nézeteket vallott. Az erdélyi cs. kir. katonai és polgári kormányzóság 1850. február 28-án 3. szám alatt kelt rendelvényében elismerte, hogy a közigazgatás szerkezetében csak egy hivatalos nyelv lehet, mert egyszersmind azt is kimondhatta, hogy ennek a németnek kell lennie: „da es für den innern Organismus der Behörden nur eine Amtssprache geben kann, und diese kann nur die am meisten verbreitete deutsche Sprache sein!“ De mihelyt e sajátságos indokolását fen nem tarthatta, úgy látta, hogy nem is két, hanem épen 3—4, sőt több nyelvvel is igen jól kormányozhatni; hogy azonban a leiratokon kezdve, a tartománygyűlési tárgyalásokon, irományokon, elnöki enunciatiókon, le a tartománygyűlés karzata belépti jegyéig, sajátságos módon alkalmazott nyelvi jogegyenlőséget utóbb a kormány maga is czélszerűtlennek találta, kiviláglik abból, hogy két egész évig késett a nevezett nyelv-törvény megerősítésével, holott más „törvényhozási“ munkálatokat, kivált azokat, melyek az útát a biro-

dalmi-tanácsba menetelre előkészítették, gyorsan szokta volt meg-erősíteni.

A centralisták legsanyarúbb vívmánya a Bécsben felállítandó legfőbb erdélyi törvényszék; ez a váratlanul nyugalmazott erdélyi alkanczellár által, lelépése előestvéjén, sebtében életbe lön ugyan léptetve, hanem alkalmasint nem sokáig fog működni. De ha a szebeni tartománygyűlésnek egyetlen megállható és fenmaradható építménye sincs a közjogi téren: csak lendített valamit a nemzetgazdasági és pénzügyi érdekek körül, miért majd kétszeres hálát aratand ez országrész minden nemzetiségeitől? Sajnos, hogy ezt sem mondhatjuk el róla. A nagy-szebeni gyűlés, mint bureau-eraták gyülekezete, nem hogy eltávolítani ügyekezett volna a költséges hivatalnoki apparatust, de azt szaporítani, szilárdítani akarta, természetes, mert saját érdeke kívánta így; azután a közterhek-ből mitssem emelt le a nép vállairól, hanem koronkénti adófelelelések által örvendezteté meg a küldöket, e tárgy körül örököltén meg leginkább centralisticus buzgólkodásának jeleit. Pedig vajmi terhesek valának az adó rovatalok.

1848 előtt a direct és indirect adókból, bányákból, kincs-tári uradalmakból stb. bevett összes országos jüvedelem tett 4,521,111 frtot, a kiadások 1,250,742 frtot; és ama mérsékelt bevétel nem csak az államháztartás költségeinek fedezésére volt elegendő, hanem, levonva a hadi pénztárba évenként beszolgáltatóni szokott egy milliót, maradott fenn 2,270,369 frt fölőslég, mely a birodalmi központi pénztárba folyt be. Most, ha az egy millióra számítható községi rovatalt is hozzáadjuk, tesz az erdélyi összes országos bevétel tizenöt millió frtot. Ha a kiadások közti különbséget vesszük tekintetbe, hasonló kirtvó ellentét mutatkozik. A mostani provisorium költekezése nem csak az 1848 előtti országos háztartási költségeket, hanem az 186⁰/₁-ben visszaservezni kezdett alkotmányos rendszer kiadásait is jóval meghaladja, s a Bach alatti absolutismus költségeinél alig pár forinttal kevesebb.—Ugyanis: míg 1848 előtt az erdélyi részek összes közigazgatása 163,616 frtba került, míg az 186⁰/₁-ki rövid alkotmányos korszakban, számba vevén a változott körülményeket, a tisztviselőknek adandó mostani méltányosabb fizetéseket, 590,000 forintra volt tervezve: addig ugyane költségek a mostani provisorium alatt 1.114,920 forintra mennek; — Bach alatt 1,172,812 frtot tettek

az e nemű költségek, következőleg csak 57,892 frttal többet. Megjegyzendő, hogy a mostani politikai közigazgatás költségeihez kell még számítnunk az évenként 516,876 frtba kerülő rend- és csendőrséget. Avagy, részletezve a különböző hatóságokat: az erdélyi udvari kanczellária 183,330 frtba, a főkormánysszék 180,725 frtba, a tartományi biztosság 16,310 frtba; a királyföldi (szász) hatóságok—melyek 1848 előtt csupán 23,786 frt általányt kaptak a tartományi pénztárból s 1848 előtt összesen csak 73,786 frt költséggel kezeltettek, kerülnek most 221,150 frtba. — 1848 előtt egy főispánnak, főkapitánynak, főkirálybíróknak 800 — 1200 frt fizetése volt, most 2000 frt, s a legkisebb törvényhatóság élén állónak 1600 frt. De még ez hagyján; 1848 előtt egy szolgabíróknak 50 frtja volt, most 400 frtja van, mely útazási költségekkel s egyéb sportulákkal évente meghaladja a 2000 frtot. Egy nagyobb vármegyének a kezelése 1848 előtt 8—9000 frtba, most 48—50,000 frtba kerül. — A megyei, vidéki és székely-székbeli hatóságok 364,790 frtra, az általános közigazgatási költségek 52,960 frtra, a rendkívüli kiadások 77,709 frtra rúgnak.

Az igazságszolgáltatás költségeit tekintve is nagy a különbség. Ez 1848 előtt nem lévén elválasztva a közigazgatástól s annak költségei az utóbbiba lévén számítva, a nevezett közszolgálati ág az országos kincstárnak csak 23,131 forintnyi költséget okozott. Most, ide nem számítva a már megindult miniszter-válság folyamában, Bécsben felállított erdélyi legfőbb törvényszék költségeit, a királyi tábla, mely 1848 előtt 22,501 frt s 50 krba került, jelenleg 61,505 frtot vesz igénybe, a mihez még hozzá kell adni ama 35,370 frt 50 krt., mibe a jelen provisorium alatt felállított marosvásárhelyi büntető törvényszék kerül. Az eddig szintén nem létezett szabeni szász feltörvényszék 35,000 frtot, s az összes vármegyei és székelyföldi igazságszolgáltatás 472,495 frtot, a királyföldi városok és taksás helyek 60,000 frtot, s a rendkívüli törvénykezési költségek 34,680 frtot vesznek igénybe. Csupán a megyei, vidéki és székely-széki törvényszékeknek, a rendes díjakon, szállásbéreken stb. kívül, csak ügykezelésre, rabtartásra, irodai kellékekre, és hivatalos útazási költségekre utalványozott évi általány 104,920 frtra megy. A közigazgatási és igazságszolgáltatási hivatalnokok napdíjai és útazási költségei együttesen 136,000 frtra, s az általános irodai kellékek 94,000 frtra mennek.

Az erdélyrészi pénzügyi hivatalok és nyugdíjasok 1848 előtt 796,715 frton állottak. A mit az adóbehajtás körül 1848 előtt 39 perceptor és 166 rectificator 15,850 frtért végzett, azt most 40 adóhivatal és inspectoratus 272,294 frtért eszközli. Ezenfelül a közvetett adók ellenőrzése végett 1114 pénzügyőr létezik, s ezek tartása 405,750 ftba kerül.

Általában véve van az erdélyi részekben 3,353 politikai közigazgatási, igazságszolgáltatási, pénzügyi, bányász, posta, erdőszeti, kamarai, gazdasági és katonai közigazgatási hivatalnok, továbbá 3627 főbb és alsóbb rendű szolgá.

Összehasonlítván tehát az 1848 előtti és utáni közköltségeket, kiderül, hogy a centralizáló experimentumok árát az erdélyi részek több mint 90—100 millióval fizették le, nemzetiségi és vallás különbség nélkül; mennyivel lennénk most gazdagabbak, ha a régi takarékos költsékezés mellett maradhatván, e roppant összeget ez ország rész anyagi és szellemi javának emelésére, a közművelődés, közintézetek és közjólét megalapítására lehet vala fordítani.

Ezeken túl tudva van, hogy a hazánkban létezett százados adórendszer egy tollvonással mellőztetett, s helyébe az osztrák örökös tartományokban 1810-ben kezdeményezett, s ott is csak hét évi tapogatózás után megindított rendszer, s e felett számtalan, nálunk nem létezett és szokatlan indirect adók, minden tekintet nélkül az ország lakosainak állapotára, szokásaira, a nemzetgazdaság fejlettségére, a kereskedelmi, műipari viszonyokra, a közlekedési eszközök hiányaira, szóval: a pénzszerzési módokra s az ebből folyó adóképessegre, nem tekintve továbbá azon életbevágó gyökeres társadalmi átalakulásra, melyen 1848-ban egész hazai gazdaságunk, különösen az urbéri szolgálmányok eltörlése következtében átment, csaknem egyszerre hozattak be, s a sokkal fejlettebb Lajthán túli országokkal egy színvonalra állítottunk, egyetlen hüvészi csapással. 1850-ben nem csak alkalmazásba vétetett az 1848-ban törvényesített közteherviselés az addigi kiváltságos osztályokra nézve is, hanem ezzel egyszerre életbe lép tetve a ház- és jövedelmi, a személyes és kereseti adó. 1851-ben a dohány egyed-áru, a fogyasztási és bélyegadó; 1853-ban a földadó provisorium szerinti adózás, végre az adók legnyomasztóbbika: az örökösödési adó, az útvám stb. Mindezen nyomasztó terheken, melyek alatt nemzetiségi különbség nélkül egyaránt görnyedezett ez ország rész né-

pe, némileg segíteni lehetett volna, legalább azóta, mióta állítólag ismét alkotmányosak lettünk s önkormányzatunkat visszanyertük ; de a még 1848-ban törvényhozás útján elrendelt földhitelintézet még ma sem létezik, s a tartománygyűlés egy oly vasutat szavazott meg, melynek az erdélyi részek csak terheit fogják érezni, de a melynek, épen hirhedt czélszerűsége daczára, ma sincs gazdája és hihetőleg holnap és holnapután sem fog vállalkozó akadni, a ki pénzét e gyümölcstelen tüzletbe bele fektessé. Röviden szólva : míg 10 millió frt foly be évenként az erdélyi részek közjövödelméből a birodalmi központi pénztárba, addig Kolosvár városa, ismételt kérelmezés és sürgetés daczára sem volt képes magának egy takarékpénztárt kieszközölni, mert mindezek az erdélyi magyarság politikai kiéheztetésének rendszeréhez tartoztak. E terv kiviteléhez csatlakozott a nagy-szebeni tartománygyűlés is, bár ezáltal az állítólag általok képviselt nemzetiségek is a nélkülözés ugyanazon iskolájába vitettek. Ezzel azonban mit sem törődött a tartománygyűlés, hisz közvetve tagjai vették hasznát ama nagy közköltségnek ; sőt épen e gyűlés sikertelen ülésézése és működése külön költségeket is okozott az eléggé kimerített adófizető népnek : napi díjai a két ülészakon át 200,000 frtra mentek, a mihez ha hozzá adjuk az előkészületekre tett 800,000 frt költségét s e felett a Nagy-Szebenbe átszállított kormányzók egy részének fizetett külön napi díjait, mik szintén felrúgnak 150,000 frtra, és ide számítva még a kétszeri ide-oda költözködés mintegy 50,000 frtra menő költségeit, kiderül : hogy e tartománygyűlés egymaga több mint 1,200,000 frt költséget okozott ez elszegényített országrésznek, a mi talán mégis tulságos ára egy oly experimentumnak, a melynek eredménye hasonló a ködhöz, mit a törvényesség napjának sugarai kevés perczek alatt szétoszlatnak. Rakásra halmozott államadósság, könnyelmű pénzügyi kezelés, drága és mégis rosz közigazgatás s ha lehetséges még roszabb, mindent a nemzetiség szempontjából megítélő igazságszolgáltatás ; az adóképesség megrontása, elszegényedés s az ezzel járó erkölcsi súlyedés jellemzik a megbukott centralista politikát, ezek ma is látható nyomai Királyhágón túl. Ráadás : az országrész kezdeményezési jogának feladása, pedig ez ama sarkalatos jog, mely nélkül az ország szellemi és anyagi érdekeit emelni nem lehet, — mely nélkül az erre szükséges hatalom

és befolyás idegen kezekre kerül, idegen czélok emeltyűjévé válik s így a nép vagyona nem a közjólétre, de a burocracia megsziárdítására használtatik fel.

Z Á R S Z Ó.

Ha igaz az, hogy a történet az élet iskolája, hogy az események ismétlődni szoktak, hogy a múlt a jövő képe, úgy a történelem tanulságai nyom és haszon nélkül el nem enyészhetnek; sőt kell, hogy az előrelátást megélesítsék s a netán ismét bekövetkező kedvezőtlen esélyek ellen védszerűl szolgáljanak; kell: hogy a gyomot, melyet a sokszoros mulasztások meggyökerezni s magasra felnőni engedtek, eltávolítsuk s oly magot vessünk jelen állami közéletünk földébe, mely jövőnk gyümölcseit, alkotmányos önkormányzatunkat, anyagi és szellemi gyarapodásunkat ne a szerencsétől, avagy a véletlentől tegye függővé, hanem kellő biztosítékokkal övezve, örök időkre fentartsa.

De ha áll az, hogy a népeknek százados tapasztalásaikon okulniok kell, úgy a kormányok sem ignorálhatják a hasztalan ismételt kísérletek sikertelenségét.

A történet tanítja, s erről nem szabadna megfeledkeznünk, hogy Magyarországon úgy a birtoklásnak, mint az önálló alkotmányos életnek egyedüli biztos alapja a h o n e g y s é g volt és lesz minden időben. Hajdani nemzeti királyaink alatt, míg a honegység és független államélet formái és kezességei tulajdonaink valának, hazánk erős, tekintélyos, szabad vala. Nagy-L a j o s s egy M á t y á s méltó helyet tudtak annak kivívni a népek családjában. De mihielyt az egység meg lön bontva, azonnal kérdésessé vált az alkotmányos élet is, s a széttagolt részek életképessége is fokként hanyatlott.

A történet tanúsítja, és erről sem kellene megfeledkeznünk, hogy az osztrák házból való magyar királyok mindaddig nem birták békésen Magyarország Tiszán inneni részeit, míg az erd-

lyi részeket is meg nem szerezték, sőt hogy az alkotmánya élvezetében gyakran megháborított Tiszán inneni Magyarország is nem egyszer szorult az erdélyi részek segélyére és szorongatott állapotában ott találta föl a testvéri rokonszenvtől kért és adott menedéket.

A történet intve szól hozzánk, mikép ha később a magyar királyság két fele ismét egyesült is egyazon király alatt, de mert nem egyesült szorosabban, teljesen, nem forrt ismét egy egészszé, ugyanegy törvényhozás, közigazgatás és igazságszolgáltatás védpaizsa alatt, a két fél megosztott alkotmányos életét könnyen megnyirbálhatták I. Ferdinánd, I. Rudolf, I. Lipót, III. Károly, II. József és I. Ferencz kormányai, és bárha azt II. Ferdinánd, III. Miksa és II. Lipót sok részben vissza is állította, teljes jogaiban azonban mindkét országrész önkormányzata csak az V. Ferdinánd által helyreállított honegyességgel léphetett.

A történet elévülhetlen könyvéből merített kétségtelen adatok tanúsítják azt is, hogy hazánk egységre törekvése nem új eszme, nem a mai kor, a mai nemzedék találmánya. Az 1790. és 1848 ki törvények azonegy kútfőből valók, azonegy cél — a közös hazai alkotmány fentartásának eszközeit formulázták, s az utóbbi év vívmányaiért Magyarországnak és az erdélyi részeknek 1825-től óta legjava, 1841-től fogva politikailag érett nagy többsége küzdött. És a mi háromszázados küzdés, többbizbeni szabadságharc s egy magát 1526-tól fogva érvényesíteni törekvő nemzeti akarat diadala volt, azt egy percz alatt feláldozni, vagy helytelenül alkalmazott eszközök által ismét kérdésessé tenni nem lehet, nem szabad.

A történet tanúskodik a mellett is, hogy Magyarország a Kárpátok övében belől nemesak strategiai, hanem alkotmányos önkormányzati tekintetben is egy elválaszthatlan politikai egységes egészet képez. Nemesak az vált százados hadtani igazsággá, hogy a ki Erdélyt bírja, azé a többi Magyarország is; nem is 1861—64-ben történt legelőször, hogy az erdélyi magyarság és székelység — s vele minden alkotmányhű hazafi — szilárd és önfeláldozó magatartása elhatározó súlylyal hatott arra, hogy Sz. István birodalmának többi részei menten maradjanak az absolutismus célba vett kísérleteitől; — ezután is mindannyiszor meg fog ingattatni az alkotmányosság Királyhágón in-

nen is, valahányszor a reactio az erdélyi bércek közt magának biztos fészket rakhat.

Erdély sokkal kisebb, semhogy önállóságát és alkotmányos életét egymaga megővni képes volna, de Magyarország sem oly nagy, hogy erejének növekedésére szüksége ne volna; azonban Erdélyvel nagyobbodva, s egy hatalmas és tömör egésszé egyesülve, az egygyé lett ország keleti határai valamint hadászati ügy politikai tekintetben is biztositva leendenek.

Sőt hazánk nemzetgazdászati tekintetben is csak egyesülve képez egy életerős egészet: a temesi bánságnak az erdélyi sóra és épület-fára, Zaránd és Hunyad vármegyéknek a banáti gabonára van szükségök stb. Maga az anya-természet úgy alkotta a hegyeket és völgyeket, s a folyók irányát úgy szabta meg hazánkban, úgy látta el azt föld alatti és fölötti áldásaival, hogy csak egymást kiegészítve, csak együtt fejlődhetünk és haladhatunk a műipar és kereskedelem mezején is. Az erdélyi részek uniója a királyság többi részeivel e szerint nemcsak e részeknek hanem egész Magyarország életkérdése; közös kincs az, melynek megóvása egyaránt érdekli és kötelezi az ország minden részét; a haza minden hí polgárát, épen a közös alkotmány és önálló állam-élet föntartása végett.

És az „Unio“ nem nemzetiségi, nem népfaj-ügy, hanem a közös alkotmány és szabadság legfőbb biztositéka. A régiebb és a közel múlt története bőséges tanulságot nyújt arra nézve is, hogy a velünk együtt lakó testvér nemzetiségek valódi polgári és politikai jogokat csak a magyar alkotmány alapján nyerhettek, azt csak ez úton fejleszhetik, és csak annak védelme alatt élvezhetik. Mit használ az, ha egyesek ez vagy amaz nemzetiségből, magas hivatali állást foglalnak el s nagy fizetést húznak az állampénztárából, ha e magas állást az absolutismus vagy álalkotmányosság §§-ai szerint saját nemzetük valódi szabadságának rovására gyakorolják, s oly rendszer főnállását támogatják, a mely nemzetök jóllétét, anyagi és szellemi előhaladását csak úgy gátolja és aláássa, mint a miénket.

Sőt az unio egyedüli biztos út nemcsak az ország területi épségének fentartására, hanem a különböző nemzetiségek méltányos óhajtasainak e terület épségen belüli teljes és megnyugtató kielégítésére, s az ebbeli netaláni túlkapások elenyésztetésére;

mert ha a külön hagyott, vagy csak lazán visszakapcsolt Erdélyben a nemzetiségi különködések lábra kapnának, ezek már csak a létező faj-rokonság és ragadó példánál fogva is kétség kívül visszahatnának a magyar királyság többi részeinek nemzetiségi viszonyaira is, s a közbékét nemcsak ott, hanem itt is megháborítanák.

De ha a történelem oly nagy és fontos tanulságokat tartalmaz az ország és a benne lakó nemzetiségekre nézve, tapasztalhatta a kormány is, hogy a magyar nemzet alkotmányos jogérzete mindannyiszor győzelmesen kél ki a közdelemből; hogy a centralizatio és germanizatio sem absolut sem „alkotmányos“ alakban ki nem vihető, és sokkal helyesebb a trón és birodalom szilárd alapját a valódi alkotmányosságban, a népekkeli jó egyetértésben keresni s a hasztalan és drága kísérletekkel felhagyni. És a kormánynak, midőn ismét az alkotmányosság ösvényére lép, s ezt őszinte akarattal teszi, el kell ismernie, hogy nincs oka az erdélyi részek tényleg fenálló „Unio“-ját kérdésessé tenni. Mert az „Unio“ a korona és a birodalom érdekében is áll, minthogy Magyarország ereje a birodalom ereje, az erdélyi részek ismétli elszakítása pedig épen azon erőt csontkítaná meg.

Az „Unio“-t egyazon közös koronás királyunk hozta szünyegre; a Királyhágón inneni Magyarország a pozsonyi 1848. VII. 1. t. cikkben felajánlotta, a Királyhágón túli Magyarország mint sok százados ohajtást elfogadta a kolozsvári 1. t. cikkben, mindkettőt mint a nemzeti akarat egyhangu nyilatkozását a király szentesíté, az országgyűlések kihirdették, törvénybe foglalták. Az egyesülés ekként felbonthatlanná vált s oly kétoldalú szerződést képez, mit egyoldalulag sem megváltoztatni, sem módosítani nem lehet.

Az Unio-törvény megalkotása után 1848. jul. 2-án megnyílt legelső közös hongyülésen az erdélyi kerület minden választó kerülete képviselve volt, az erdélyi népképviselők a pesti redout-teremben ülésező alsó-házban, a regalisták a felsőházban helyeiket elfoglalták, s az erd. I. t. cz. által kirendelt Unio-bizottmány 1848. jul. 16-án üléseit szintén megkezdette a magyar akadémia terében. Ennek megtörténte után pedig az ország egy ötödrésze már nem szabhat föltételeket az egésznek, sőt magok az európai események a lehető legszorosabb egyesülésre intenek.

Valamint tehát a leendő pesti országgyűlés az erdélyi részek képviselői nélkül teljes nem lehet, törvényt hozni nem illetékes,— úgy az erdélyi részek is nem magokra, hanem csak is a közös országgyűlésen tanácskozhatnak és határozhatnak az egygyé forrt ország közügyeiről; itt kell hogy köz egyetértéssel elintézzék a a szükséges szabadelvű módosításokat, a testvér nemzetiségek méltányos igényeinek kielégítése levén legelső és legfőbb teendő.

Az annyiszor említett pozsonyi 1848. VII. és kolozsvári I. t. cz. teljes uniót határozott s ezen teljes, tökéletes egyesülés törvény-szerűleg és tényleg fenállván, ez alapon kell a törvényhozásnak, közigazgatásnak és igazságszolgáltatásnak stb. rendeztetnie, és semmi olynemű közlegeknek helye nem lehet, melyek résül szolgálhatnának arra, hogy a százados küzdelemnek nemzeti akarat által megpecsételt, királyi szentesítéssel ellátottt vívmánya újra áldozatul essék, s a legelső kedvezőtlen irányu szélroham szétbonthassa azt, mit nemzet és király egyestett. Ezt kívánja a haza és fejedlem közös érdeke, a testvér nemzetiségek nyugalma, az alkotmányos élet és közszabadság fenmaradása, a szabadelvű és korszerű haladás lehetősége; mindez csak a haza egységének megoltalmazása mellett eszközölhető. Az ellenkezőt tenni, Sz. István birodalmának egy ezredéven át összeforrt, természetes határokkal kimutatott államterületének fel-darabolása lenne; ez Magyarországnak nemcsak jelenét ingatná meg, hanem elháríthatlan akadályokat gördítne a nemzet szebb jövője elébe.

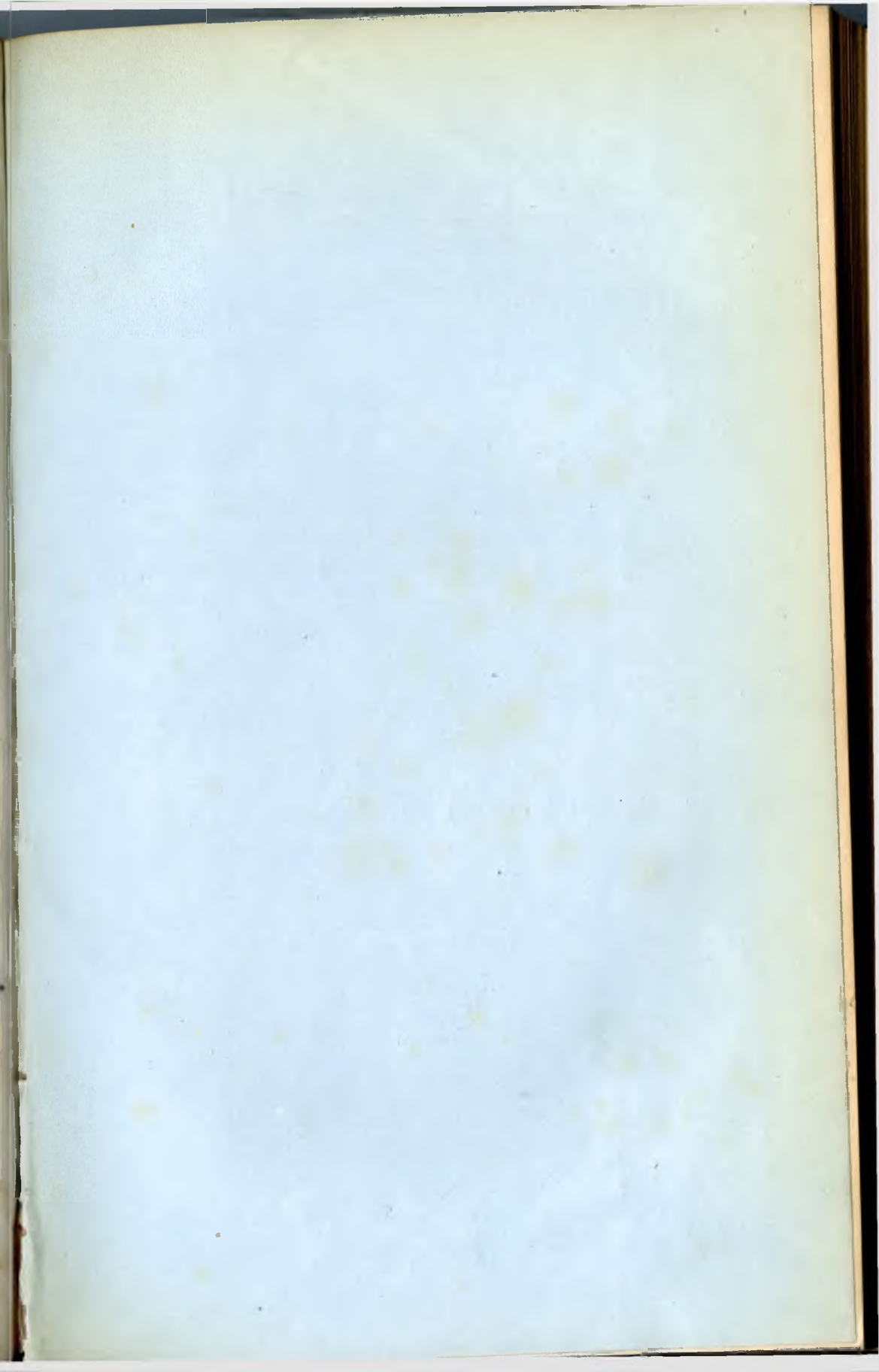
Dⁿ BALLAGI GÉZA.

TARTALOM.

	Lap
Bevezetés.	
I. Az erdélyi részek viszonya Magyarországhoz a mohácsi vérnapp előtt.	2
II. Erdély egymaga soha nem vált el Magyarországtól.	11
III. Miért nem egyesült Erdély 1848 előtt ismét teljesen a királyság többi részeivel?	22
IV. Erdély magyar államjellege.	50
V. A szebeni gyűlés előzményei.	57
VI. A szebeni tartomány gyűlés összehívása.	80
VII. A tartománygyűlési követválasztások.	85
VIII. A tartománygyűlés tagjai.	89
IX. A magyar képviselők magatartása.	91
X. A tartománygyűlés tárgyalásai	
XI. Az eredmények.	
Zárszó.	126

PFEIFER FERDINÁND,
nemzeti könyvkereskedésében Pesten

(Servitater-sarkán a „fehér hajó“-val szemben) megjelent:

A GIRONDIÁK TÖRTÉNETE.

Irtá: **LAMARTINE A.** — Fordította: **Jánosi Ferencz.**

10 kötet. Ara 10 forint.

A francia forradalom-elveivel, melyekkel az emberiség előtt új korszakot nyitott, dühével melylyel saját keblét is marcangolta, s fegyverével, melylyel majdnem egy század negyedig dicsőséggel küzdött egész Európával, a világtörténe em legnagyobb szerű, legiszonyúbb, de egyszersmind legragyogóbb eseménye. Tele vérrel, tele könnyel, de tele tanulással is a népekre nézve, mond Lamartine. Hogy mily égre kiáltó e vér, mily meghatók e könyvek, senki se festette élénkebben, s tanulásra senki se mutatott rá határozottabban mint Lamartine a girondiak történelmében. E mű, történelem- ha az események hű előadását, csaknem regény ha a legérdekesebb jelenetek kiválasztását, művészi összeállítását s páratlan szép költői nyelvét tekintjük, e felett még minden lapja egy ékes szónoklat az emberiség jogai mellett. Férfiak, nők egyenlően érdeklél, s tanulással fogják ezt olvasni. Mintán e mű minden európai nyelven több kiadást ért, egyedül nagy terjedelmének tulajdoníthatjuk, hogy eddig nem találkozott vállalkozó, ki a magyar közönséggel megismertesse.

A D A L É K

A MAGYAR KÖZJOGHOZ.

ÉSZREVÉTELEK

Lustkandl Venczel ily czimű munkájára:

„das ungarisch-österreichische Staatsrecht“

a magyar közjog szempontjából.

Irtá **DEÁK FERENCZ.**

Ara 2 frt o. é.

E műnél a magyar közjogi irodalom terén, fontosabb, érdekesebb s tanulságosabb nem jelent meg. Nem egyes kérdésről, hanem az egész magyar közjogról, a nemzet politikai lételéről van szó. Deák Ferencz a közjog főbb kérdéseinek fejtegetésénél szelleme egész nagyságában tündöklék előttünk. Rá nézve nem létezik nehézség; kérlelhetlen logikája, bámulandó ismeretkincse feltárja a tény álladékat, — és ki Deák jellemét ismeri, meg van győződve, hogy azt, mint a személynített igazság: számítás és melléktekintet nélkül tette. Azért Deák ezen munkája mindnyájunkra nézve politikai evangéliumként szolgálhat. És minthogy Lustkandl V. ur nem azért részesült azon, még a bécsi lapok által is érdemtelennek nyilatkozott tiszteletben, hogy Deák Ferencz által megczáfaltassék, mintha tudományos becsére nézve korszakot alkotó munkát irt volna, hanem mert tudja, hogy hamis tanainak részint egész rendszerét, részint egyes egyes tételeit sokan magukévé tették, kik a közügyekben befolyással, sőt hatalommal bírnak, azért a benne fejtegetett kérdések még soká fognak az állami életben hangoztatni, de Deák Ferencz munkája mindig győztes védelmezőnk leend, valahányszor a haza ellenei a jogra hivatkoznak.